

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti keele õppetool

Kerli Puna

Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes ja tekstides

Magistritöö

Juhendaja
dotsent Reet Kasik

Tartu 2006

Sisukord

Sissejuhatus	5
1. Tekstianalüüs ja feministlik lingvistika	7
1.1. Kriitiline teksti- ja diskursuseanalüüs.....	7
1.2. Keeleline sugu ja sooline keel.....	9
1.3. Feministlik keeleteadus.....	14
1.3.1. Feministlik keeleuendus ja poliitiline korrektsus.....	16
1.3.2. Kognitsioon, kognitiivne mudel, kategoriseerimisprotsessid.....	22
2. Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes	30
2.1. Vanus.....	32
2.2. Abielulisus.....	33
2.3. Sugulussuhted.....	34
2.4. Moraal.....	35
2.5. Positsioon.....	36
2.6. Välimus ja füüsilised võimed.....	37
2.7. Iseloom.....	38
2.8. Ametinimetused.....	39
2.9. Rahvus ja elukoht.....	41
2.10. Vahekokkuvõte.....	42
3. Soospetsiifilised isikunimetused kultuurilehes Areen	43
3.1. Üksiksõnad.....	43
3.2. Põhisõna on sooliselt markeeritud.....	49
3.2.1. Täiendsõna või liide on muutefunktsioonis.....	49
3.2.2. Täiendsõna on piiravas tähenduses.....	50
3.2.2.1. Vanus.....	50
3.2.2.2. Positsioon.....	51
3.2.2.3. Välimus.....	54
3.2.2.4. Iseloom.....	55
3.2.2.5. Tegevusala.....	56

3.2.2.6. Elukoht.....	59
3.2.2.7. Kuuluvus.....	60
3.2.2.8. Nimelisa.....	61
3.3. Põhisõna ei ole sooliselt markeeritud.....	62
3.3.1. <i>nna</i> -tuletised.....	62
3.3.2. <i>ss</i> -tuletised.....	63
3.3.3. <i>tar</i> -tuletised.....	63
3.3.4. Soolise täiendsõnaga liitsõnad.....	64
3.4. Vahekokkuvõte.....	66
4. Soospetsiifilised liitsõnad TÜ eesti kirjakeele korpuses.....	68
4.1. <i>Mees-</i> ja <i>nais</i> -algulised liitsõnad.....	68
4.1.1. Isikut üldiselt märkivad sõnad.....	70
4.1.2. Positsioon.....	73
4.1.3. Välimus.....	74
4.1.4. Iseloom ja ellusuhtumine.....	74
4.1.5. Tegevusala.....	75
4.1.6. Rühmakuuluvus.....	78
4.1.7. Vahekokkuvõte.....	79
4.2. <i>Mees-</i> ja <i>naine</i> -lõpulised liitsõnad.....	81
4.2.1. Tegevusala.....	82
4.2.2. Positsioon.....	89
4.2.3. Abielulisus.....	95
4.2.4. Rahvus.....	97
4.2.5. Vanus.....	97
4.2.6. Elukoht.....	98
4.2.7. Välimus ja füüsilised võimed.....	99
4.2.8. Iseloom.....	100
4.2.9. Moraal.....	101
4.2.10. Seisund.....	102
4.2.11. Rühmakuuluvus.....	102
4.2.12. Vahekokkuvõte.....	102

Kokkuvõte	104
Kirjandus	107
Summary	112

Sissejuhatus

Magistritöö põhieesmärgiks on anda ülevaade mehi ja naisi märkivast sõnavarast ja selle tähendustaustast ajakirjandustekstides.

Töö teoreetiliseks baasiks on feministlik lingvistika. Feministliku lingvistika uurimissuuna esindajad on leidnud, et keel ei kohtle mehi ja naisi võrdselt, vaid kajastab meis juurdunud soostereotüüpe. Eelduseks on asjaolu, et keel ei ole kunagi neutraalne: ta peegeldab ühiskonnas kehtivaid jõusuhteid ning ideoloogiaid.

Siinses töös on lähtutud kriitilise diskursuseanalüüsi põhimõttest, et keel on vahend, mis ei aita üksnes asju nimetada, vaid edastab ka suhtumist ning kujundab hoiakuid. Ka mehe ja naise nimetamine on seotud keeleliste valikutega: näiteks noort tüdrukut võib nimetada *tütarlapseks*, *neiuks*, *plikaks*, *beibeks* või *tšikiks*.

Eesti keeles küll grammatiline sugu puudub, kuid see ei saa olla eelduseks, et meie keel on neutraalsem võrreldes näiteks inglise või saksa keelega. Ka eesti keeles tähistab *mees* nii meessoost isikut kui ka inimest. Sõna *mees* geneerilisus ilmneb eelkõige rohketes *mees*-lõpulistes liitsõnades. Nii jääb naine aga keeleliselt varjatuks.

Keel peegeldab ühiskondlikke muutusi ning järelikult ka sõnavara muutub aja jooksul. Siinne töö püüab selgitada, kuidas mehi ja naisi märkiv sõnavara peegeldab naiste ja meeste rolle ühiskonnas, kuidas sõnavara on aja jooksul muutunud.

Töö koosneb viiest peatükist.

Esimene peatükk on teoreetiline. Selles antakse erialakirjandusele toetudes ülevaade keele soolistest aspektidest. Lähemalt tulevad vaatlusele feministliku lingvistika põhilised uurimissuunad. Avatakse mõistete *seksistlik keel* ning *poliitiline korrektsus* tausta.

Teine peatükk annab ülevaate eesti keele mehi ja naisi märkivast sõnavarast eesti keele sõnaraamatutes. Sõnavara on kogutud Andrus Saareste „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust”, Asta Õimu „Sünonüümisõnastikust” ja „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust”.

Kolmanda peatüki uurimismaterjal on kogutud Eesti Ekspressi kultuurilisast Areen. Materjal on kogutud 18 ajalehenumbrist ajavahemikus 2003-2005. Eesmärgiks on anda ülevaade mehi ja naisi märkivast sõnavarast ning selle kasutuskontekstist.

Neljanda peatüki materjal on kogutud Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpusest. Analüüsitud ajakirjanduskorpuse suuruseks on 1,8 miljonit sõnet aastatest 1890-1990. Ajakirjanduskorpus on aastakümnete kaupa liigendatud ning seetõttu on võimalik erinevate ajaperioodide sõnavara ja selle kasutust omavahel võrrelda.

Selle peatüki kahes alapeatükis analüüsitakse vaid korpuses leiduvaid liitsõnu. Esimene alapeatükk keskendub *nais-* ja *mees-*alguliste (*naisuisutaja*, *meesüliõpilane*) liitsõnade dünaamikale. Eraldi on vaadeldud kõikide ajaperioodide osakorpustes leiduvat materjali ning seda omavahel võrreldud. Teine alapeatükk on keskendunud ajakirjanduskorpuses leiduvatele *mees-* ja *naine-*lõpulistele liitsõnadele.

Uurimuse mõned osad on varem ilmunud eraldi artiklitena (Olt 2004a; Olt 2004b; Puna 2005).

1. Tekstianalüüs ja feministlik lingvistika

1.1. Kriitiline teksti- ja diskursuseanalüüs

Keele kui suhtlusvahendi uurimine analüüsib situatsioonide ja keelekollektiividega seotud keelekasutusviiside küsimusi eri vaatepunktidest, vaadeldes keelt kui tähenduste loojat, tähenduste vahendajat, tähenduste kandjat. Kriitilise diskursuseanalüüsi nime all tuntuks saanud uurimissuund hakkas pöörama tähelepanu eeskätt ideoloogiale, keele ja võimu suhetele, keelele võimukasutusvahendina (Kasik 2002: 74).

Esimesed katsetused võrrelda keelekasutuse ja ideoloogia võimu tehti 1970ndate lõpul. Tekstide analüüsil toetuti M. A. K. Halliday süsteemfunktsionaalsele keeleteooriale. Kriitilise tekstianalüüsi keskne idee oli, et keelelised valikud (passiivi kasutus või sõnavalikud) võivad olla ideoloogilise tähendusega. Pöörati palju tähelepanu näiteks transitiivsusele, mis näitab, kas tegija ja tema konkreetne tegevus on tekstis otseselt väljendatud või peidetud, nt

Pensionid ei tõuse.

Riigikogu lükkas pensionitõstmise ettepaneku tagasi.

Kriitiline tekstianalüüs on palju tähelepanu pööranud ka sõnavalikutele ja valikutega kaasnevatele tähendusnüanssidele. Palju on uuritud näiteks isikute (protsessiosaliste) nimetamise ja kategoriseerimise viise eri tüüpi tekstides. Norman Fairclough (2003) toob näite tegijate konkreetsest ja abstraktsest nimetamisest. Kui osalist soovitakse konkreetset nimetada, siis räägitakse rahvusvahelistest firmadest (esitatakse firma nimi), kui aga ei taheta kedagi vastutavaks muuta, siis räägitakse abstraktsest rahvusvahelisest kapitalist., nt *konkreetne firma (rahvusvaheline internetikõnede firma Skype) – rahvusvahelised firmad – rahvusvaheline kapital*. Osaliste nimetamine on seega tekstitootja eesmärgiga tihedalt seotud (Fairclough 2003: 127).

Keelelised valikud ei pruugi aga alati olla teadlikud, vaid teatud keelekasutus- ja tõlgendusmallid, mõned nimetamis- ja kategoriseerimisviisid on kindlas sotsio-kultuurilises keskkonnas kujunenud iseenesestmõistetavaks. Kriitilises lingvistikas nimetatakse seda nähtust loomulikustumiseks. Loomulikustumine väljendab keele ideoloogilisust, selle põhjuseks on keelekollektiivi väärtuste ja uskumuste süsteem (Kasik 2002: 75).

Kriitilise diskursuseanalüüsi põhilisi lähtekohti on asjaolu, et keel on osa sotsiaalsetest tavadest. Keel ja ümbritsev sotsiaalne keskkond mõjutavad teineteist vastastikku. Keelekasutus on osaliselt sotsiaalse keskkonna ja kultuuri poolt määratud, aga teisalt mõjutab keelekasutus maailmas valitsevaid identiteete ja sotsiaalseid suhteid.

Keelekasutus on sotsiaalselt ja kollektiivselt kujundatud, aga ta on ka sotsiaalselt kujundav (Kasik 2002: 76).

Norman Fairclough järgi konstrueerib keelekasutus kolme sotsiaalse elu välja: ta toodab ja kujundab 1) teadmisi, uskumusi ja väärtusi, 2) rühmadevahelisi suhteid ja rolle ning 3) sotsiaalseid identiteete (Fairclough 1992: 64).

Fairclough ja Wodak (1998) toovad esile, et kriitilise diskursuseanalüüsi läbiv idee on keelelise teadlikkuse tõstmine. Sellest lähtekohast on toetust saanud uurimissuunad, mis toovad esile keele seksistlikke ja rassistlikke aspekte (Fairclough; Wodak 1998: 259).

Jane Sunderland ja Lia Litosseliti (2002) on vaadelnud diskursuseanalüüsi ja naissookategoriate omavahelisi seoseid. Lähtepunktiks on teooria, mis ütleb, et diskursus on tekst kontekstis, st keelelise valiku tähendus sünnib alles kontekstiga seoses. Diskursuseanalüüsi eelduseks on konteksti teadvustamine. Diskursus ei ole mitte ainult teadmine mõtlemisest ja tegutsemisest kindlas kultuurilises kontekstis, vaid ka tegutsemise viis. Diskursuse kujunemisel on olulisel kohal sotsiaalne ja ajalooline kontekst. Üks diskursus hõlmab endas erinevaid arusaamu ja kogemusi selle teema piires. Diskursused võivad jaguneda ka hierarhiliselt ja olla omavahel konfliktis. Näiteks emaduse diskursus võib jaguneda kaheks: 1) domineeriv emaduse diskursus; 2) vastanduv emaduse diskursus. Domineeriva emaduse diskursuse järgi on emaks olemine suurepärase ja kordumatu kogemus. Sellele vastanduv emaduse diskursus ütleb aga, et laste kasvatamine võib esile kutsuda ka negatiivseid emotsioone. Naissoo diskursus

sisaldab endas väga erinevaid ja vastandlikke diskursusi. Siia alla kuulub näiteks võrdsete võimaluste diskursus, mis rõhutab, et naistel peab olema võimalik saada meestega samaväärne haridus ja võimalus end tööalaselt teostada. Teisalt kuulub aga siia nn vaikimise diskursus, mis ütleb, et naine peaks teostama end pereelus, olema toetav abikaasa ja lastele hea ema.

Diskursus annab meie kogemustele tähenduse, aitab meie maailmanägemust korrastada. Kress (1985: 6-7) ütleb, et diskursused aitavad meie jaoks erinevaid teemasid struktureerida. Diskursused aitavad meil valida käsitluslaadi, kuidas mingist teemast, nähtusest või protsessist kõneleda. Ka naissoo kategooria on organiseeritud diskursuse kaudu, see on sotsiaalselt moodustatud (Sunderland; Litosseliti 2002: 9-13).

1.2. Keeleline sugu ja sooline keel

Indoeuroopa keeltele omane grammatiline sugu on klassifitseeriv kategooria, mis jagab kõik nimisõnad kahte või kolme klassi: meessugu, naissoo ja osas keeltes ka kesksugu. Oma tekkelt ei ole grammatiline sugu otseselt seotud bioloogilise soo mõistega. Pigem usutakse algse vastanduse aluseks olnuvat tähendusopositsioon 'elus' : 'elutu' või 'aktiivne' : 'passiivne'. Ilmselt on aga vastandus 'aktiivne' : 'passiivne' olnud indoeurooplaste silmis selges korrelatsioonis bioloogilise soovastandusega 'mees' : 'naine' (Ross 1996: 102-103).

Indoeuroopa keeltes on elus tegija mees (saksa *der Sänger*, vene *певец*). Selleks, et tegijat peetaks naiseks, tuleb sõnale lisada sookategooriat tähistav tunnus (saksa *die Sängerin*, vene *певца*). Naistegija on tegija erijuhtum. Samale tendentsile viitab ka soome keeleteadlane Fred Karlsson. Fred Karlsson osutab sõnade *mees* ja *naine* tähendust käsitledes asjaolule, et lingvistiline meessookategooria on mittemarkeeritud ja naissookategooria markeeritud. Grammatiline meessugu on seega põhikategooria. Sellised suhted tulevad eriti esile grammatilist sugu omavates keeltes, kus meessoost sõnad on tuletusliiteta, naissoost sõnad seevastu tuletusliiteta (Karlsson 1974: 26).

Inglise keeleteadlased Angela Goddard ja Lindsey Mean Patterson (2000) toovad samuti soospetsiifilisest aspektist näiteid mittemarkeeritud ja markeeritud sõnadest. Näiteks sõna *ema* kohta eksisteerivad teiste hulgas väljendid: *üksikema*, *kasuema*,

töötav ema. Sõna *ema* on mittemarkeeritud. Eelpool esitatud variandid on kõik markeeritud. Näiteks sõnapaar *töötav ema* osutab, et normiks on selline ema, kes hoolitseb kodus laste eest ja ei käi palgatööl. Sõna *üksikema* ütleb meile, et ideaaliks on selline ema, kes on abielus või partnerlussuhtes. Kasuema kaldub normist kõrvale selle poolest, et ema pole oma lapsega bioloogiliselt seotud. Kõik esitatud variandid kalduvad ühel või teisel moel ideaalist kõrvale. Seega mittemarkeeritud sõna *ema* esitab meile normi, milline peaks olema tõeline ema: koduperenaine, ei käi tööl, on abielus, lapse bioloogiline vanem, hoolitseb oma lapse eest.

Goddard toob näiteid ka mittemarkeeritud ja markeeritud tegijanimetustest. Mittemarkeeritud sõnad on vasakus tulbas. Paremalt pool tulbas on markeeritud sõnad.

modell	meesmodell
vang	naisvang
direktor	naisdirektor
lüpsja	meeslüpsja

Vasakus tulbas olevad sõnad näitavad meile ühiskonnas kehtivat normi. Paremalt tulbas olevad sõnad näitavad normist kõrvalekaldumist. Sellised vastandpaarid väljendavad ühiskonnas kehtivaid sotsiaalseid suhteid. Meie tavaarusaamade kohaselt on modell naissoost. Sõnaga *meesmodell* tähistatakse normist kõrvalekaldumist. Samamoodi on lüpsja tavaliselt naine, kui lüpsjaks on aga mees, siis tuleb selleks kasutada eraldi sõna. Seevastu vang, sõdur või direktor on normina mees ja normist kõrvalekaldumist tähistatakse vastava liitsõnaga. Shan Wareing (1999) ütleb, et sufiksitega sõnade kasutus (*actress, waitress*) on tänapäeval vähenenud. Rohkem kasutatakse sooliselt neutraalseid sõnu (*waiter, actor*). Seega on ühiskonnaelus toimunud muutused, mistõttu tegija soolist kuuluvust ei peeta enam niivõrd oluliseks, et seda keeleliselt rõhutada. (Wareing 1999: 69)

Sõnade soolise kuuluvuse märkimiseks on ka morfoloogilisi võimalusi. Inglise keeles kasutatakse selleks sufikseid *-ess*, ja *-ette*. Eesti keeles kasutatakse selleks *tar-* ja *nna-* liiteid. Selline naissooliidete kasutamine viitab asjaolule, et meessugu on markeerimata norm, naissoo märkimiseks tuleb meest märkivale sõnale midagi juurde

lisada. Meest märkiv sõna on tähendusalus, millest tuletatakse liidete abil naist märkiv sõna. Vasakus tulbas olevad sõnad on mittemarkeeritud, paremas tulbas olevad sõnad on markeeritud.

näitleja	näitlejanna
õpetaja	õpetajanna
müüja	müüjanna
taanlane	taanlanna
kangelane	kangelanna
krahv	krahvitar

Kristiina Ross (1996) toob esile, et eesti keel on soome-ugri keel ja meie grammatilises süsteemis sookategooria puudub. Eesti keeles tähendab *laulja* seda inimest, kes laulab, olenemata tema soost. Hiljem on teistest keeltest laenatud tuletusliidete (*tar*-liide soome keelest ja *nna*-liide saksa keelest) abil tekkinud küll võimalus laulja naissoolisust rõhutada ja öelda *lauljatar*, *lauljanna*, aga see ei tähenda, et *laulja* märgiks nüüd ainult meessoost lauljat. Lisaks *tar*- ja *nna*- tuletusliidetele võib eesti keeles tegija naissoolisust eristada ka liitsõnalise väljendusviisi abil (*meesüliõpilane* : *naisüliõpilane*, *esimees* : *esinaine*).

Soome-ugri ja indoeuroopa keeled erinevad ka inimest tähistava sõna grammatilise soo ning tähenduse poolest. Indoeuroopa keeltes on see sõna ikka meessoost ning enamasti on tal kaks tähendust: 'inimene' ja 'mees' (nt ladina *homo*, prantsuse *homme*, inglise *man*). Aga läänemeresoome keeltes tähendab sõna 'inimene' kas ainult inimest või täpsema määratluse korral just vastupidi naist: karjala keeles *imehnine*, *inehmine* 'inimene, naine', lüüdi keeles *inahmoi*, *inehmine* 'naine', vepsa keeles *inehmoi*, *inehmo*, *inehmei* – sõimusõna inetu ja laisa naise kohta (Ross 1996: 103-104).

Fred Karlsson toob oma artiklis näiteid selle kohta, et sarnaselt indoeuroopa keeltele võib ka soome keeles meest märkivat sõna kasutada laiemalt, inimest (k.a naisinimest) hõlmavas tähenduses. Nii grammatiline meessugu kui ka meessugupool on tunnusmärgita kategooria. Keeles ilmneb see semantilise neutralisatsioonina: meessugu märkivat sõna võidakse kasutada mõlema soo väljendamiseks. Väidet ilmestavad

mitmed soome keele liitsõnad, tuletised ja idioomid. Näit. *mieshukka* 'inimkaotus', *mieskohtainen* 'isiklik', *esi-isät* 'esivanemad', *piparkakku-ukko* 'piparkoogimehike', *ukkokuusi* 'põliskuusk', *veljenkäsi* 'vennakäsi', *virkaveli* 'ametivend'. Seega komponendid *mies*, *isä*, *ukko*, *veli* ei pruugi tingimata märkida ainult meessoost olendeid, vaid opositsioon meessugu/naissugu on neutraliseerunud ja meessoost sõna väljendab kogu referendirühma, kuhu võib kuuluda ka naissoost isikuid (Karlsson 1974: 27).

Sama tendentsi on märkinud mitmed teisedki soome keeleteadlased. Soome keeles on grammatilise soo puudumisest hoolimata siiski näiteks soolisi ütlusi (*mennä akoille* 'muutuda kõlbmatuks'), ametinimetusi (*lakimies* 'jurist', *lautamies* 'kohtukaasistuja') ja omadussõnu (*miehekäs* 'mehine', *akkamainen* 'eidelik'). Need sõnad nii väljendavad kui ka toodavad arusaamu soost. Ametinimetuste soosidususest on viimasel aastakümnetel püütud lahti saada (nt *pankkitoimihenkilö* varasema *pankkineiti* asemel), kuid need elavad siiski edasi argikeeles. Keelekasutuse soosidususest räägib nii „Nykysuomen sanakirja” näitelauseste kui ka kaubanduslike tootenimede uurimine. Pirkko Nuolijärvi (1992) on märkinud, et sõnaraamatud peegeldavad ühepoolselt meeste nägemust maailmast. 1960ndate alguses ilmunud “Nykysuomen sanakirjas” on mehi iseloomustatud omadussõnadega: *iseseisev*, *tahtejõuline*, *tark*, *julge* ja *vankumatu*, *noorukina* *sihiteadlik* ja *mehena* *kindel*. Naised on *õrnad*, *tagasihoidlikud*, *ilusad*, *võluvad*, *edevad* ja *uudishimulikud*. Naiste kohta on ka väljendid *pehme* ja *õrnaloomuline* *naine*, *arg* *tasane* ja *uje* *maatüdruk*, *tagasihoidlik* *abielunaine*, aga ka *tujukas* *naine* jne. Liisi Piits (2004: 62) on uurinud sõnade *mees* ja *naine* kollokatsioone ”Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus”. Meest on kirjeldatud sõnadega *mehine*, *julge*, *arg*, *nutikas*, *osav*, *kaval*, *rumal*. Naist kirjeldavad aga enam sensuaalsusega seotud omadussõnad: *veetlev*, *võluv*, *tundeline*, *kirglik*, *seksikas*, *külm*, *kergemeelne*. Naisi kirjeldatakse selliste sõnadega, mida meeste kohta kasutada ei saa: *rase*, *langenud*, *raisus*, *avalik*, *prinkide* *rindadega*. Meest oleks kohatu iseloomustada ka sõnadega: *iseseisev*, *lopsakas* ja *habras*. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus” esitatud kollokatsioonide vastandlikkus rõhutab sõnade *mees* ja *naine* antonüümset leksikaalset suhet. Ka Koivunen ja Liljeström (2003) on osutanud, et mehise sünonüümideks antakse tugev, vankumatu ja julge, naiselikkust näitlikustatakse sõnadega *õrnus*,

uhkeldamissoov ja võluvus. Tootenimetuse valikul saab tervislik rukkileib ikka mehe nime, keelatud küpsised ja šokolaad aga saavad naisenime (Koivunen, Liljeström 2003: 48).

Eesti keele grammatilise süsteemi põhjal võiks väita, et meie keel on neutraalne ning erinevaid sugupooli koheldakse keeles võrdselt. Keerulisemaks muutub asi siis, kui liigume grammatiliselt süsteemilt keele kui suhtlusvahendi ning maailmapildi peegeldaja juurde.

Barbi Pilvre järgi arusaam naistest kui passiivsetest seksuaalobjektidest väljendub keeles mitmel moel. Selle nähtuse üheks selgeimaks ilmnemiskohaks on sõnavara. Naistele viidates omandavad algtähenduses neutraalsed sõnad seksuaalse või negatiivse konnotatsiooni. Keelelised tavad ei näe naisi mitte üksnes seksuaalobjektidena, vaid meeste omandina: naine on ikka eelkõige kellegi abikaasa, ema või õde (Pilvre 2000: 22). Feministlik sotsioloog ja psühhoanalüütik Nancy Chodorow (1978) rõhutab, et naised defineerivad end peresuhete kaudu rohkem kui mehed. Seetõttu nimetatakse ka näiteks nunna *Kristuse pruudiks*. Suurema suhestatuse põhjuseks on kindlasti asjaolu, et naised on paljudes kultuurides rohkem seotud kodusfääriga, mehed aga seevastu löövad rohkem kaasa avalikus elus.

Inglise keeleuurijad (Wareing 1999) juhivad samuti tähelepanu asjaolule, et naisi märkivad sõnad saavad kergemini külge seksuaalse või negatiivse konnotatsiooni. Sellist nähtust nimetatakse semantiliseks kitsendamiseks. Võib tuua näiteks pealtnäha võrdse sõnapaari *master* ja *mistress*. Sõna *master* tähendab tavaliselt ülemust või võimupositsioonil olevat inimest. Seevastu *mistress* tähendab aga armukest. Sõnad *sir* ja *madam* viitavad mõlemad kõrge ühiskondliku staatusega inimesele, kuid sõna *madam* võib tähendada ka bordellipidajat. Huvitava tähendustaustaga on sõnad *bachelor*, *spinster* ja *old maid*. Kõik kolm sõna tähendavad vallalist inimest. Sõnal *bachelor* on positiivne konnotatsioon: see tähendab meest, kes ei ole abielukõidikutega seotud, ta on vaba ise oma elu juhtimaks. Vanapoisil elu nähakse seikluslikuna. Seevastu sõnad *spinster* ja *old maid* viitavad naisele, kes on vana ja kole ning kel pole õnnestunud endale meest leida. Ka Goddard ja Patterson (2000) juhivad tähelepanu sõnade *spinster* ja *bachelor* erinevale tähendustaustale. *Bachelor* tähendab meest, kes pole otsustanud abielluda. *Spinster* on aga naine, kel pole õnnestunud endale meest leida. Eesti keeles

võib samast aspektist vaadelda sõnu *poissmees*, *vanapoiss* ja *vanatüdruk*. Denotatiivsel tasandil tähistavad kõik kolm inimest, kes pole abielus. Konnotatiivselt on kahel viimasel juures varjund inimesest, kel pole õnnestunud endale kaasat leida. Huvitav on see, et *vanapoisi* kõrval on olemas neutraalne, ilma hinnangulise varjundita *poissmees*. *Vanatüdruku* kõrval sellist neutraalset nimetust ei ole (on muidugi ümberütlemise võimalus *vallaline mees/naine*). Niisamuti erinevad ka sõnad *eit* ja *taat*. Denotatiivne tähendus on neil sõnadel võrdne, mõlemad märgivad eakat inimest. Samas on sõnal *eit* negatiivne konnotatsioon. Näiteks lauses *Eided roolis!*, *Loll eit!* ei ole vanusel enam mingit määravat tähtsust, vaid rõhutatakse asjaolu, et tegemist on rumala või saamatu naisterahvaga. *Taadil* selliseid konnotatsioone ei ole. Seega ka nimisõnad, mis näivad olevat lihtsalt ja üheselt mõistetavad, kannavad endas kultuurilisi väärtusi ja arusaamu.

1.3. Feministlik keeleteadus

Sugupoolte avaldumine keeles, kultuuris ning ühiskonnas on feministliku lingvistika uurimisobjektiks (Nuolijärvi 1992: 46). Feministliku keeleuurimise lähtepunktiks on tõdemus, et keel – paljudes ajalooliselt ja kontekstuaalselt erisugustes vormides ja kasutusseostes – on “alati juba” tähenduslik. See seab piire sellele, mida ja kuidas saab öelda, väljendada, mõista ja nimetada. Kui mingile asjale, nähtusele, kogemusele antakse nimi, põimitakse see keele kaudu laiematesse tähendussüsteemidesse, mis omakorda tähendab selle asja, nähtuse, kogemuse suhestumist ühiskonna väärtus-, normi- ja võimustusüsteemidega (Cameron 1992: 7).

Võimukandjad rakendavad keelt oma eesmärkide saavutamiseks. Keel on ühteagu nii võimu tööriist kui ka varjatud võimu kandja. Seetõttu on keelekasutus lahutamatu teda ümbritsevast ühiskonnast ning seal valitsevatest võimusuhetest ja neid põhjendavatest ideoloogiatest (Põldsaar 2001: 99).

Feministlikud keeleuurijad rõhutavad, et keel, mida me ühiskonnas kasutame, on meeste kui dominantse grupi poolt loodud ja kajastab seega meeste maailmanägemust. Feministliku lingvistika üks alusepanija Dale Spender ütleb, et mehed kujundavad ühiskonnas kasutusel oleva keele ning maailmavaate. Naised, kel puudub võimalus meeste loodud keele kaudu oma kogemusi väljendada, omandavad meeste

maailmanägemuse (võõranduvad) või leiavad, et neil pole võimalik oma mõtteid edastada (vaikivad) (Spender 1980: 144). Teadusfilosoof Evelyn Fox Keller toob ühiskondliku ebavõrdsuse tekkimise lähtekohana esile dualistliku mõtteviisi. Dualistlik mõtteviis tähendab ühe kategooria defineerimist teise, vastandliku kategooria kaudu, seejuures on ühte opositsioonipaari pooltest läbi filosoofiaajaloo enam väärtustatud. Subjekti on vastandatud objektile, kultuuri loodusele, vaimu kehale, aktiivsust passiivsusele, mõistust tundele, mis lõppkokkuvõtteks on taandunud mehe ja meheliku vastandamiseks naisele ja naiselikule (Keller 2001: 6). Seega ühiskondlikult kõrgemale positsioonile on tõusnud mehed, kuna neile peetakse iseloomulikuks aktiivsust ja ratsionaalsust.

Soome filosoofid Anu Koivunen ja Marianne Liljeström rõhutavad, et keele nägemine sotsialiseerumise ja seda kaudu ka sooidentiteedi omaksvõtmise valdkonnana – kogemused liigendatakse ju “alati juba” tähendusi kandvas keeles – tähendab keele asetumist võimukasutuse võtmevaldkonnaks. Keeleline võimukasutus ei ole otsene või selge, kuna keel ei ole (ainult) abstraktne süsteem, vaid konkretiseerub vastavalt olukorrale mõtlemises, kõnes, kirjutuses ja tegudes. Keeleline rõhumine on seega rohkem kontrolliv kui otseselt direktiivne: see juhib ja määrab tähenduse moodustumist näiliselt nähtamatuna. Feministlik lingvistika ongi küsinud, kuidas keel kontrollib naiste mõtlemist, kõnet, kirjutust ja tegevust (Koivunen, Liljeström 2003: 48).

Milline on aga meedia roll keeleühiskonnas? Meedia (sealhulgas ka trükiajakirjandus) kajastab ühiskonna juhtgrupi maailmavaadet. Meedia mitte üksnes ei vahenda ühiskonnas toimuvat, vaid loob ja taastoodab ühiskonnas üldkehtivaid arusaamu. Nende arusaamade hulka kuulub ka see, missugune peaks olema “normaalne” mees ja naine, mis on “naiselikud” ja “mehelikud” omadused ning mis seda ei ole. Seega meedial on kindel koht soorollide väljakujunemisel ja juurdumisel ühiskonnas (Erinevad, aga võrdsed 2003: 23).

1.3.1. Feministlik keeleuendus ja poliitiline korrektsus

Feministlikud lingvistid toetuvad põhimõttele, et keel ei ole neutraalne. Keel on sõltuv sotsiaalpoliitilistest süsteemidest ja institutsioonidest, milles ta eksisteerib. Ka keel, nagu kõik teisedki sotsiaalsed institutsioonid, teenib ühiskonnas domineeriva grupi huve. Keel peegeldab meeste ja naiste vahelisi suhteid ning aitab üles ehitada sotsiaalset sugu (*gender*) (Encyclopedia of Feminist Theories 2000: 287).

Keelelistes otsingutes on feministid toetunud erinevatele teooriatele. Mõnede teoreetikute meelest eksisteerib reaalne maailm lahus sellest, kuidas inimesed seda mõtestavad. Teised teoreetikud aga seevastu arvavad, et me ise loome reaalsust. Aju saab ümbritsevast keskkonnast pidevalt signaale. Kui need meeleärritused jääksid meie ajus korrastamata, siis valitseks seal totaalne kaos. Maailma mõistmiseks tuleb oluline ebaolulisest eristada. Saadud informatsioon tuleb klassifitseerida. Siinkohal tekib aga küsimus, kuivõrd keel ise sellest kategoriseerimisprotsessist osa võtab. Keeles endas võivad olla juba valmis klassifitseerimissüsteemid, mis juhivad meie tähelepanu kindlatele asjadele: me saame tegutseda ainult kindlates piirides, mida keel meile lubab. Feministid leiavad, et keel suunab naiste kogemused kindlatesse piiratud kategooriatesse. Keel ei muuda reaalsust korrastatumaks ja selgemaks, vaid moonutab seda (Cameron 1992: 147).

Varasemad feministliku lingvistika uurimused (näiteks Dale Spenderi tööd) põhinesid asjaolul, et soolised erinevused mõjutavad meie keelekasutust, mitte keel ise ei sea meile kõnelemiseks/mõtlemiseks piire. Rõhutati liialt meeste ja naiste keelelisi erinevusi. Nancy Henley ja Cheri Kramarae (1991) väitsid, et ainult sooliste erinevuste rõhutamine ja sarnasuste tähelepanuta jätmine vastandab mehi ja naisi veelgi rohkem. Niimoodi jääb vaatluse alt välja sotsiaalne kontekst, mis on oluline keelt suunav tegur. Hilisemad uurimused (Black ja Coward; Cameron) kritiseerisid sellist keelele lähenemist teravalt, sest ei arvestatud keelekonteksti ega keelekasutajate grupisiseseid erinevusi. Kõik välised keelt mõjutavad tegurid peale soo jäeti arvestamata. Keel lähtus üksnes bioloogilisest soost (*sex*), sotsiaalse soo (*gender*) rolli ei arvestatud. Sotsiaalne sugu ühendab endas sotsiaalset ja individuaalset. Oluline on keelekasutaja rass, etniline

grupp, religioon, sotsiaalne klass, aga ka individuaalne kogemus. Sotsiaalne sugu ühendab endas teadmist, kuidas naiseks ja meheks olemine aja jooksul ja erinevate põlvkondade vältel muutub (Sunderland; Litosseliti 2002: 5-6).

Deborah Cameron (1992) hoiatab, et erinevustele rõhumine üksnes suurendab vastandlikkust ja tegelikkuses ei pruugi naiste huve toetada.

Keele ja meid ümbritseva reaalsuse omavaheline suhe on huvitanud paljusid keeleteadlasi. Luuakse erinevaid teooriaid keele, kultuuri ja sotsiaalse konteksti omavaheliste seoste kohta. Feministliku lingvistika radikaalne suund toetab väidet, et keel kui väljendusvahend ja märgisüsteem on mõjutatud patriarhaalsest ühiskonnakorrast. Keel on patriarhaalse ühiskonnakorralduse peegeldus ja ühtlasi selle põhimõtete kandja. Feministide meelest on keel ja võimupositsioon omavahel tihedalt seotud. Radikaalsed feministid toetavad mõtet, et keel mõjutab meie mõtteid ja maailmapilti ja seekaudu loob keel meie reaalsustaju. Mehed, kes on jõupositsioonil, kontrollivad keelt, nemad määravad keelekasutuse ja tähendusliku tausta. Mehed kui ühiskonna juhtgrupp räägivad keelt, mille väljendusvahendid on loodud just meeste maailmakogemuse peegeldamiseks.

Deborah Cameron (1992) toetab väidet, et meid ümbritsev keelekeskkond on meeste loodud. Keel on tähenduste kompleks: ta peegeldab meie kultuurikeskkonda ja seal olevaid tähendusi. Kuna naistel pole tähenduste loomisel olnud õigust kaasa rääkida, siis on nad pidanud omaks võtma keele, mis ei vasta nende reaalsusele. Naiste kogemuse kirjeldamiseks see keel aga ei sobi: naised on küll sunnitud enese väljendamiseks seda keelt kasutama, kuid see ei ole piisav oma kogemuse edastamiseks. Puudub sõnavara, mille kaudu saaks väljendada oma maailmataju (Cameron 1992: 141).

Feministid on kasutusele võtnud *seksistliku keele* mõiste. Margaret Doyle'i (1999) järgi tähendab seksistlik keel selliste väljendite ja sõnade kasutust, mis diskrimineerivad naisi. Seksistliku keele mõiste põhineb eeldusel, et keeles on meessugu norm, naissugu seevastu erand. Seksismi üheks väljenduseks on näiteks meessugu sisaldavad sõnad, mis võivad märkida samaaegselt nii mehi kui ka naisi. Näiteks võib tuua sõnad *man* (*mees, inimene*) ja *mankind* (*inimkond, mehed*). Seksistlikku keelt on nimetatud ka eksklusiivseks keeleks (*exclusive language*). Eksklusiivne keel seab mehe keeles esiplaanile ja asetab rohkem nähtavale kohale, näiteks asesõnaga *he* viidatakse nii

meestele kui ka naistele. Eksklusiiivne keelekasutus kinnistab soostereotüüpe. Kui tüdrukutest räägitakse kui *ema abilistest*, siis viitab see suhtumisele, et meestel ei ole majapidamistöodes suurt rolli. Kui tülikat inimest (ka meest) nimetatakse *vinguvaks eideks*, siis kinnistab see arusaama, et vanad naised on reeglina rahulolematud ja kaeblevad oma elu üle. Eksklusiiivse keele vastandiks on inklusiivne keel (*inclusive language*). Inklusiivne keelekasutus kohtleb võrdselt kõiki ühiskonnagruppe ja ei kinnista stereotüüpe. Doyle arvab, et seksistlikule keelekasutusele on olemas alternatiiv: sõnad ja väljendid, mis ei madalda ühtegi ühiskonnagruppi. Inklusiivne keelekasutus ei muuda meie keelt vaesemaks, vaid ühiskonnaliikmete võrdse kohtlemise kaudu hoopis rikastab meie maailmavaadet (Doyle 1999: 150).

Mitmed keeleuurijad peavad seksistlikuks ka täiskasvanud naiste nimetamist tüdrukuteks (Parks; Robertson 2004: 233; Wareing 1999: 68; Doyle 1999: 153). Eriti torkab selline keelekasutus silma siis, kui paralleelselt kasutatakse lauses sõnu *mehed* ja *tüdrukud*. Selline keelekasutus jätab mulje, et naised võetakse vähem tõsiselt. Kuna naiste puhul on füüsiline atraktiivsus olulisemal kohal, siis tüdrukuks nimetamine (mis annab mõista, et sa ei ole vana) peaks mõjuma komplimendina.

Goddard ja Patterson (2000) toovad näiteid sellest, kuidas feminismi radikaalse suuna esindajad on loonud uut sõnavara või andnud olemasolevatele sõnadele uue tähenduse. Nende tegevuse eesmärgiks on anda naistele võimalus vahendada oma kogemust. Näiteks Suzette Hayden Elgin leiutas uue keele, mille nimetas *laadaniks*. Näiteks verb *to granny* tähendab igas situatsioonis vanemate naiste tarkuse ja kogemuse kasutamist. Mary Daly kirjutas 1987. aastal alternatiivse sõnaraamatu "The Webster's First New Intergalactic Wickedary". Sõnaraamatu eesmärgiks oli eelkõige tähelepanu pöörata sellele, kuidas defineeritakse sugupooli märkivat sõnavara. Sõnaraamatu eesmärgiks on esitada uusi tähendusaspekte, luua uusi sõnu ja uuendada olemasolevaid. Näiteks uuendada naisele viitavaid negatiivse konnotatsiooniga sõnu 'crones' (vanaeit), 'gossip' (lobasuu), 'battle axe' (riiakas vanaeit), 'nag' (närima, vinguma).

Feministide keeleuuenduspuudlusi on toetanud poliitilise korrektsuse taotlused. Poliitiline korrektsus lähtub ideest, et keel ei ole neutraalne (Cameron 1992; Leue 2000; Goddard, Patterson 2000). Keel peegeldab meid ümbritsevat reaalsust, ta kannab endas meie ühiskonna ülesehitust. Kuna meie kultuuri moodustavad erinevad sotsiaalsed

grupid, keda ei kohelda võrdselt, siis ei saa ka keel olla neutraalne. Keelt saab kasutada vahendina, mis aitab muuta suhtumist ja teadvustada diskrimineerimise olemust, ning selleks tuleb keelt reformida. Keelereformi kaugem eesmärk on muuta ühiskonnas valitsevaid jõusuhteid. Tähele tuleb panna ka seda, et keelereform pole mitte üksnes feministide pärusmaa, vaid selle vajalikkust on esile tõstnud mitmed sotsiaalsed grupid (musta rassi esindajad, homoseksuaalid).

Inglise keeles on peetud reformimist vajavaks näiteks järgmisi aspekte:

- 1) Sõna *man* kui vale üldnimetus. Inglise keeles tähendab *man* nii meessoost isikut kui ka inimest.
- 2) Asesõnade probleem (*he, she*).
- 3) Diskrimineerivad ametinimetused. Vanade nimetuste asendamine uutega.

Vana sõna	Uus sõna
salesman	salesperson
watchman	guard
camera man	camera operator
policeman	police officer
fireman	firefighter
housewife	house manager

Elisabeth Leue (2000) toob esile saksa keele neutraalseks muutmiseks välja pakutud erinevaid strateegiaid. Neist kolm põhilist on: a) feminiseerimine (*Feminisierung*), b) koosnimetamine (*Beidbenennung*) ja c) neutraliseerimine (*Neutralisierung*).

Feminiseerimine tähendab näiteks naiste kohta samaväärsete ametinimetuste loomist: *Kauffrau* ja *Kaufmann*. Asesõnade *jedermann, jemand* ja *niemand* kõrval peaksid samaväärselt olema kasutuses ka sõnad *jedefrau, jefraud* ja *niefraud*. Alati ei ole selliste paralleelsõnade loomine ja kasutusse toomine aga lihtne. Näiteks *Krankenschwester* ja *Krankenbruder*. Samaväärse meessoost ametiisiku nimetamiseks on juba kasutusel sõna *Krankenpfleger* ja seega pole meessugu sisaldava sõna loomine enam otstarbekas.

Koosnimetamine tähendab seda, et korraga ja samaväärses tähenduses esitatakse lauses samas positsioonis nii mees- kui ka naissugu, näiteks *der/die Leser/-in*, *Kauffrau/-mann*, *Mitarbeiter/innen*. Soovitatud on ka suurtähe *I* kasutamist sõna keskel: *LeserInnen*, *StudentIn*.

Neutraliseerimise puhul on eelistatud sooliselt neutraalsed sõnad, näiteks: *Mensch*, *Gast*, *Person*, *Kind*. On soovitatud ka neutraalse kesksõost artikli kasutamist, näiteks *das Professor*, mis hõlmab endas sõnu *die Professor* ja *der Professor*. Soovitatud on sõna *person* kasutamist liitsõnades, kus sooline eristamine pole oluline. Näiteks sõna *Kaufperson*, mis hõlmab endas sõnu *Kaufmann* ja *Kauffrau*. Neutraliseerimise nõrkusena tuuakse välja asjaolu, et hoolimata näiteks ametinimetustest, mis ei sisalda endas mingit sugu, assotsieeruvad need ikkagi kas mees- või naissooga. Näiteks *Küchenhilfe* ja *Reinigungspersonal*. Sellist nähtust nimetatakse sotsiaalteaduses sotsiaalseks sooks, keeleteaduses võiks sama nähtuse nimetus olla tähistamata kategooriate sooline sidusus (Leue 2000: 164-168).

Tähistamata kategooriate soolise sidususega seostub Kennisoni ja Trofe'i 2003. aasta uurimus, kus keskseks uurimisobjektiks olid just nimelt tegijanimetused ning neis sisalduv soostereotüüpiline informatsioon.

Uuringu eesmärgiks oli selgitada välja, kuidas tajutakse tegijanimetuste puhul nende soolist kuuluvust. Uurimisrühmale anti lugeda erinevaid tegijanimetusi, mille puhul neil tuli märkida, kas need viitavad meessoole, naissoole või on sooliselt neutraalsed (näiteks *juuksur*, *lasteaiakasvataja*, *sekretär*, *vang*, *päevitaja*, *direktor*, *autoremondilukksepp* jne). Uuringust selgus, et spetsiifilised sõnad (näiteks enamik tegijanimedest) seostuvad keeleteadustajal nais- ja meessoost isikutega. Nii kui selliste sõnadega kokku puututakse, aktiveerub soostereotüüpiline informatsioon. Soostereotüüpiline informatsioon on osa iga keeleteadustaja teadvusest. Uuringu läbiviijad arvavad, et soostereotüüpilisel informatsioonil võib olla keeleteadustusele olulisem mõju, kui seni on arvatud (Kennison, Trofe 2003: 34).

Mitmed feministlikud lingvistid osutavad asjaolule, et keelt pole võimalik neutraalseks muuta lihtsalt üht sõna teise pealtnäha neutraalsemaga asendades. Sõna saab tähenduse alles situatsioonikontekstis, milles teda kasutatakse. Sellepärast ongi feministliku lingvistika varasematele uurimustele ette heidetud just seda, et ei arvestatud

situatsioonikonteksti. Jane Sunderland ja Lia Litosseliti (2002) toovad huvitava näite selle kohta, kuidas sooliselt neutraalne sõna *people* muutub kontekstis ikkagi ainult ühele soole viitavaks. Selle väite kinnituseks esitatakse lause: *People took picnics, 'walked out' with their girls, picked bluebells and primroses in season* (Sunderland, Litosseliti 2002: 5). Shan Wareing (1999) toob näite sõna *man* kasutuskonteksti kohta. *For decades, pubs have been Man's best friend. He could take his wife, his girlfriend, but not his children.* Kui ainult esimese lause järgi võiks oletada, et sõna *man* märgib nii mehi kui ka naisi, siis teise lause lugemise järel on selge, keda silmas peetakse (Wareing 1999: 68).

Jane L. Buck (1990) esitab kaks põhilist strateegiat, kuidas keelest seksistlikke sõnu välja juurida: 1) neologismide loomine; 2) keelekasutusse sooliselt neutraalsete sõnade juurutamine. Neologismide loomise teeb raskeks see, et inimesed, kes uusi sõnu leiutavad, peavad keelt (derivatsiooni ja etümoloogiat) hästi tundma. Vastasel korral tekitatakse juurde kunstlikke ja ebasobivaid sõnu, mida keelekasutajad omaks ei võta. Neutraalsuse taotlemisel on samuti omad raskuspunktid. Näiteks inglise keele sõnad *man* ja *mankind* on soovitatud asendada sõnadega *humanity*, *human beings*, *humankind* ja *human species*. Kuid asendussõnu on peetud ikkagi seksistlikeks, kuna – küll varjataval kujul - neis kõigis on sees sõna *man*. On soovitatud isegi *humanity* asemel kasutada võõristavat sõna *hupeople*. Nii on ka paralleelsuse tagamiseks sõna *history* kõrval soovitatud kasutada sõna *herstory*. Kuigi meessoolisusest saadakse niimoodi lahti, tekivad ometi asemele ebaloomulikud ja võõristust tekitavad sõnad. Buck nendib, et kui etümoloogiareeglitega ei arvestata, siis tekivadki imelikud sõnad, mida keegi ei taha kasutada. Tuleb rõhutada, et *humanity* ja *history* pärinevad ladinakeelsetest sõnadest *humanitas* ja *historia*, mis mõlemad on grammatiliselt naissoost. *Humanitas* tähendab inimsust, inimloomust, kombekust, meeldivust ja kultuuri. *Historial* pole aga mingit seost asesõnaga *his* (Buck 1990: 199).

Keele sooliselt neutraalseks muutmise katsed on igapäevakeelekasutuses andnud aga küllaltki vähe tulemusi. Mis võiks olla selle põhjuseks? Miks on keelt nii keeruline muuta? Cameroni (1992) järgi on seda põhjendatud keele ja ajaloo tihedate seostega. Keel ja ajalugu on üksteisest lahutamatud. Tähendused on juba eelnevate generatsioonide poolt paika pandud ja neid muuta pole niisama lihtne. Meil pole

võimalik luua sõnu ja tähendusi, mis ei paigutu meie kultuurikonteksti: neid ei võetaks omaks. Ei piisa sellest, et naised loovad oma sõnavara, kui teine pool ühiskonnast (mehed) seda ei aktsepteeri. Naised küll võivad kasutada seda keelt isekeskis, kuid siis oleks see võrreldav näiteks tänavakampade argooga, millest rühmaliikmed saavad aru ja kiidavad selle heaks, kuid laiemas keelekeskkonnas pole see aktsepteeritud (Cameron 1992: 156).

1.3.2. Kognitsioon, kognitiivne mudel, kategoriseerimisprotsessid

Keeleliste kategoriseerimisprotsesside kirjeldamisega on tegelenud kognitiivne lingvistika. Kognitiivne lingvistika pöörab tähelepanu asjaolule, et keele struktuur ja funktsioonid on tihedalt seotud mittekeeleliste oskuste ja teadmistega. Keel on inimese teadmiste-kogemuste loodud, kuid on samas vahend nende teadmiste-kogemuste teenistuses (Tragel 2002: 272).

Kategoriseerimisprotsessidest kõnelema hakates tuleb eelnevalt selgitada mõisteid kategooria ja kategoriseerimine. **Kategooria** võib olla mõiste või mõistete kompleks, mis meie kogemuste ja teadmiste alusel mingite tunnuste põhjal kokku kuuluvad. Otsus, millega me mingi mõiste teisega samasse kategooriasse paigutame, on **kategoriseerimine** (Tragel 2002: 273). Keelelised kategooriad lähtuvad meie kogemustest ja teadmistest asjade, sündmuste, protsesside jne kohta (Tragel 2002: 281).

Keeleuurijad Angela Goddard ja Lindsey Mean Patterson (2000) on põhjalikult lahti seletanud kognitsiooni ja kategoriseerimisprotsesse. Goddardi ja Pattersoni järgi on mõttetöö tugevas seoses keele ja kultuuriga. Ümbritsev maailm mõjutab inimese mõtlemis- ning tajuprotsesse. Keel ja kultuur mõjutavad inimese ajus toimuvat informatsiooni organiseerimisprotsessi. Mälu, mõtlemine, tajus ja teised psühholoogilised protsessid, mis ajus toimuvad, on osa kognitsioonist. Kognitiivsed ehk tunnetusprotsessid on seotud sellega, kuidas inimene tajub ja mõistab teda ümbritsevat maailma, kuidas otsustab ja käitub.

Keel ja keeleline teadvus on osa kognitsioonist nagu ka mälu ja kujutlusvõime. Keelel on kognitsioonis aga väga oluline roll, sest keel mõjutab viisi, kuidas aju korraldab mõtlemist ning teadvust. Ajus on süsteemid, mis võimaldavad temas

sisalduvat informatsiooni taasleida ja seda kasutada. Selleks, et informatsiooni talletada ning seda vajadusel uuesti üles leida, peab informatsioon olema mingil viisil organiseeritud. Ajus leiduva informatsiooni rühmitamine toimub kategoriseerimisprotsesside käigus. Kõik ajus leiduvad kategooriad on keeleliselt tähistatud. Seega mõjutab keel inimese mõtlemist ja arutlust kogu kategoriseerimisprotsessi jooksul.

Kategoriseerimine ühendab asju või nähtusi, mis meie meelest on seotud. See tähendab, et meil peab olema mingi alus, mille põhjal me otsustame, et need asjad või nähtused on omavahel seotud. Selliseks aluseks on kognitiivne mudel. Seega sisaldab keeleline kategooria ka kognitiivset mudelit. Näiteks sellised keelelised kategooriad nagu riietusviisid, sõidukite liigid või ilmastikutingimused, sisaldavad kõik kognitiivset mudelit.

Igapäevamõtlemine kipub aga kategooriaid lihtsustama. Lihtsustamine tähendab informatsioonikadu ja üldiste järelduste tegemist, mis toob kaasa individuaalsete detailide tagaplaanile jäämist või hoopis kadumist. Ka oma sotsiaalset teadvust kasutab inimene lihtsustatult. See tähendab, et kultuurilised väärtused ja uskumused aitavad meil end ümbritsevaid nähtusi märgata lihtsustatult. Näiteks naised märkivad sümboolsed tunnused on pikad juuksed ja seelik. Kuigi võib teada, et see pole meid ümbritsev tegelikkus (naistel võivad olla ka lühikesed juuksed ja nad võivad kanda pükse), siis ometi mõistab iga keelekasutaja, kellele selliste sümboolitega osutatakse.

Kategooriad, eriti sotsiaalsed kategooriad, eksisteerivad ainult seetõttu, et neid peetakse kultuuriliselt oluliseks. Kategooriad võivad eksisteerida aga ka seetõttu, et nad on kontrastiks millelegi muule. Näiteks, kui kõik olendid oleksid ühest soost, siis sookategooriat ei eksisteeriks. Kui rass ei oleks poliitiliselt oluline, siis ei kasutataks kategooriaid valge ja must inimestele osutamiseks või inimeste kirjeldamiseks. Kategooriad, mis ühiskonnas eksisteerivad, peegeldavad seda, mida ühiskond peab inimeste juures oluliseks. Sellega on seotud ühiskonna poliitiline ja sotsiaalne korraldus – ideoloogia. Arvamus, et kategooriad peegeldavad pigem kultuuri kui füüsilist tegelikkust, on saanud toetust kultuuridevahelistest uuringutest. Tõestust on leidnud väide, et kui kategooria ei ole sotsiaalselt oluline, siis seda inimeste kirjeldamiseks või eristamiseks ei kasutata. Näiteks rasside jaotus valgeks ja mustaks peegeldab valge

inimese sotsiaalkultuurilist ideoloogiat, sest tegelikult ühendatakse mustade kategooriasse suur hulk täiesti erinevaid nahavärve. See tähendab ka seda, et vastavalt ühiskonnas arenevatele uskumustele võib lisanduda uusi kategooriaid, mida peetakse oluliseks.

Isegi kui sookategooria on enamikes kultuurides olemas, ei tähenda see, et kategooriasiseselt valitsevad kõikjal ühesugused arusaamad. Seega kategoorias sisalduv kognitiivne mudel varieerub kultuuriti. Arvamus, et naistel pole kohane teha rasket füüsilist tööd, on oluline ainult nendes kultuurides, kus naise nähakse füüsiliselt nõrgematena. Mõnes kultuuris on just naised need, kes teevad rasket tööd, kuid see ei tähenda tingimata, et naise ja mehi nähakse võrdsetena. Tegelikuses võib naiste raskele füüsilisele tööle rakendamine tähendada hoopis seda, et neid nähakse sotsiaalselt alluvatena.

Mõtlemine on sotsiaalselt konstrueeritud, see põhineb sotsiaalsel kogemusel ja ühiskonnas valitsevatel võimusuhetel. Mõnikord polegi aga mõtlemisviis seotud füüsilise maailma ja selle loomuliku korraldusega. Näiteks metafooriline ütlus “*aeg on raha*” viitab läänemaailmas levinud arusaamale tööst ja rahalisest kasust. Arusaam ajast ja selle liikumisest on aga kultuuriti erinev. Isegi tähelepanek, et aeg liigub edasi – on olemas minevik, olevik ja tulevik – ja see on jaotatud tundideks, minutiteks ja sekunditeks, ei ole kõikidele kultuuridele ühine arusaam.

Kognitiivsed mudelid seletavad maailma väga lihtsustatult, kuid samas sisaldavad nad tohutut hulka informatsiooni ja neil on tugev mõju inimese mõtlemisele. Tavaliselt ollakse aga selliste mudelite olemasolust ebateadlikud, sest kui kasutatakse ütlusi “*mul ei ole aega*”, “*aeg lendab*” või “*me jääme hiljaks*”, siis ei juurelda pikalt selle üle, mis aeg tegelikult on.

Kognitiivsete mudelite tugevus tuleneb sellest, et need saadakse ühiskonna poolt kaasa. Inimene õpib neid sotsialisatsiooni ja keele omandamise käigus, olemata neist teadlikud. Näiteks meie ühiskonnas ei kuulu rotid, hobused ja putukad toidukategooriasse, kuid mõnel pool maailmas peetakse neid delikatessideks. On kultuure, kus sealihaga söömist peetakse jälestusväärseks või loomaliha söömist sakraalseks tegevuseks (islam). On paiku, kus lihatarbimine on täiesti keelatud ja välistatud tegevus. Toitumistavad on kultuuriliste normide ja sotsiaalsete väärtuste

ristumispaik, millel on tugev mõju inimese mõtlemisele ja kategooriate moodustumisele.

Kognitiivsed mudelid varieeruvad ka ajas. Tudorite Inglismaal peeti luike suurimaks delikatessiks, tänapäeval luiki enam ei sööda, vaid käiakse neid toitmas.

Kognitiivsed mudelid sisaldavad kultuurilisi arusaamu, mida väljendatakse keele kaudu. Keel ei ole neutraalne, sest suhtumised ja uskumused on osa kognitiivsest mudelist. Ühiskonnaliikmetele on kategoorias sisalduv kognitiivne mudel nii ilmselge ja tavaline nähtus, et teadlikult sellele ei mõtelda. Ainult siis, kui kognitiivne mudel ei sobitu ümbritseva situatsiooniga, pööratakse sellele teadlikult tähelepanu ja mõteldakse selle peale. Tavaliselt tuleb kognitiivne mudel esile juhul, kui sündmus või situatsioon on ebatavaline. Näiteks kolme jalaga koer äratav tähelepanu, sest kognitiivse mudeli kohaselt peab koeral olema neli jalga.

Kategooriad tunduvad oma põhiolemuselt olevat lihtsad, kuid nende toimimine on juba keerulisem nähtus. Kategooriad muudab keerulisemaks asjaolu, et nad pole selgepiirilised ja erandlikud, vaid sageli nad jagavad omavahel liikmeid, st mõni mõiste võib kuuluda korraga mitmesse kategooriasse. Kategooriate juurde kuuluvad ka mitmed alakategooriad ning kategooriasiseselt on mõned selle liikmed kesksel kohal kui teised. Kesksamad kategoorialiikmed sobituvad kategooria ning kognitiivse mudeliga paremini kui teised. Kesksed kategoorialiikmed moodustavad normi, millest ülejäänud kategoorialiikmed ühel või teisel viisil pisut kaugemal seisavad. Näiteks, kui räägitakse lindude kategooriast, siis paljudele tuleb eelkõige silme ette varblane või pääsuke (või mõni teine pisike lendav lind) mitte kana või pingviin. Varblane või pääsuke on seega kategoorias kesksel kohal kui teised linnud. Keskne staatus ei ole alati aga ainult nendel kategoorialiikmetel, kes on tüüpilised, ning kellega igapäevaelus rohkem kokku puututakse. Keskne staatus sõltub pigem sellest, kui palju on kategoorialiikmel omadusi, mida peetakse sellele kategooriale kõige iseloomulikumaks. Kuigi me ei pruugi näiteks mitte kunagi olla oma silmaga näinud vinti, siis kujutluspilt väikesest vilistavast ilusast linnukesest sobib paremini meie nägemusega linnust kui näiteks suur lärmakas taaruv kalkun.

Tüüpilisi ja keskseid kategoorialiikmeid nimetatakse prototüüpideks. Kategooriast tulevad meile ennekõike meelde selle prototüüpsed liikmed. Seega mõtlemises võivad prototüüpsed liikmed esindada kogu kategooriat.

Ka inimesi kategoriseeritakse sarnaselt asjadele gruppidesse. Mõnda grupiliiget peetakse grupile tüüpilisemaks või iseloomulikumaks (isegi siis, kui nad on vähemuses). Kui mõnede grupiliikmete iseloomulikest tunnustest koostatakse lihtsustatud ja piiratud mudel ja kohaldatakse see tervele grupile, siis nimetatakse sellist tegevust stereotüpiseerimiseks. Stereotüpiseerimisel kohandatakse liialdatud ja kombineeritud mudel tegeliku keeruka persooni asemele. Stereotüpiseerimine muudab maailma lihtsamaks ja inimesele arusaadavamaks, kuid seejuures kaob ära oskus tajuda maailma tema kõikides nüanssides ja keerukuses. Stereotüübid tugevnevad nende laia kasutuse tõttu igapäevakõneluses: neid tajutakse ja mõistetakse hästi. Stereotüpiseerimine pole mitte üksnes psühholoogiline protsess, vaid ta on tihedasti seotud sotsiaalsete ja poliitiliste struktuuridega (Goddard, Patterson 2000: 47-67).

Dale Spender (1999) räägib kategoriseerimisprotsessidest seoses naiste keeleuendustaoitlustega. Kuna naised elavad meeste reeglite järgi toimivas keelemaailmas, siis peavad nad oma keelemaailma loomiseks selgeks tegema keele ja reaalsuse suhte. Keele ja reaalsuse suhet aitavad selgitada sümbolid ja info kategoriseerimisprotsessid. Sümbolite loomine ja nendega opereerimine on iseloomulik üksnes inimestele. Sümbolid aitavad korrastada inimese maailmapilti. Samas oleks aga rumal uskuda, et kui me korrastame tegelikkust sümbolite kaudu, siis on see ainus ja kõige täiuslikum viis reaalsuse lahtiseletamiseks. Susanne Langer (1976) rõhutab, et sümbolite kasutuse (või ka väärkasutusega) määrame me ära keele, mõtlemise ja reaalsuse piirid. Seega sümbolitega opereerimine korrastab meie maailmapilti, aga teisalt seab reaalsuse tajumisele piirid. Keel, mõtlemine ja reaalsus on omavahel tihedalt seotud ja seepärast on paljusid teadlasi huvitanud asjaolu, mil määral keel mõjutab meie reaalsusetaju. Arvatakse, et inimeste erinev reaalsusetaju on tingitud just keelest. Sapir-Worfi hüpoteesi järgi määrab just keel meie maailma piirid ja konstrueerib reaalsust.

Paljud teadlased on huvitunud sellest, kuivõrd saavad inimesed aru „asjadest”, nagu need tegelikkuses on. Sellise lähenemisviisi taga on oletus, et on olemas puhas ja objektiivne reaalsus, „asjade” ainus võimalik olemisviis. Arvatakse, et kui ka eksisteerib

selline objektiivne reaalsus, siis inimesed ei ole võimelised seda tajuma, sest kõik maailmast saadavad aistingud läbivad sümbolite filtri ja nii muutub saadav informatsioon kõigi jaoks erinevaks. Sümbolid ja representatsioonid on aga keeleliselt piiratud.

Kui keel on seotud sümbolitega, siis ei saa ta olla neutraalne. Kuna sümbolid iseenesest annavad asjadele tähenduse, siis ei saa loota, et keel kui märgisüsteem annaks edasi puhast reaalsust, mis on kõikidele inimestele sarnaselt tajutav.

Maailma kirjeldamiseks peab inimesel olema kõigepealt klassifitseerimissüsteem. Vastuolu on aga selles, et kui klassifitseerimissüsteem on olemas, siis on võimalik näha ainult klassifitseerimissüsteemiga kohanduvaid asju. Inimaju on ülesehitatud sellisel viisil, et ta opereerib pidevalt sümbolitega mitte reaalsusega. Ajus toimub pidev sümbolite kodeerimise, dešifreerimise ja tõlgendamise protsess ning sel viisil tekib inimkeel.

Teadlasi on ikka huvitanud küsimusi, kas keel saab olla objektiivne. Kuna inimkeel tekib sümbolite lahtimõtestamise protsesside kaudu, siis ei saa see olla objektiivne. Keele objektiivsuse küsimus on huvitanud peale lingvistide ka filosoofe ja sotsiolooge. Alan Chalmers (1978) põhjendab inimeste erinevat maailmataju sellega, et asjade nägemine ei sõltu üksnes võrkkestas tekkivast kujutisest, vaid on tugevasti mõjutatud meie eelnevast kogemusest, teadmistest ja ootustest. Maailmataju on kultuurispetsiifiline ja keeleliselt piiratud. Chalmers rõhutab, et teooriale eelneb tähelepanek. Teooriad, mis meie kultuuriruumis eksisteerivad, aitavad tähelepanekuid piirata, neile tähendusi anda ja neid kindlatesse kategooriatesse paigutada. Kui meid ümbritsevas kultuurikontekstis on olemas seksistliku keele teooriad, siis on võimalik tegelikkust näha seksistlikult. Seksistliku lähenemisviisi olemasolu tõttu on meil võimalik meid ümbritsevast elust leida seksismi ilminguid ja neid seksismi teooriate kaudu interpreteerida.

Dwight Bolinger (1975) toetab arvamust, et inimesed ise osalevad reaalsuse loomise ja teadvustamise protsessis. Ka näiteks ajalugu võib näha sündmuste keelelise ümberjutustusena. Info, mida me vastu võtame, tuleb paigutada kindlatesse kategooriatesse, et me sellest üldse aru saaksime. Kui keeles on sellised kategooriad olemas, siis me organiseerime maailma nende kaudu. Me ei ole enam võimelised

nägema asju, mis ei sobi nende kategooriatega. Keel on seetõttu paradoksaalne: ühelt poolt on ta loov (aitab maailmast aru saada) ja teisalt piirav (opereerib ainult teatavate kategooriate piires).

Koos seksismi mõistega tekkis meile kategooria, mille järgi meesugu on norm ja naissugu normist kõrvalekalle. Tegelikuses oleme me kategooriatesse takerdunud, sest nad annavad annad kindlad juhised, kuidas asju näha ning seletada.

Dale Spender rõhutab, et ühiskonnas domineeriv grupp (mehed), on loonud sümbolid, kategooriad ja seksismi ning seetõttu on ka keel kujunenud nende huvisid kaitsma. Ainult need, kel on piisavalt võimu, et luua sümboleid ja nende tähendusi, saavad kontrollida keelt (Spender 1999: 93-97).

Selleks, et maailma asjadest rääkida, tuleb neile anda nimed. Asjadele nimede andmine aitab meil reaalsust konstrueerida. Kui me ei suuda mingit tunnet, sündmust või füüsilist objekti sõnadega kirjeldada, siis ei ole seda tegelikuses sama hästi kui olemas. Nimetamine annab meile võime maailma asjadega manipuleerida. Kate Clark (1999) ütleb, et nimetamine on võimas ideoloogia tööriist. Nimetamise kaudu saame me viiteid nimetaja maailmavaate kohta. Kui sama asju või nähtusi saab erinevalt nimetada, siis järelikult on neid võimalik ka erinevalt tajuda. Clark toob näite, kuidas nimetamine laseb üht inimest hoopis erinevas valguses paista. Kuidas nimetada inimest, kes ründab poliitilistel eesmärkidel? Kas ta on *terrorist* või *vabadusvõitleja*? Iga nimetus on selgesti tajutavalt hoopis erineva konnotatsiooniga (Clark 1999: 184).

Reet Kasik (2002) toob samuti näiteid sõnavalikust ja sellega seotud ideoloogilistest varjunditest. Sündmus saab erineva tähenduse sõltuvalt sellest, kas tegijaid nimetatakse *mässajateks*, *sõduriteks*, *terroristideks*, *vabadusvõitlejateks*, *palgasõduriteks*, *relvastatud meesteks* jne. Sõnavalik pakub lugejale võimaliku tõlgenduse lugeja ja kõnealuse rühma vahelistest suhetest. Nimetades rühma vabadusvõitlejateks, oletab kirjutaja potentsiaalse lugeja solidaarsust, nimetuse *terrorist* puhul aga oletatakse lugeja solidaarsust konflikti teiste osalisega (Kasik 2002: 75). Vana naist võib nimetada *vanaprouaks*, *vanadaamiks*, *vanaeideks*, *vanamoorigs* – iga nimetus maalib meile inimesest erineva kujutluspildi.

Spenderi järgi on nimetamine alati erapoolik. Ka uued nimetused pole pääsetee, sest need toetuvad vanadele juba eksisteerivatele arvamustele. Keel opereerib teatud

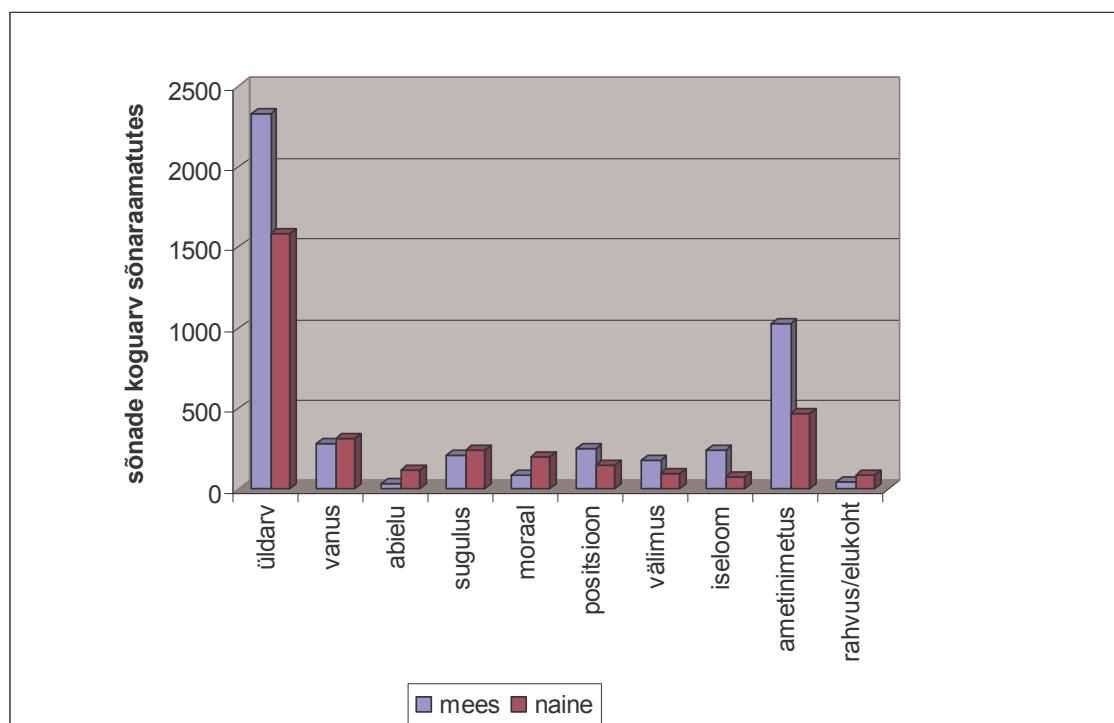
piirides: iga uus nimetus peab suhestuma vanadega, sest muidu ei ole sel tähenduslikku tausta. Inimesed ei saa aga asju nimetada sõnadega, mil ei ole nende jaoks tähendust (Spender 1999: 98).

2. Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes

Sõnaraamatuuringusse on koondatud kogu meest ja naist märkiv sõnavara, mis leidis Andrus Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“ (ilmus aastatel 1958-1968), Asta Õimu „Sünonüümisõnastikus“ (1991) ja „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus“ (1988-)

Sõnavaraauuringu lihtsustamiseks ja erinevate sõnaraamatute materjali kõrvutamiseks on siinses uuringus mees ja naist märkivad sõnad jaotatud üheksasse rühma: 1) vanus, 2) abielulisus, 3) sugulussuhted, 4) moraal, 5) positsioon, 6) välimus ja füüsilised võimed, 7) iseloom, 8) ametinimetused, 9) rahvus ja elukoht.

Sõnavara jaotumisest erinevatesse rühmadesse annab ülevaate järgnev joonis.

Joonis 1. Meest ja naist märkiva sõnavara jaotumine erinevate tähendusrühmade vahel

Sõnavarauuringust on koostatud bakalaureusetöö „Mees ja naine sõnaraamatutes“ (Olt 2003) ja avaldatud artikkel (Olt 2004b). Järgnevalt esitatakse selle töö olulisemad aspektid, mis raamistavad ajalehesõnavara uurimust. Täpne kirjeldus ja sõnaloend on olemas bakalaureusetöös.

Kõikides sõnaraamatutes on mehi märkivaid sõnu rohkem kui naisi märkivaid sõnu.

Tabel 1. Mehi ja naisi märkivate sõnade koguarv sõnaraamatutes

	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	702	629	1000	2331
NAINE	637	319	631	1587

EKSSis ja “Sünonüümisõnastikus” on mehi märkivaid sõnu peaaegu poole võrra rohkem kui naisi märkivaid sõnu. Väiksem on suuruserinevus Saareste sõnaraamatus. Põhjuseks võib pidada Saareste sõnaraamatu põhinemist kõnekeelel. “Eesti keele mõistelisesse sõnaraamatusse” on koondatud palju murdesõnu ja seega ka regivärssidest pärit poeetilisi sünonüüme. Poeetilised sünonüümid on sellised asendussünonüümid, millel on ülekandeline tähendus. Väljaspool regivärssi kuuluvad alussõna ja poeetiline eri mõistesfääridesse (näiteks regivärsis võib sõna *hani* märkida neiut, kuid tavakontekstis tähendab sõna teatud kodulindu) (Peegel 1982: 7-8).

Poeetilisi sünonüüme on esitatud kõige rohkem naiste kohta. Sõnaraamatus on 23 täiskasvanud naist märkivat poeetilist sünonüümi (*takunokutaja, sõlgrind, masajalg, põllekandja*) ja kaheksa tüdrukut märkivat poeetilist sünonüümi (*lindipea, lestajalg, kudruskael*), mehi märkivaid poeetilisi sünonüüme on ainult kaks (*võrgupuntsija, harkjalg*). Naisi märkivate poeetiliste sünonüümidega märgitakse naiste välimust (*patsikandja*) ja majapidamise eest hoolitseja rolli (*leekuningas*).

2.1. Vanus

Tabel 2. Naiste ja meeste vanust märkivad sõnad

vanus	Saareste	Õim	EKSS	kokku
POISS	40	58	45	143
MEES	38	45	25	108
VANA MEES	20	8	8	36
TÜDRUK	75	35	47	157
NAINE	59	34	24	117
VANA NAINE	20	15	9	44

Naiste vanust märkivaid sõnu on kõikides sõnaraamatutes kokku 318 ja meeste vanust märkivaid sõnu on kokku 287. Üldarvuliselt on kõikides rühmades naisi märkivaid erinevaid sõnu rohkem kui mehi märkivaid sõnu. Pejoratiivseid poisse ja mehi märkivaid sõnu leidub kõigis sõnaraamatutes (*poisitatt, meherisu*). Tüdrukute ja naist märkivate sõnade hulgas pejoratiivid puuduvad. Pejoratiivseid sõnu on aga vana inimest märkivate sõnade hulgas (*vanaeit, eideköbi, taadinäss*). Negatiivne konnotatsioon on vana inimest märkivate sõnade puhul ühelt poolt tingitud asjaolust, et vana inimene ei osale enam aktiivselt töötegemises ja elatusehankimises ning teisalt pole ta välimuselt enam nii atraktiivne (*taadiköbi, eideköbi*). Deminutiive on kõige rohkem naist ja tüdrukut märkivate sõnade hulgas (*kiisuke(ne), eideke, neiuke(ne)*). Deminutiive on ka poissi ja vana meest märkivate sõnade hulgas (*poisu, taadu*). Meest märkivad deminutiivid on aga sageli negatiivse konnotatsiooniga. Kehva iseloomuga või saamatut meest nimetatakse *mehikeseks* ja *poisikeseks*.

2.2. Abielulisus

Tabel 3. Abielulisust märkivate sõnade arv

abielulisus	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	20	6	7	33
NAINE	42	24	52	118

Kõikides sõnaraamatutes on abielunaist märkivaid sõnu rohkem kui abielumeest märkivaid sõnu. Abielunaist märkivate sõnade rohkus on tingitud sellest, et abielunaist nimetatakse tema mehe ameti (*õpetajaproua*) ja positsiooni (*popsinaine*) kaudu. Abielumeest tema naise ameti ja positsiooni kaudu ei nimetata. Täiskasvanud naise puhul peetakse sõnavara järgi otsustades abielunaise ja pereema rolli esmatähtsaks (*leekuningas, pereemand*), mehe puhul seda ei tehta. Saareste sõnaraamatus on just selles rühmas mitmeid poeetilisi sünonüüme, mis rõhutavad naise kodukesksust (*kodukana, majahääl, katlakuningas*). Abielunaist märgitakse Saareste sõnaraamatus ja “Sünonüümisõnastikus” nimetusega *õige naine*, meeste kohta sellised nimetused puuduvad. Vanatüdraku kohta on Saareste sõnaraamatus kaheksa hukkamõistvat ja pejoratiivset nimetust (*kutupiu, krõhva, sammalputs*), vanapoisil kohta hukkamõistvad nimetused puuduvad. Selline sõnavaraline eristus - abielunaise kohta on kasutusel ilusad poeetilised sünonüümid, aga vallalise täiskasvanud naise kohta on pejoratiivsed nimetused – annab mõista, et täiskasvanud naise puhul on peetud tema ainuõigeks rolliks olla abielus. Tavamõistes kokkukuuluv sõnapaar on *härri* ja *proua*, kuid *prouaks* saab nimetada üksnes abielus naist, *härri* puhul pole abieluseisus primaarne.

2.3. Sugulussuhted

Tabel 4. Sugulussuhteid märkivate sõnade arv

sugulus	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	103	33	78	214
NAINE	139	33	73	245

Suurim erinevus naissugulasi ja meessugulasi märkivate sõnade arvus on Saareste sõnaraamatus, “Sünonüümisõnastikus” on meessugulasi ja naissugulasi märkivate sõnade arv võrdne. Peaaegu võrdne suhe on ka EKSSis. Emadust märkivaid sõnu (*ema, eit, äidi*) on kõikides sõnaraamatutes rohkem kui isadust (*isa, taat, papa*) märkivaid sõnu. Seega peetakse ema rolli laste eest hoolitsejana tähtsamaks kui isa rolli. Saareste sõnaraamatus on mitmeid täpseid ja kindla tähendusega emadust märkivaid sõnu, mida teistest sõnaraamatutest enam nii palju ei leia. Näiteks eristuvad tal võõrasema (*emak, poolema*) ja vallasema (*kasutüdruk, nukaneitsi*) märkivad nimetused. Vallasema kohta on Saarestel mitmeid negatiivse konnotatsiooniga sõnu (*pordik, hoor*), seega võib järeldada, et vallasema rolli mõistetakse ühiskondlikult teravalt hukka. “Sünonüümisõnastikus” ja EKSSis ei ole enam nii palju vallasema hukkamõistvaid sõnu, nende asemele on tulnud neutraalsed sõnad (*üksikema*). Saareste sõnaraamatus on ka üks vallasisa märkiv sõna (*mehik*).

Kõige rohkem sünonüüme sugulaste kohta, kes ei kuulu esmasesse pereringi (ema, isa ja lapsed), on Saareste sõnaraamatus. Näiteks tädi nimetamiseks on kokku 17 sõna (*tanta, kõmm, tõud*). Eraldi on nimetused emaõe (*mooster, emasõsar, kommtanta*) ja isaõe märkimiseks (*sõtse, vaaster, isaõde*). EKSSis on tädi nimetamiseks ainul kolm sõna (*tädi, tanta ja tante*). Seega varem (Saareste sõnaraamatu suuline keelematerjali on kogutud keelejuhtidelt, kes sündisid 19. sajandi lõpus või 20. sajandi alguses) peeti sugulussuhteid ka kaugemate sugulaste osas tähtsamaks kui tänapäeval.

2.4. Moraal

Tabel 5. Moraalsust märkivate sõnade koguarv

moraalsus	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	21	24	22	67
NAINE	132	48	43	223

Naisterahva moraalsust märkivaid sõnu on kõikides sõnaraamatutes rohkem kui meesterahva moraalsust märkivaid sõnu. Naisterahva moraalsust märkivate sõnade hulgas on süütut tüdrukut märkivad sõnad (kõige rohkem, kaheksa, on neid Saareste sõnaraamatus) ja halba moraali märkivad sõnad. Saareste sõnaraamatus on süütü tüdruku jaoks näiteks nimetused: *neitsik, imbe, ingel*. Halba moraali märkivad sõnad on: armukest märkivad sõnad (*sohinaine, manuline, vääranaine, karanud naine*), lõbunaist märkivad sõnad (*mära, avalik naine, läht, vänd, libu, läpastuse tütar, turuhoor*) ja vallasema (*pordik, kudunud konn*) märkivad sõnad. Saareste sõnaraamatus on osa ebamoraalset naisterahvast märkivatest sõnadest väga täpse ja kitsa tähendusega. Näiteks *kasunoorik* ehk *jõudenaine* tähendab häbistatud ja vägistatud naist. Väljend *altaisa lind* tähendab lõtvade elukommetega, kuid ilma lapseta tüdrukut. Süütut meest märkivad sõnad puuduvad. Saareste sõnaraamatus märgib kõlvatut meest seitse sõna: *täkk, tihimees, pordumees*. Vähemalt 90 % kõikide sõnaraamatute naisterahva moraalsust märkivatest sõnadest on tugevalt negatiivse konnotatsiooniga. Meesterahva moraalsust märkivad sõnad on aga pigem naljatlevad (*seelikukütt, elumees, tiivaripsutaja*) kui hukkamõistvad. Moraalilõtv ja halva kuulsusega naist nimetatakse *daamikeseks*. Sõna *daam* tähendab elegantset naist, kuid deminutiiviliitega antakse sõnale vastupidine tähendus. Selline deminutiivikasutus on sarnane võttele, kuidas positiivsest sõnast *meest* moodustatakse deminutiiviliitega sõna *mehike*, mis märgib kehva meest.

Meesterahva halba moraali märkivates negatiivse konnotatsiooniga sõnades on võrdlusaluseks langenud naine, näiteks sõnas *litsitallaja* on seksuaalselt lodeva mehe olemasolu eelduseks, et on olemas naised, keda nimetatakse *litsideks*. Samasuguse

tähendustaustaga on ka sõnad *valgemära sõitja* ja *seelikukütt*. Ühtegi vastupidist näidet ei ole. Saareste sõnaraamatu väga rohke naisterahva moraali märkiva sõnavara põhjal võib arvata, et moraalsus on olnud inimestele (eriti just naisterahva juures) väga oluline kategooria. Naiste moraalilõtvus on ühiskonna poolt teravalt hukkamõistetud, meeste moraalilõtvust niivõrd halvaks jooneks ei peeta.

Õimu sõnastiku materjali põhjal võib öelda, et meeste homoseksuaalsust mõistetakse teravalt hukka, sest homosoksuualseste meeste kohta on käibel mitmeid sõimunimetusi (*pederast, pede, lilla*).

Naise moraalsuse sõnavaraliselt täpne kaardistamine pole iseloomulik ainult eesti keelele. Deborah Cameron osutab, et ka inglise keeles on naise halba moraali märkivaid sõnu väga palju. Näiteks „Oxford English Dictionary“ sisaldab 220 erinevat vastet sõnale *prostituut*. Meeste kohta sellised nimetused aga peaaegu puuduvad (Cameron 1992: 108).

2.5. Positsioon

Tabel 6. Positsiooni märkivate sõnade koguarv

positsioon	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	40	61	150	251
NAINE	27	19	103	149

Naisterahva positsiooni märkivaid sõnu on kõikides sõnaraamatutes vähem kui meesterahva positsiooni märkivaid sõnu. Kõikides sõnaraamatutes on nii meeste kui ka naiste puhul kõrget positsiooni märkivaid sõnu rohkem kui madalat positsiooni märkivaid sõnu. Meeste kõrget positsiooni näitab varaline jõukus (*kaukamees, rahamees*), naistel väljendab jõukust ainult sõna *proua*, mille juures pole jõukuse markeerimine esmatähtis (tähendab lisaks ka omanikuseisust, käsutajat ja perenaist).

Naise positsiooni märgitakse tema abikaasa ameti kaudu, päritolu või jõukuse kaudu (*miljonäriproua, kuningaemand, ministriproua*), meeste puhul seda ei tehta. Näiteks Saareste sõnaraamatus nimetatakse 12 korral naise positsiooni tema abikaasa kaudu (*tohtriproua, köstriemand, valitsejaemand*). Meestel märgitakse tema rahvamehe

staatust (*rahvapoeg*), võimulolija staatust (*võimumees*), naiste kohta sellised nimetused puuduvad. Mitmetes meessugu sisaldavates sõnades on nende meessoos märkimine muutunud sekundaarseks. Näiteks sõnadega *asjamees*, *võidumees* ja *võimumees* võidakse märkida nii mehi kui ka naisi, sest vastavad naissugu sisaldavad sõnad puuduvad (võitjat ei nimetata kunagi *võidunaiseks*). EKSSis on meesjuhti märkivatel sõnadel mitu sünonüümi (*ninamees*, *esimees*), naisjuhti nimetatakse ainult ühe sõnaga (*esinaine*). Järelikult on meestel juhiseisust sagedamini ja nõudnud seega ka rohkem keelematerjali. Kõikides kõrget positsiooni märkivates mõistegruppides on mehi märkivaid sõnu rohkem kui naisi märkivaid sõnu või puuduvad naisi märkivad sõnad üldse. Seega kuulub ühiskonnas kõrge positsioon eelkõige meestele. Madalat positsiooni märkivad sõnad on eelkõige kerjust ja orja märkivad sõnad. Ühes sõnas lähtub naisterahva positsioon meeste hinnangust: *müürililleks* nimetatakse tüdrukut, keda tantsima ei võeta.

2.6. Välimus ja füüsilised võimed

Tabel 7. Välimust ja füüsilisi võimeid märkivate sõnade koguarv

Välimus	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	37	57	83	177
NAINE	32	27	35	94

Meesterahva välimust ja füüsilisi võimeid märkivaid sõnu on kõikides sõnaraamatutes rohkem kui naisisiku välimust ja füüsilisi võimeid märkivaid sõnu. Meeste puhul märgitakse enim nende suurt kasvu (*sõnn*), väikest kasvu (*mehike*) ja tugevust (*kalev*, *jõumees*). Väikest kasvu meest märkivad sõnad on pejoratiivsed (*mehejunn*, *taadinäss*). Naiste puhul märgitakse ilu (*iludus*, *kaunitar*), inetust (*krõõt*), tüsedust (*tädi*, *mamsel*), kasvu (*plikapõnn*), juuste pikkust ja värvi (*patsikandja*, *blondiin*) ja seksapiilsust (*sekspommi*). Naise välimust märgitakse Saareste sõnaraamatus ka poetiliste sünonüümidega (*nugissilm*, *põllekandja*). Naisi nimetatakse *õrnemaks sooks* ja *nõrgemaks sooks*, mehi *tugevamaks pooleks* ja *kangemaks pooleks*. Naistel peetakse

iseloomulikuks füüsilist nõrkust, meestel peetakse iseloomulikuks füüsilist tugevust. Meeste välimust märkivate sõnade rohkus võrreldes naiste välimust märkivate sõnade arvuga on tingitud sellest, et meessugu sisaldavate sõnadega märgitakse ka naisi. Näiteks sõnadega *prillipapa* ja *kubujuss* märgitakse nii mehi kui ka naisi.

2.7. Iseloom

Tabel 8. Iseloomu märkivate sõnade koguarv

iseloom	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	33	81	124	238
NAINE	23	24	28	75

Meeste iseloomu märkivaid sõnu on kõikides sõnaraamatutes rohkem kui naiste iseloomu märkivaid sõnu. Nii mehi kui ka naisi negatiivselt iseloomustavaid sõnu on kõikides sõnaraamatutes rohkem kui positiivselt iseloomustavaid sõnu. Meeste iseloomu märkivate sõnade rohkus on tingitud sellest, et osade sõnadega märgitakse nii mehi kui ka naisi. Näiteks sõnadega *vihamees*, *nupumees* ja *naljavend* võidakse märkida nii mehi kui ka naisi, sest vastavad naissugu märkivad sõnad puuduvad. Mehed on seotud ühiskonnainormidest üleastumise ja agressiivsusega. Meeste juures märgitakse tarkust (*nupumees*, *kolumees*), riiakust (*naakmann*, *turjamees*, *rusikamees*), naljahimu ja tembutamist (*krutskimees*, *tembumees*), joomahimu (*joomamees*) ja sõnaosavust (*lõuamees*). Naiste puhul märgitakse klatšihimu (*lidra*, *pläraläraleenu*), edevust (, tigidust (*krõhva*, *nõid*) ja rumalust (*kana*, *naiivitar*). Sõna *mees* on positiivse tähendusega ja koondab endas inimese üldisi häid omadusi. Näiteks väljendites *Ole sa meheks!* ja *Ole mees!*, tähendab meheks olemine kõiki positiivseid omadusi, mida ühelt mehelt oodatakse (vaprus, sõnapidamine).

2.8. Ametnimetused

Mehi märkivaid ametnimetusi on kõikides sõnaraamatutes tunduvalt rohkem kui naisi märkivaid ametnimetusi.

Tabel 9. Ametnimetuste koguarv

ametnimetused	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	309	260	457	1026
NAINE	115	91	265	471

Meest märkivate ametnimetuste suure arvu põhjuseks on asjaolu, et suurem osa ametnimetustest on liitsõnad. Mees-lõpulisi liitsõnu (*meremees, jahimees*) on ametnimetuste hulgas aga tunduvalt rohkem kui *naine*-lõpulisi (*turunaine, pesunaine*) liitsõnu. „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“ (EKMS) on suhe 137:19, „Sünonüümisõnastikus“ on suhe 139 : 6 ja „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus“ (EKSS) on suhe 253 : 34. Sõnavara ebaühtlase jaotumise põhjuseks on kindlasti mees-sõna mõningane geneerilisus, mees-lõpulise liitsõnaga on võimalik märkida ka vastaval elualal tegutsevaid naisi.

Teiseks põhjuseks võib olla asjaolu, et mehed on olnud ajalooliselt aktiivsed elatusehankijad. Kui naine hakkas tegutsema traditsioonilisel meestele kuulunud elualal, siis tema täpseks märkimiseks nimetus puudus. Seepärast nimetati ka naisi meessugu sisaldava ametnimetusega. Sama võib juhtuda ka vastupidises olukorras, kui mees siirdub traditsioonilisele naiste elualale. Näiteks haiglas töötavate med-õdede hulgas võib olla ka meessoost isikuid, kuid üldiselt kutsutakse sellel elualal töötajaid ikka *õdedeks*.

Meestele kuuluvad valdkonnad uuritud sõnavara põhjal on: jahindus (*jahimees, püssimees*), kalandus (*ridvamees, õngemees*), merendus (*laevapoiss, noodamees*), metsandus (*metsaisand, metsamees*), äri- ja kaubandus (*suurärimees, kaubahärra*), ehitus (*ehitusmees, müürimees*), möldritöö (*möldrionu, möldripapa*), sepatöö (*sepapoiss, sepaonu*), puutöö (*kirvemees, puutöömees*), sõjandus ja korrakaitse

(*sõdurpoiss, kindralihärra*), kohus (*seadusemees, kohtuhärra*) ning tehnikatundmine (*tsiklimees, masinamees*). Naistele omistatavad valdkonnad on: laste eest hoolitsemine (*lasteaiatädi, amm*), toiduvalmistamine (*köögikata, köögitudruk*), õmblemine (*õmbluspreili*), pesupesemine (*pesunaine*), haigete eest hoolitsemine (*halastajaõde, rindeõde*), koristamine (*koristajanaine, koristajatädi*) ja sekretäritöö (*sekretäripreili*). Meestele kuuluvad valdkonnad seostuvad suhtluse ja kõneosavusega (kohus ja äri), agressiivsuse ja julgusega (sõjandus ja korraldus) ning eeldavad suurt jõudu (merendus, ehitus) ja riskivalmidust (tuletõrje, kaevandustöö).

Mitmed meessugu sisaldavad ametinimetused (*meremees, roolimees*) võivad märkida ka vastaval alal tegutsevaid naisi. Tavaliselt ilmneb selline tendents juhul, kui vastav naissugu sisaldav sõna puudub. Sõnad *merenaine* ja *roolinaine* sõnavarast puuduvad. Täpset sugu markeeritakse aga (EKSSi materjali põhjal) *nais-* ja *mees-* esikomponendiga. Sellist sõnamoodustusviisi kasutatakse tavaliselt juhul, kui naine või mees on siirdunud vastassugupoolele omistatavale ametialale. Nii on tekkinud nimetused *naissõjaväelane, naislendur, naisminister* ja ka *meeslõpsja, meessanitar, meesmannekeen*.

Nais- ja *mees-* esikomponendiga sõnad EKMSis ja “Sünonüümisõnastikus” puuduvad. *Nais-* ja *mees-* esikomponendiga sõnade esinemine EKSSis (ametinimetuste hulgas on *nais-*esikomponendiga 41 sõna ja *mees-*esikomponendiga 18 sõna) näitab, et ühiskond ja seetõttu ka sõnavara on pidevas muutumises. Naiste ja meeste traditsioonilised rollid on hakanud muutuma (naine võib olla ka sõjaväelane ja mees võib olla mannekeen) ja keel peab nende muutustega sammu pidama.

Naist märkivaid ametinimetusi moodustatakse ka *tar-* (*näitlejatar*), *na-* (*õpetajanna*) ja *ik-* (*õmblik*) liidetega. *Ik-*liidet esineb ainult Saareste sõnaraamatus.

Enamiku ametinimetustest moodustavad liitsõnad. Sõnaraamatutes on kõige rohkem *mees-* lõpulisi liitsõnu ja *naine-* lõpulisi liitsõnu. Liitsõnalistes ametinimetustes kasutatakse erinevas vanuses naisi märkivaid sõnu poole rohkem kui mehi märkivates ametinimetustes erinevas vanuses mehi märkivaid sõnu. Naisi märkivates ametinimetustes kasutatakse sõnu: *tüdruk, piiga, neiu, plika, näitsik, preili, mamsel, õde, naine, emand, ema, mamma, tädi, eit, moor* ja *mutt*. Mehi märkivates

ametinimetustes kasutatakse sõnu: *mees, poiss, isa, papa, isand, härra, taat, onu ja vend*.

Liitsõnades on erinevatel mehi ja naisi märkivatel sõnadel kõikides sõnaraamatutes sarnane tähendus. Sõnad *tüdruk* ja *poiss* märgivad liitsõnades noorust (*koolitüdruk, koolipoiss*) ning madalamat positsiooni (*jooksupoiss, teenijatüdruk*). Paralleelselt sõnaga *tüdruk* on kasutusel ka *näitsik, piiga* ja *neiu*. *Mamsel* ja *preili* märgivad peeneid kombeid (*kontoripreili, õmblusmamsel*). *Vend* ja *õde* märgivad kuuluvust (*palveõde, orduvend*). *Vend-* lõpulisel nimetusel on kõige rohkem usutegelasi märkivate sõnade hulgas. *Õde-* lõpulisel ametinimetusel on kõige rohkem haigete eest hoolitsemist märkivate ametinimetuste hulgas. *Em* ja *emand*, *isa* ja *isand* märgivad auväarsust ning kõrgemat positsiooni. Kõrgemat positsiooni märgib liitsõnades ka sõna *härra* (*kindralihärra*). *Onu* ja *tädi*, *papa* ja *mamma* on familiaarsed ning naljatlevad. *Eit*, *moor* ja *taat* märgivad vanu inimesi. *Eit* ja *moor* märgivad põhiliselt ravitsejaid või nõiakunstide valdajaid (*posijamoor*). Sõna *mutt* on halvustav (*kojamutt*).

2.9. Rahvus ja elukoht

Tabel 10. Rahvust ja elukohta märkivate sõnade koguarv

Rahvus/elukoht	Saareste	Õim	EKSS	kokku
MEES	9	5	28	42
NAINE	7	1	75	83

Naisterahva rahvust märgitakse *tar-*, *nna-* ja Saarestel ka *ik*-liidete abil (*soometar, sakslanna* ja *venik*). Rassi märgivad sõnad on *mulatitar*, *mooramees* ja *mooramaamees*. Kindlasse rahvusesse kuuluvat isikut võidakse märkida ka meessugu sisaldavate sõnadega (*taeva poeg* 'hiinlane', *onu Sam* 'ameeriklane').

Elukohta märkivate sõnade hulgas on kõige rohkem nimetusi külanaise ja külamehe märkimiseks. Nende nimetuste rohkuse on võib olla tinginud asjaolu, et Eestis on ajalooliselt olnud valdav külatühiskond. Ühtekuuluvustunnet märgivad sõnad *omakandimees* ja *ühenurgamees*.

2.10. Vahekokkuvõte

Sõnaraamatute analüüsi põhjal võib öelda, et sõna *mees* on mõningal määral geneeriline. See ilmneb just liitsõnade puhul, millel vastav naissugu sisaldav sõna puudub (näit. *võimumees* – **võimunaine*). Eesti keele meest ja naist märkiv sõnavara peegeldab soostereotüüpe. Kindlad ametivaldkonnad seostuvad meestega ja teised valdkonnad naistega. Naised on sõnavarakuvandi põhjal perekeskemad, meestele kuulub avaliku elu sfäär. Mehed on olnud ühiskonnas kõrgemal positsioonil, naiste positsioon lähtub aga nende abikaasa omast. Naiste ja meeste puhul hinnatakse erinevaid omadusi. Naiste puhul on moraalilõtvus rangelt hukka mõistetud, meeste moraalitut käitumist aga eriti halvaks ei peeta (vähemalt ei märgi moraalitut meest nii suur hulk negatiivse konnotatsiooniga sõnu kui moraalitut naist).

3. Soospetsiifilised isikunimetused kultuurilehes Areen

Uuritav materjal on kogutud 2003. aasta 25.09, 06.11 ja 27.11 ajalehenumbritest; 2004. aasta 08.01, 15.01, 22.01, 05.02, 19.02, 26.02, 11.03, 25.03, 15.04, 25.10 ajalehenumbritest ja 2005. aasta 03.03, 23.03, 21.04, 26.05, 21.06 ajalehenumbritest. Meest ja naist tähistavaid sõnu sisaldavaid lauseid on kogutud ajalehe kõikidest rubriikidest. Vaatluse alt jäid välja sugulussuhteid märkivad sõnad: *ema, isa, onu, tädi, õde, vend, tütar, poeg* jne. Kui aga näiteks sõnad *onu* või *tädi* märkisid tekstis mitte sugulast vaid võõrast meesterahvast/naisterahvast, siis kaasati need analüüsi. Analüüsitud on ka abielusuhteid märkivaid sõnu (*abielumees, abielunaine*).

Analüüsi aluseks olevas 18 ajalehenumbris oli 431 meest märkivat sõna ja 391 naist märkivat sõna. Järgnevalt analüüsitakse eraldi üksiksõnu, tuletisi, *mees-* ja *nais-*algulisi liitsõnu kui ka sõnadega *mees* ja *naine* lõppevaid liitsõnu. Nimetus „üksiksõnad“ on mõnevõrra tinglik, sest tegelikult olen sellesse rühma koondanud sellised väljendid, milles ei ole soospetsiifilist liidet või liitsõnaosa. Seetõttu kuulub sellesse rühma ka üksikuid liitsõnu (*kodukiisu*) ja metafoorseid väljendeid (*leemekulbi liigutaja*).

Tuletisi ja liitsõnu vaadeldakse kahes rühmas. Ühes on sellised sõnad, kus põhisõna on sooliselt markeeritud ja tuletis või liitsõna kas muudab alussõna sugu (*kuninganna*) või iseloomustab põhisõnaga nimetatud isikut mingi piirava tunnuse järgi (*külamees*). Teises rühmas analüüsitakse tuletisi ja liitsõnu, mis ise ei ole sooliselt markeeritud (*supleja, kirjanik*), aga mida võib liite või täiendsõnaga sooliselt määratleda.

3.1. Üksiksõnad

Meest märkivaid üksiksõnu oli kokku 244 ja naist märkivaid üksiksõnu 226.

On terve hulk nimetusi, kus on eraldi sõna mehe ja naise tähistamiseks. Need on paralleelnimetused ja tähistavad võrdväärseid mõisteid, kus sooline eristamine on loomulik ja vajalik (*mees ja naine, tüdruk ja poiss, härra ja proua* jne). Sõna *mees* oli ajalehetekstides 220 korral ja sõna *naine* 160 korral, *poiss* 32 korral ja *tüdruk* 26 korral, *härra* viiel korral ja *proua* üheksal korral.

Algul omaette arvutiga muusikat teha nokitsenud **mees** otsustas pärast esimest plaati oma bändi luua. (25.09.03)

Naised lubavad töökaotamise hirmus aborti teha. (25.09.03)

Tema kirjutamine ja kirjutatu, iseäranis 1925. aastal ilmunud romaan *Proua Dalloway*, mängib nii Virginia Woolfi enda kui ka järgnevate **prouade** elus väga olulist rolli (25.09.03)

Tsibihärläseq on Obinita kandi **tüdrukud** ja **poisid**, kes ei häbene ka moodsal ajal seto laulu üles võtta, kuigi suuresti ollakse veel harjunud, et seto laul on üks vanade naiste asi, üks muistse aja veider ajaviide (06.11.03)

Ka meeste ja naiste kohta kasutavad slänginimetused on selles mõttes võrdväärised:

Karikatuursed etüüdid, rolli sisse- ja rollist väljahüppamised, iroonia ja paroodia – lavalt õhkub sedasama enesekindlat karimat, millega lavaka **kutid tibusid** rajalt maha saevad. (06.11.03)

Isegi keelekasutus on aastatega muutunud: enam ei ole “**pedesid**” ega “**lesbareid**”. (25.10.04)

Järgnevalt on vaadeldud Areenis naise ja mehe tähistamiseks kasutatud üksiksõnu eraldi tähendusrühmade kaupa. Rühmadesse jaotamisel on lähtutud samadelt alustelt kui eelmises peatükis. Lisandunud on ainult seksuaalse orientatsiooni ja maailmavaate rühm, sest nendesse kuuluvaid sõnu ei ole võimalik teistesse tähendusrühmadesse paigutada. Areeni tekstides leidis ka paaril korral isikunime üldkasutatavas tähenduses, millest moodustus eraldi rühm.

Naist märkivate üksiksõnad võib jaotada kaheksasse rühma:

naissoost isik (neutraalne): *naine*;

vanus: **noor naine**: *tüdruk, neiu, neid, piiga, neiuke, beibe, tibi, näitsik, plika, tšikk, pliks, preili*; **vana naine**: *tädi, babulja, mamma, mutikene, eit, memm, mammi*;

välimus ja iseloomuomadused: *tibi, beibe, daam, vamp, blond*;

moraal: *lits, hoor, prostituut*;

abielus naine: *emand, kodukiisu, sukavarda veeretaja, leemekulbi liigutaja, kabujalakene, naisuke, proua*;

seksuaalne orientatsioon: *lesbar*;

maailmavaade: *feminist, tõsifeminist*;

isikunimi üldkasutatud tähenduses: *žandargid, moonaliisad*.

Etendus jätkas sotsiaalselt valusate teemadega groteski võtmes, näiteks anti pedele peksa, väga ilus stseen oli ka eestlaste kamp vene **tüdrukut** peedistamas, kellelt nõuti teadmisi Kadri Kõusaare "Ego" esimesest lausest kuni kamajahu koostiseni. (22.01.04)

Need, kelle valvsus uinub anakronistlikus teadmises, et Eestis jagunevad **naised feministideks, beibedeks** ja naispoliitikuteks, on samuti valel teel. (26.02.04)

Tüdrukud Ruthi pildidel ei ole eales ohtlikud **vambid**. (25.03.04)

Paljude inimeste jaoks muutus ta päriselust isoleeritud **mammaks**, kes maailma asjadest enam kuidagi aru ei saa. (25.03.04)

Noor **neiu**, kellele hoiab põialt kogu Inglismaa soul. (15.04.04)

Mul on kuri kahtlus, et kui peatada suvaline Georg Otsa nimelise muusikakooli ümber luusiv **tšikk** ja küsida, mis asja ta siin luusib, siis tuleks vastuseks: "Ma tahan soulilauljaks saada." (15.04.04)

Näiteks kutsub üks heledapäine, 17-aastane inglise **plik**s meid ekskursioonile musta muusika mandrile. (15.04.04)

Nagu nime järgi näha, on enamik ameerika **blondidest** siinmail tundmatud. (03.03.05)

Sõnadega *tibi, beib, daam* märgitakse kindlaid inimtüüpe, kelle juures teatud välised tunnused ja iseloomuomadused on võrdselt olulisel kohal.

Nagu juba sõnaraamatute analüüsil esile tuli, on ainult naiste kohta kasutusel negatiivse seksuaalse varjundiga sõnavara. Ka Areen kasutab sellist sõnavara meelsasti. Analüüsitud materjalis esines kolmel korral sõna *lits*, kahel korral sõna *hoor* ja ühel korral sõna *prostituut*.

Raamat on tõesti nii halb, nagu kaanel püstoliga eputav **lits** ja rasvjuustega kurimees arvata lubavad. (27.11.03)

/-/ need mõnusad suhtekorraldajad ja reklaamimehed, kes tööst vabal ajal haaravad mikrofoni ning kukuvad laduma riime gängidest, mentidest, narkost ja **litsidest** /-/
(06.11.03)

“Minu ema on **hoor**” - sellise väitega tuli Kari Bie Erenurm (46), Rootsis sündinud ja nüüd Eestis tegutsev kunstnik välja kahel varasemal näitusel. (21.04.05)

Tekib hirm, et “väärtfilmis” näeb aegluubis, kuidas narkomaanist kuue vallaslapsega lesbiline transseksuaalist **prostituut** vähki sureb. (25.10.04)

Naise märkimiseks kasutati tekstides kolmel korral nimisõna poeetilisi sünonüüme: *sukavarda veeretaja, leemekulbi liigutaja ja kabujalakene.*

See on läbi aegade olnud kõva tegija, **sukavarda veeretaja** ja **leemekulbi liigutaja**, aga ka iseteadlik olend, kes julgelt astus vastu kirjanik Eduard Vildele, kui viimasel jätkus jultumust võrrelda eesti **naine** nina kartuliga. (26.02.04)

Pikkamisi vahetas kodukaunitari välja anoreksia viimases staadiumis vaevlev kõrgetel kotsadel turniv **kabujalakene**, kes leidis mõnda aega peaaegu ainsana armu tööandjate silmis ja sai üldnimeks **beib**. (26.02.04)

Meest märkivad üksiksõnad võib jaotada kuude rühma:

meessoost isik (neutraalne): *mees*;

vanus: **noor mees**: *poiss*, **vana mees**: *onu*, *ätt*;

välimus ja iseloomuomadused: *kutt*, *rullnokk*, *härä*;

positsioon: *kuningas*, *prints*, *vaarao*, *paavst*, *tsaar*, *hertsog*, *president*, *rüütel*, *peika*;

tegevusala: *munk*;

seksuaalne orientatsioon: *pede*, *gay*.

Meest märgitakse veel üksiksõnadega *mehike*, *vend* ja *vennike*.

Saame ka aimu, kuidas **mungad** poolsalaja liharestoranides ja **naistes** käivad ning mediteerides magavad. (22.01.04)

Onu ütles kohe nende nime. (22.01.04)

Mis värk teil nende **pededega** on, Türi ja Rapla **poisid**? (23.03.05)

Ju oli nende jaoks too **ättide** iseseisvus üks suur jama, sest kohe hakkasid ka värsked valitsused kultuurilt pappi vähemaks võtma. (22.01.04)

Üksiksõnade jaotusest selgub, et naiste vanuse markeerimist peetakse analüüsitud tekstides tunduvalt olulisemaks kui meeste oma. Naist vanuse järgi määravaid üksiksõnu oli analüüsitud ajalehenumbrites 19 (*tüdruk, neiu, neid, piiga, neiuke, beibe, tibi, näitsik, plika, tšikk, pliks, preili; tädi, babulja, mamma, mutikene, eit, memm, mammi*) ja neid kasutati kokku 79 korda. Meest vanuse järgi tähistavaid sõnu oli kokku kolm (*poiss, onu, ätt*), mida kasutati kokku 42 korda. Eriti torkab silma noort naist märkivate sõnade rohkus, mida oli kokku 12 (*plika, pliks, neiu, neiuke, neid, tšikk, näitsik, piiga, tüdruk, beibe, tibi, tšikk*). Ka abielunaise märkimiseks on kaheksa erinevat sõna (*emand, kodukiisu, sukavarda veeretaja, leemekulbi liigutaja, kabujalakene, naisterahvas, naisuke, proua*), seevastu meest märkivate üksiksõnade hulgas need üldse puuduvad. Naiste puhul on seega abielulisus tunduvalt olulisem kategooria. Meeste puhul võib märgata positsiooni märkivate sõnade rohkest. Tekstides oli üheksa positsiooni märkivat sõna, millest seitse tähistavad valitsejat (*kuningas, prints, vaarao, paavst, tsaar, hertsog, rüütel*) või kõrget päritolu.

Nende jaoks on Pink Floyd nagu **paavst**, kelle kohta ei tohi midagi halba öelda. (15.04.04)

Viimase arvamusega olen nõus, nagu ka **kuninga** varase surma peapõhjusega: isalt päritud mitmed (kolju, rinna jt.) patoloogiad. (03.03.05)

Kopfi töökoja kuulsaimate tööde hulka kuulub ka Vene troonipärija Aleksei hõbeportree aastast 1915, mis oli kavas kinkida **tsaar** Nikolai II-le tema 1917. aastaks plaanitud visiidi puhul. (25.10.04)

Naiste kohta üksiksõnade hulgas positsiooni märkivad sõnad puuduvad. Naist märkivate sõnade hulgas eristuvad ka halba moraali märkivad sõnad (*lits, hoor, prostituut*), meeste puhul sellist kategooriat ei saanud eraldi märkida. Meeste kohta on küll olemas negatiivse konnotatsiooniga *pede*, kuid see märgib homoseksuaalset meest. *Lits, hoor* ja *prostituut* märgivad aga oma ihu müümisega tegelevat heteroseksuaalset naist või lihtsalt seksuaalselt lõtvade elukommetega naist. Ka moraalsus on naiste puhul järelikult olulisemal kohal.

Eraldi võib analüüsida sõnu *naisuke, mehike ja vennike*.

Viide, et kaks väikest **mehikest**, kes seljad köökus varjendikraavis kaduvikku kõmbivad, on Hitler ja Speer, tekitab allikmaterjalis olulisi nihestusi. (22.01.04)

Siit vihje mõnele bravuurikale ärimehel, kes soovib oma **naisukesele** järgmiseks naistepäevaks Kuldset Plaati kinkida: tee naisele plaat ja lükka see trükiveskisse. Umbes 10 000line tiraazh kindlustab suveniiri ja aupaiaste kindlasti. (11.03.04)

15 aastaga kogunenud raevust pime **vennike** on vihane nagu herilane ning asub usinalt vägivalda kasutades oma vangistajat otsima. (21.06.05)

Naisukeseks kutsub abielumees hellitlevalt oma naist. Deminutiivid *mehike* ja *vennike* märgivad aga mittevõrdväärset viletsamat (noorem) meest. Huvitava kasutus- ja tähendustaustaga on ka sõna *vend*.

Sa tead, et oled ilus, tark ja andekas, mitte mingi suu peale kukkunud **vend**. (08.01.04)

Lisaks perekonnasuhetele võib see sõna märkida ka meessoost isikut, nagu teda ülaltoodud näites on kasutatud. Sõnal on ilmselge positiivne konnotatsioon, mõeldes väljenditele *lahedad vennad, omad vennad*. Naisi kategoriseeritakse ka juuksevärvi alusel (*blond*), meeste kohta sellised nimetused puuduvad. Paaril korral esines Areenis ka naisenime üldkasutatavas tähenduses (*žandargid, moonaliisad*). Nende isikunimedega seoses kanduvad mingile inimgrupile üle teatud isikuomadused või välised omadused. *Žandargid* – märtrid, sihikindlad oma maailmavaate eest seisjad, *moonaliisad* – salapärased naised.

Ainult kõige julgemad **žandargid** jäid omas feminismis kindlaks ning talusid varakristliku märterlusega avalikkuse hukkamõistu piinu. (26.02.04)

Mitu **moonaliisat** on maailmas? (22.01.04)

3.2. Põhisõna on sooliselt markeeritud

Teise rühmana vaatlen tuletisi ja liitsõnu, mille põhisõna on sooliselt markeeritud.

Liite ja täiendsõna funktsioon võib sel juhul olla kaheksugune:

- 1) liide või täiendsõna võib muuta põhisõna sooliselt vastupidiseks;
- 2) täiendsõna ei muuda sugu, vaid üksnes täpsustab või piirab tähendust.

3.2.1. Täiendsõna või liide on muutefunktsioonis

Siia rühma kuuluvad kolm positsiooni märkivat sõna *suurvürstinna*, *hertsoginna* ja *kuninganna* (*suurvürst*, *hertsog* ja *kuningas* tähistavad ühemõtteliselt meest). Siinkohal jääb tähelepanu alt välja, kas tuletised tähistavad naissoost valitsejat või valitseja naist, oluline on vaid see, et tuletis tähistab naissoost isikut, kui tuletusalune sõna tähistab meessoost isikut.

Nii mõnedki tarbekunsti- ja skulptuurikogusse kuulunud esemed sai Neff kingituseks oma soosijalt, **suurvürstinna** Jekaterina Mihhailovnalt, hilisemalt Mecklenburgi **hertsoginnalt**. (06.11.03)

Oo jaa, lemmiktüüpi kehastab, ehk kõige paremini Jordaania **kuninganna** Rania. (05.02.04)

Samasse rühma kuulub ka huvitav tekstinäide *nais-Kaugver*, sest Kaugver tähistab kahtlusteta meest, aga on siin kasutatud mitte konkreetse isiku märkimiseks, vaid üldistatud tähenduses ja ka analüüsiv väljend tähistab teatud kirjandusliku lähenemisviisiga naiskirjanikku.

Veel üks **nais-Kaugver**. (25.09.03)

Sellele rühmale on iseloomulik, et põhisõna on alati meest tähistav, sooliselt vastupidine tähendus saadakse naissooliite *-nna* või *nais-* esikomponendi lisamisega.

3.2.2. Täiendsõna on piiravas tähenduses

Teine rühm sooliselt markeeritud põhisõnaga liitsõnu on sellised, kus täiendsõna ei muuda sugu, vaid üksnes täpsustab või piirab tähendust. Selles rühmas on võimalik vaadata, missuguste tunnustega iseloomustatakse rohkem naisi, missuguste tunnustega mehi. Kui isikut iseloomustatakse tema isiklike omaduste järgi (näiteks vanus, elukoht, mis on suhteliselt neutraalne info), siis ei ole erilist vahet meeste ja naiste nimetamisel. Kui aga isikut iseloomustatakse täiendsõnaga tema tegevuse järgi (amet, ühiskondlik positsioon, rühmakuuluvus), siis on alarühmast sõltuvalt sagedamini markeeritud vaid üks või teine sugu.

3.2.2.1. Vanus

Tähelepanu väärrib asjaolu, et kui meeste kohta on olemas liitsõnad nii vana kui noore mehe märkimiseks, siis naist tõstetakse liitsõnades esile eeskätt vanaduse järgi. Naist märkivate liitsõnade analüüsist aga selgus, et vanus on oluline kategoriseerimistegur ka naiste puhul. Eriti suur oli noort naist märkivate liitsõnade (*plika, tšikk*) arv.

Areeni vaadeldud numbrites esinesid naiste kohta nimetused: *vanaeit, vanadaam* ja *vanamutt*. Mehi nimetati sõnadega: *vanamees* ja *noormees*.

Veel tüüpe – *a priori* seaduskuulekas **vanamutt** – argikurjuse kehastus, kes oleks võimeline bussijänese võlla saatma /-/ (27.11.03)

Maa-intelligents, vanemate klasside koolitüdrukud, lugemishuvilised **vanadaamid** – neile võiks see jutt meeldida. (25.09.03)

Lõpuks taandub kõik ikkagi seksuaalsusele – ühest Dogville'i sõbralikust **vanamehest** saab kohe vihapurskur, kui Grace ei luba tal kätt põlvele panna. (27.11.03)

Mäletan teda kummalise emotsionaalse kondikavaga **noormehena**. (25.09.03)

3.2.2.2. Positsioon

Positsiooni märkivatest liitsõnadest on vaid seitse naise kohta. Neist kaks märgivad positsiooni perekonnas (*perenaine, koduperenaine*), ka siis kui sõna on kasutatud metafoorses tähenduses.

Kommenteerib Setu Seltsimaja **perenaine** ja leelokoori Tsibihärbläseq juht Rieka Hörn: “Setu kultuur, millest arvati, et see on minevikku hajumas või kadumas või juba kadunud, on viimase kümne aasta jooksul leidnud ennast noorte hulgas.” (06.11.03)

Viis sõna tähistavad naise positsiooni väljaspool kodu. Naise kõrget positsiooni märgitakse sõnadega: *rekordinaine, maailmarekordinaine, esinaine, ideaalnaine* ja *kaanetüdruk*.

Heaks näiteks taolisest mõtteviisist on Riigikogu **esinaine** Ene Ergma murelikud seisukohad kõrghariduse teemal. (26.05.05)

Ropendajad ja sülitajad, ahelsuitsetajad, kodu- ja töörügaajad, rasedusest kõrvalehiilijad, kummastava välimusega **rekordinaised** on juba liialt ligidale mehe bioportreele lähenenud. (26.02.04)

Suureks hoiatuseks on juhtum Jackie Joyneriga, dopinguga vahele jäänud USA kergejõustiklasest **maailmarekordinaisega**. (26.02.04)

Lugedes teda õrnas eas, leidsin siit endale muuhulgas **ideaalnaise**. (25.09.03)

Ja kui *grand old playboy* on kord heitnud aegsasti valmis vaadatud hauaplatsile oma **kaanetüdruku** Marilyn Monroe kõrvale, siis on neist mustadest kladedest kasu. (21.04.05)

Huvitav on ka sõna *kaanetüdruk* kasutustaust. Avalikkuse tähelepanu mingil põhjusel pälvinud isikuid eristatakse leksikaalselt ainult naiste puhul.

Vaadeldud ajalehenumbrites märgitakse ühel korral naise kõrget positsiooni ka sõnaga *esimees*.

Tallinna linnavolikogu **esimees** Maret Maripuu otsib toetust Kaunite Kunstide Akadeemia asutamiseks. (23.03.05)

Selline sõnakasutus kinnitab asjaolu, et *mees*-lõpulistel liitsõnadel on soolise eristamise eesmärk taandunud ning nad võivad märkida nii mehi kui ka naisi.

Seevastu mehi tähistavad sõnad, mida on tunduvalt rohkem, tähistavad nii isiklikku (*ninamees, esimees, õpipoiss, peremees*) kui ka ühiskondlikku positsiooni (*peksupoiss, linnaisa, võimumees, pornokunn*).

Mehe kõrget positsiooni märkivaid sõnu on kokku 18: *esimees, aseesimees, seltsimees, rõivakuningas, härrasmees, õuduskunn, pornokunn, saksofonikuningas, malekuningas, põhimees, kroonprints, jumalkuningas, ketservaarao, ilupreester, rokirüütel, linnaisa, võimumees, supermees*.

Madalat positsiooni märkivaid sõnu on kokku kolm: *õpipoiss, jalamees, peksupoiss*.

Gloobalsete brändide (Nike on pidev **peksupoiss**), suurkorporatsioonide ja reaktsiooniliste ideoloogiate vastasus rüütub Adbustersis üliirooniliste ja satiiriliste pamflettide keelde. (27.11.03)

Selle laulmine ärritas Moskva **võimumehi**, kes olid “Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” esitamise sootuks ära keelanud. (27.11.03)

Sorry, linnaisad, minu meelest olete püüdnud lihtsalt jama ruttu kaelast ära saada, häid mõtteid ei paista kuskilt. (25.09.03)

Üle 180 töö 1870. aastatest kuni surmani, lisaks ateljeesisustust, Vallgreni kirjutatud kokaraamatuid ja tummi kroonikakaadreid sellest elurõõmu kiirgavast priskest ja lumes abikaasaga tantsivast **härrasmehest**, kes lõi juba õpingute järel läbi Pariisi kunsti-ilmas 1880. aastatel ning kelle loodud on Helsingi tuntuim purskkaev “Havis Amanda” Kauppatoril. (08.01.04)

Koos Florian Schneideriga on Ralf Hütter üks kahest Kraftwerki **põhimehest**. (19.02.04)

Aga näed, sealt tuleb temagi, kaenla all “One More Time’i” *unplugged*-versioon – piisav, et mõjuda meestele, kuid mõeldud siiski naistele – ja see esitus teeb mehed väga pikaks ajaks **jalameesteks**. (15.01.04)

Positsiooni märkivates meessoosõnades võib sugu (või ka inimese tähendus) hoopis taanduda. Siinsetes näidetes tähistab *peksupoiss* Nike'i firmat.

Sõnad *linnaisa* ja *võimumees* tähistavad pigem valitsejat üldiselt, mis torkab silma eriti mitmuslikul tarvitamisel, sest võimul olevaid naisi on ka olemas, nagu ka naislinnapäid. Sellest hoolimata on raske ette kujutada, et eesti ajakirjandus nimetaks naislinnapead **linnaemaks* või naispresidenti **riigiemaks*, kuigi sõna *riigiisa* on *linnaisa* kõrval tuntud ja üldkasutatav.

Eraldi rühmana võiks meeste kõrget positsiooni märkivatest sõnadest esile tuua järgnevad sõnad: *pornokunn*, *õuduskunn*, *rõivakuningas*, *saksofonikuningas*, *malekuningas*, *ilupreester* ja *rokirüütel*.

Filmi pealkiri on "Meesus" ja selle autoriks **pornokunnina** tuntud Aivar Palumäe. (25.09.03)

Tõenäoliselt on maailma müüduima kirjaniku staatus hoidnud paljud lugejad Kingi teostest eemal, kuid igäüks, kes tema raamatutega tutvust on teinud, teab, et **õuduskunn** on üliandekas jutuvestja. (15.01.04)

Saksofonikuninga Lembit Saarsaluga vestleb Mele Pesti. (15.01.04)

Pärast Ekvivalendi esinemist tekkis huvitav diskussioon Tallinna vankumatu **rokirüütli**, Riho Baumanniga. (03.03.05)

Ju see oli mingi sisemine punkar, mis liiga pehmelt voolu sobituva **rõivakuninga** sees liigse rutiini vastu mässas. (05.02.04)

Modell võib külmetavale **malekuningale** jälle eluvaimu sisse ja glamuuri peale puhuda. (25.10.04)

Pärast Ekvivalendi esinemist tekkis huvitav diskussioon Tallinna vankumatu **rokirüütli**, Riho Baumanniga. (03.03.05)

Mõjuvõimsaima 19. sajandi esteedi ja **ilupreestri** esseed koos epistolaarse testamendiga (või egomaniakist armukesele kohta kättenäitava elegantse pihtimusega – kuidas soovite) ja vaestele ning õnnetutele kaasatundva kuulsa vanglaballaadiga on lõpuks maakeelde jõudnud. (03.03.05)

Huvitava kasutusega on sõnad *pornokunn* ja *õuduskunn*. Sõnas *pornokunn* viitab *kuningas* kõrgele positsioonile. Teisalt aga slänginimetuse *kunn* kasutamine viitab hoopis sellele, et „seltskond“, kelle hulgas positsioon on saavutatud, pole ühiskonnas eriti aktsepteeritav. Sõna *õuduskunn* viitab kõrgel tasemel õuduskirjanikule, kuid sõna *kunn* kasutus võib tähendada seda, et õuduskirjandust ei peeta eriti „tõsiseks“ žanriks. Sõna *kunn* kasutust võib tingida ka ajakirjaniku soov tuua kirjanik King lugejatele lähemale: tema teosed on lihtsad ja kergesti loetavad. Nimetustes *saksofonikuningas*, *rõivakuningas* ja *malekuningas* märgib põhisõna *kuningas* positsiooni muusikute, maletajate ja moekunstnike hulgas, täiendsõna märgib aga tegevusala. Samal põhimõttel on moodustunud ka nimetus *rokirüütel*.

Rühmast eristub ülekantud tähendusega nimetus *ilupreester*, mis märgib kirjanik Oscar Wilde'i. Ajakirjanik viitab selle nimetusega Wilde'i teostes olulisel kohal olevale ilu-teemale („Dorian Grey portree“) ja kirjaniku peenele maitsele.

3.2.2.3. Välimus

Välimust märkivatest sõnadest on kolm naiste kohta (*luiknaine*, *mulatimutt*, *androidnaine*) ja kaks meeste kohta (*shokolaadipoiss*, *ilueedi*).

Tiivulised **luiknaised**, keerubisarnased sisalikud, kõikvõimalikud skeletiosised, muskulatuurifragmendid, kipsist munapead, prepareeritud siseorganid, kehaosad, pop-kultuurist pärit emblemaatilised huuled -/- (11.03.04)

Nii suur ja nii elus **mulatimutt** pisikeste, hallide, pahast vaimust rõhutud inimeste vahel. (25.10.04)

Just moodsates trendikohvikutes paiskavad kaunid **androidnaised** toitu valides kõige tõenäolisemalt õhku lauseid "Mis mõttes muna ja kana???" ja esimest suitsu proovides mõtleavad nad, kuidas võimalikult moodne välja näha. ("Kuidagi umbes nii nad teevad"). (03.03.05)

Keskseks selles puntras on Jude Law mängitud **ilueedi** Brad Stand, kes teeb karjääri loodusvaenulikus kaubamajaketis Huckabees, elab kokku sama firma reklaamnäo Dawniga (Naomi Watts) ning räägib igal võimalikul juhul nõmeda loo Shania Twainist, majoneesist ja kanasalatiga võileibadest. (21.04.05)

Margit Kõrvits teab päris kindlalt, et **shokolaadipoisse** pole mõtet nuppude juurde, ehk muusikat tegema lasta. (23.03.05)

Rassilist kuuluvust markeeritakse sõnadega *mulatimutt* ja *shokolaadipoiss*. *Mulatimutt* on negatiivse konnotatsiooniga. Negatiivne konnotatsioon, nagu eelpool mainitud, liitubki kergemini (eriti vana) naist tähistavate sõnadega (*mutt*, *eit*). Sõnal *shokolaadipoiss* ei ole küll otseselt negatiivset konnotatsiooni, kuid põhisõna *poiss* annab mõista, et tegemist on isikuga, keda ei võeta võrdväärseks. Ka nahavärvi esiletoomine ja toiduainega võrdlemine ei jäta isikust väarikat muljet.

Nimetus *androidnaised* viitab robotnaistele, kes näevad inimese moodi välja. Müstitsismi valdkonda kuulub ka nimetus *luiknaised*. Nimetuses *ilueedi* on põhisõnaks mehenimi *Eedi*. *Eedi* on algselt ilmselt lühendatud ja suupärane hüüdnimi nimest *Eduard*. Hüüdnime kasutamine annab mõista, et tegemist pole tõsiseltvõetava ja meheliku mehega.

3.2.2.4. Iseloom

Iseloomu on märgitud vaid meeste puhul: *naljamees*, *matšomees*, *memmepojake*, *külanaljamees*, *vingamees*, *aatemees*, *kurimees*, *joomamees*, *suitsumees*.

Mitte isa vastu mässav või müütiline isatapja, vaid allaheitlik **memmepojake**. (03.03.05)

Aatemeheks on Juske jäänud siiani. (08.01.04)

Mäletan hästi **vingamehi**, kes kahtlesid kõvasti Juske võimes juhtida tüht kunstikooli – nad said pika nina. (08.01.04)

Kallasel on Leino kord ihaldatud, kord põlastatud südamekallim, sügavmõttelisi repliike esitav poolpurjus soome geenius, Suitsul aga kõrvaltoas elav ettearvamatu **joomamees**, suurvaim enesestki mõista. (21.06.05)

Süljelärakas jäi konile järele saatmata –kasvuruumi korralikuks **suitsumeheks** saada on piigal küll ja küll, tüdruk alles nooruke. (26.02.04)

Raamat on tõesti nii halb, nagu kaanel püstoliga eputav lits ja rasvjuustega **kurimees** arvata lubavad. (27.11.03)

Seegi raamat, mida kõigile **matšomeestele** ja kirglikele feministidele täna lugeda soovitan, on ostetud kümnekond aastat tagasi ühest sarnasest kastist Helsingis. (15.01.04)

Siiski on see vana traditsioonilise **külanaljamehe** rolli elustamine meie ühiskonnas. (15.04.04)

Ka selles alarühmas võib märgata sõna *mees* geneerilisust: tüdrukut nimetatakse *suitsumeheks*. Kuna suitsetamine ja joomine on kinnistunud *mees*-lõpulisse liitsõnasse, siis võib arvata, et neid elukombeid seostatakse eelkõige meestega. Samas võivad need sõnad üldisel rühmale viitamisel märkida ka naisi. Mehe naeruvääristamiseks kasutatakse pehmendavat nimetust *pojake* (*memmepojake*). Liitsõna peasõna *pojake* täiendiks on *memm*, mis viitab lastekeelele. Ka nalja tegemist seostatakse just meestega (*naljamees, külanaljamees*).

3.2.2.5. Tegevusala

Tegevusala alarühmas on erinevaid meest tähistavaid sõnu (*reklaamimees, muusikamees, lavastajahärra*) kokku 48 ja erinevaid naist tähistavaid sõnu (*ärinaine, turvanaine, valvuritädi*) kokku 13.

Meest tähistatakse sõnadega: *turvamees, meremees, filmimees, jumalamees, väikekaupmees, räpimees, kojamees, kirjamees, ärimees, pitsapoiss, kidramees, jahimees, kaameramees, suurärimees, klahvkamees, pritsimees, meistrimees, rännumees, filmimees, reklaamimees, müügimees, ehitusmees, pangamees, helimees, showman, meremees, meelelahutusärimees, reklaamimees, vutimees, töömees, kaupmees, bassimees, progemees, dokimees, spordipoiss, raamatukaupmees, lavastajahärra, usumees, hevimees, muusikamees, koorimees, pornokunn, õuduskunn, rõivakuningas, saksofonikuningas, malekuningas, ilupreester ja rokirüütel.*

Muidugi on **lavastajahärra** postmodernismi Kaval-Ants, kes armastab klassikuid oma pillide järgi tantsima panna. (06.11.03)

Kogenud **muusikamees** tuli kiirtellimusega toime rutiini abil, sest helilooja pea on kui ajaloo uurija arhiiv. (27.11.03)

Eluasemelaenu makstakse ka kõhu kõrvalt, kuulen **pangamehi** konverentsidel uhkelt kõnelemas. (25.10.04)

Eero ei ole mingi **reklaamimees**, ei usu, et Viru Valge lausreklaam tal juba eos plaanis oli. (15.04.04)

Selles rühmas võib samuti märgata meessoosõnade tähenduslikku üldistamist: kui *lavastajahärra* märgib antud kontekstis konkreetset isikut ja kindlasti meest, siis sõnad *reklaamimees*, *muusikamees* ja *pangamees* tähistavad pigem sellel alal tegutsejaid üldiselt, kuid on nagu unustatud, et nii reklaami kui muusika alal tegutseb ka naised. Meessoosõnade tähenduslik üldistamine kandub edasi nii ainsuse kui ka mitmuse vormides. Tavaliselt meessoosõnade mitmuslik kasutamine viitabki sellele, et räägitakse kõikidest sellel elualal tegutsevatest inimestest, sooline eristamine pole oluline.

Me teeme kõik – plaadikaaned, filmid, videod, töötame koos kunstnike, **kaamerameeste**, videoprogrammeerijate ja arvutigraafikutega. (19.02.04)

Samas tõstab selline tähistamine meessoosõnadele esile ja naised, kes samuti sel alal tegutsevad, jäävad varju.

Ka ainsuses olevad meessoosõnad kannavad edasi tähenduslikku üldistamist.

Keevitaja, lukksepp, elektrik, teller, **turvamees**, andmesisestaja, kassapidaja jne – neid töid tehes ei laiene silmaring ega leia õieti rakendust ükski vaimuaine. (15.01.04)

Kui räägitakse ühest konkreetsest isikust, siis on sooline märkimine igati õigustatud ja põhjendatud.

Vello Salo on kahtlemata tubli ja teenekas inimene, kirjastaja, **jumalamees** ja õppejõud. (26.02.04)

Meessooliste ametinimetuste puhul ei mängi vanuseline eristamine suurt rolli. Leiame vaid paar noort meest märkivat sõna: *spordipoiss* ja *pitsapoiss*.

Meest tähistavates tegijanimetustes tuleb esile positsiooniline eristus. Siia rühma kuuluvad juba eelpool analüüsitud sõnad: *pornokunn, õuduskunn, rõivakuningas, saksofonikuningas, malekuningas, ilupreester ja rokirüütel*.

Naist tähistatakse sõnadega: *ärinaine, turumutt, kontorimutt, kokatädi, garderoobitädi, rahvatantsumemm, keskkoolitüdruk, tudengitüdruk, koolitüdruk, sporditüdruk, töölistüdruk, praktikandineiu ja med-õde*.

Õieti – trajektorid ei ristunud, sest mina – vaadake – istun sel ajal mingis Kopli morbiidses urkas ja silitan **kokatädi** svammile sarnanevat kassi, kui Margi seltskond kusagil Naitmännis, Pederastide Pannkoogibaaris või mine tea millises klamuuripleisis sinist kokteili limpsib. (15.04.04)

Ja juhtuski õnnetus, tervisest pakatav **sporditüdruk** suri lihtsalt ära. (26.02.04)

Naissooliste tegijanimetuste puhul tõuseb esile vanuseline eristus. Ühelt poolt on tegemist kinnistunud tegijanimetustega, näiteks *kokatädi* ja *garderoobitädi*. Kokatädi ja garderoobitädi töötavad koolis ning lapsed kutsuvad endast vanemaid võõraid inimesi *onudeks* ja *tädideks*. Nimetaja meelest (ühiskondliku arvamuse kohaselt) tõsisema eluala esindajat kutsutakse naiseks (*ärinaine*). Kui aga nimetaja meelest vastav isik ei tegutse väärikal elualal, siis kutsutakse teda pejoratiivse sõnaga *mutt*.

See on vaikselt kuid kindlalt edule rühkiv noorepoolne **ärinaine**. (26.02.04)

Kuid Ruth ei usu mind: “Aga kes neid pilte siis näevad – 5000 keskealist **kontorimutti**? (25.03.04)

Kui akadeemiliselt koolitatud laulja suudab ooperi-abikaasa peale kätsatades **turumutiks** kehastuda ja häälestuda, siis see on kunst. (26.02.04)

Tekib küsimus, miks osad elualad (näiteks äri) tingivad väärikat nimetamist ja teised (kontoritöö, turumüüja amet) mitte. Üheks põhjuseks võib olla ka see, et äri on traditsiooniliselt olnud meeste valdkond. Kui naine tuleb sellisele elualale, siis peab ta end kehtestama ja joonduma meestemaailma reeglite kohaselt. Kontoritööd ja müüjaametit seostatakse rohkem naistega. Kontoritöö tekitab kujutluspildi naistest, kes lobisevad palju ja joovad kohvi. Kontoritöölise madalamat prestiiži kannab endas ka

levinud nimetus **kontorirott*. Seevastu *memm* on positiivne vana naist märkiv sõna (*külamemm, rahvatantsumemm*).

Võtame kodumaiselt maastikult kaks hiidtamme, kaks kanget eesti **naist**: Julie-Emilie Jakobsoni (C. R. Jakobsoni abikaasa) ja Rapla **rahvatantsumemme** Linda Rausi. (26.02.04)

Tegevusala rühmas on naisi märkivaid sõnu ligikaudu kolm korda vähem kui mehi märkivaid sõnu. *Mees-lõpuliste* sõnade rohkus ongi põhjendatav asjaoluga, et need võivad tähistada kõiki antud alal tegutsevaid inimesi, nii mehi kui ka naisi. Seevastu *naine-lõpulisel* sõnad märgivad alati üksnes naisi.

3.2.2.6. Elukoht

Elukoht on neutraalne tunnus. Mehi märkivaid sõnu on kokku neli: *külamees, naabrimees, agulipoiss* ja *provintsipoiss*.

Naisi märkivaid sõnu on kokku viis: *samaariatüdruk, lastekodutüdruk, kolkatüdruk, saaretüdruk* ja *külamemm*.

Nali ja tarkus on see aga vist tõesti sellistele **külamemmedele**, kes moodustavad filmi ülejäänud tegelaskonna. (25.09.03)

Kõige originaalsem film oli oma stiili alles otsiva noore Lõuna-Korea lavastaja Kim Kioduki "**Samaariatüdruk**". (26.02.04)

Mäng jätkub – kui suurteil Veneetsias eksponeeritud maalidel oli keskne tegelane üks tark Läänest tulnud õpetaja John Smith, kes uuris **provintsipoisse** Kaidot ja Markot, siis nüüd näeme samadest maalidest tehtud väiketiraažilist graafikat, mille peale on vildikaga joonistatud Kaido ja Marko naervad näod. (25.09.03)

3.2.2.7. Kuuluvus

Rühmakuuluvust on seitsmel korral tõstetud esile meeste puhul ja ühel korral naiste puhul: *KGB-mehed*, *Elioni-mehed*, *Umblu-mehed*, *Tooli-mehed*, *Wu-mehed*, *Rancidi-mees*, *Distillersi-naine*.

KGB-meeste võimuletulek, kapitali taasallutamine riigile – kardan, et seda venelased tahavadki (Areen 27.11.03)

Kirjutavad alla: Räppar Chalice (keskel) ning **Umblu-mehed** Raul Saaremets (vasakul) ja Rain Lõhmus. (Areen 25.09.03, Umblu on plaadifirma)

Kui rahva seas on juba vaimustunud keskealisi ülikonnas **Elioni-mehi**, siis midagi see ju näitab, või mis? (21.06.05)

Too, 1995 reliisitud “Only Built 4 Cuban Linx” pole mitte ainult kõige parem **Wu-meeste** sooloplaat, vaid üks monumentaalsemaid *gangsta-rap*’i plaate üldse (26.02.04)

Täpselt nii nagu Aadu Hindi ja Minni Nurme abielulahutus jagas kaheks tülitsevaks leeriks Stalini-aegse Tallinna seltskonna, lõhestas California punkrock-eliidi **Rancidi-mehe** ja **Distillersi-naise** lahkuminek. (26.02.04)

Rühmakuuluvust märkivate sõnade puhul on eristusluseks mingi kindel rühm või kollektiiv, kuhu inimesed kuuluvad. Rühmakuuluvust märkivatest sõnadest on neli muusikakollektiivide liikmete kohta (*Tooli-mehed*, *Wu-mehed*, *Rancidi-mees*, *Distillersi-naine*), kaks firmakollektiivi liikmete kohta (*Elioni-mehed*, *Umblu-mehed*) ja üks Nõukogude Liidu salaorganisatsiooni liikmete kohta (*KGB-mehed*). Kui *Umblu-mehed* on selgelt identifitseeritavad vaid meessoost isikutena, siis *KGB-mehed* on jällegi pigem üldine nimetus selles valdkonnas tegutsevate isikute kohta.

Seega saab kinnitust tõdemus, et segarühmi noteeritakse vaid meeste järgi, kuigi KGB-s oli kindlasti ka naisi.

Kuuluvust märkivate sõnade hulgas võib eristada veel seksuaalset orientatsiooni märkivaid sõnu ja perekondlikku kuuluvust märkivaid sõnu.

Seksuaalset orientatsiooni märkivaid sõnadest kuulub siia rühma vaid nimetus *heteromees*.

Perekondlikku kuuluvust märgitakse nelja sõnaga: *abielunaine*, *abielumees*, *poissmees* ja *vanapoiss*.

Sarjas pannakse inimesed kuuks ajaks elama võõrastesse olukordadesse – näiteks kristlane elama moslemina ja konservatiivne **heteromees** *gay*'dega korterit jagama. (26.05.05)

Värske **abielumees** aga tapab äkkvihas tema **naist** laimanu ja saab viis aastat vangistust. (26.02.04)

Tänapäeval võiks tanu-põlle-pärja kandmine olla kokkuleppeline - iga naisterahvas otsustagu ise, kas ta paneb selga **abielunaise** või neiu tunnustega rõivad, peaasi et jäägu stiilseks! (19.02.04) Fred on põhimõtteline **poissmees** ja tal on korter tuttuues (loe muretus) kesklinna kortermajas. (03.03.05)

Vanapoisist arhitekt korjab üles litsinimese, kes oskab ülihästi tube koristada ja seljankat vaaritada. (27.11.03)

Vallalist meest markeeritakse sõnaga *poiss* nii liitsõna peasõnana (*vanapoiss*) kui ka liitsõna täiendsõnana (*poissmees*). Vallalisus seostub noorusega ja seetõttu kasutataksegi siinkohal sõna *poiss*. Abielus meest ei nimetata aga kunagi *abielupoisiks*.

3.2.2.8. Nimelisa

Vaadeldud tekstides on kahte tüüpi nimelisa: familiaarne nimelisa ja irooniline nimelisa. Familiaarset nimelisa esines tekstides kahel korral, mõlemad tähistavad ühemõtteliselt meessoost isikut.

Aga isegi vana Will Shakespeare pole sellise metoodilise järjekindlusega läbi rapitud kui vaene **Peet-poiss**. (06.11.03)

Dokumentaalset tooni pidanud film masside mässust asendub lõpus äkki kummalise pehme lürismiga, kui filmi autorid saadavad armastuseliini kokkuvõtmiseks kaks neidu ja **Tanel-poisi** mingisse hilistarkovskilikku jõkke hulpima. (25.03.04)

Irooniline nimelisa esines tekstides kahel korral, mõlemal juhul tähistatakse naissoost isikuid: supermodelle Natalja Vodjanovat ja Carmen Kassi.

Selle töö, mis kunagi tegid ära õudustäratavad KGB sensitiivid, teeb nüüd imekaunis **super-Natalja** justkui möödaminnes. (25.10.04)

Seda on Eesti Maleliit kiiduväärselt varakult taibanud ja valinud oma presidendiks **super-Carmeni**. (25.10.04)

Nimelisa *super-* on võetud liitsõnast *supermodell* ja liidetud see siis konkreetse isiku eesnime külge. Sel moel loob kirjutaja iroonilise mulje kahest supernaisest, kes pole parimad mitte ainult moelavadel, vaid mistahes eluvaldkondades.

3.3. Põhisõna ei ole sooliselt markeeritud

Kolmas suurem rühm liitsõnu ja tuletisi on sellised, kus põhisõna ei ole sooliselt markeeritud, liide või täiendsõna on kasutusel modifitseerivas funktsioonis, määrates isiku soo. Siia rühma kuuluvad *nna-* või *ss-*tuletised, samuti liitsõnad *mees-* või *nais-*esikomponendiga. *Nna-*tuletisi kasutatakse Arenis isiku rahvuse, positsiooni või tegevuse märkimiseks. Eesti keeles teatavasti ei ole meessooliiteid, seega tähistavad kõik analüüsitavad tuletised naisisikut, erinevaid omadusi esile tõstes.

3.3.1. *nna-*tuletised

Ainestiku hulgas on 25 erinevat *nna-*tuletist, neist 12 märgivad rahvust (näit. *kuubalanna, eestlanna, soomlanna, glasgõulanna, väliseestlanna*), üheksa positsiooni (*sõbranna, kangelanna, suurvürstinna, hertsoginna, kuninganna, kaaslanna, rahvuskangelanna, malejumalanna, jumalanna*) ja neli tegevusala (*suplejanna, majapidajanna, tantsijanna, näitlejanna*).

Suured majad, suured musklid, suured neegrid, väikesed **kuubalannad** hiiglaslike maasturitega – kõik tooted tarbimisahelas on *Extra Large* ja *King Size*. (25.09.03)

Just tema majas toimuvadki sündmused, mille osalisteks on tema tütar, imeilus ja haige hoolealune, Lääne-India päritolu **majapidajanna** ja veidratel asjaoludel ammu surnud naine. (06.11.03)

Meessooliiteid eesti keeles ei ole. Samas sooliselt markeerimata mõiste puhul ei peeta vajalikuks eraldi nimetada, et kõne all on mees (näit *kuubalanna* on tavaline sõna, aga raske on ette kujutada teksti, kus võiks esineda sõna *meeskuubalane*).

3.3.2 ss-tuletised

Materjali hulgas on kolm võõrsõnatüvest moodustatud ss-liitega naissoosõna, mis tähistavad ametit (*poetess*) ja positsiooni (*direktriss*, *paruness*). Kategoriseerimise põhimõte on sama mis eelmises rühmas.

Lisaks Aapole on tuntumatest kultuuriinimestest selle bändiga seotud **poetess** Kauksi Ülle ning näitleja ja luuletaja Merle Jääger. (06.11.03)

Veel piinlikum, et Tartu avamisel olid küll Läti suursaadik ja Eesti Kunstimuseumi **direktriss**, Tartust aga ei kohalikke linnaisasid, rääkimata tallinlastest. (27.11.03)

Ilmumist ootavad romaanid ajaloolistest isikutest – idealistlikust revolutsionäärist ja luuletajast Valdek Kaaverist, kelle Stalin vangilaagrisse pistis ning Jäneda mõisast pärit **parunessist** Maria Benckendorff-Budbergist, kes teiste hulgas suhtles aktiivselt ka Inglise ulmekirjaniku Herbert Wellsiga. (15.01.04)

3.3.3. tar-tuletised

Areeni materjali hulgas on neli *tar*-tuletist, mis märgivad tegevusala (*näitlejatar*, *popitar*), positsiooni (*sõbratar*) ja välimust (*kaunitar*). Areeni materjali põhjal võib öelda, et *tar*-tuletis ei ole nii produktiivne ja laialt kasutuses kui *нна*-tuletis. Uuritud materjalis oli 24 erinevat *нна*-tuletist ja ainult neli *tar*-tuletist. Üheks põhjuseks on asjaolu, et *нна*-tuletist kasutatakse laialdaselt rahvuse markeerimisel (*eestlanna*,

soomlanna, venelanna), kuid *tar-tuletisi* on võimalik moodustada vaid üksikutel sõnadel (näit. *juuditar*).

Zhürii hämmastas parima naisosa andmisega võrdselt kahele **näitlejatarile**. (26.02.04)

Kanada **popitari** teine album jätab soovida. (26.02.04)

Sõbratari kätte jääb prostituudi päevik ja **sõbratar** pakub ennast järjekorras prostituudi kunagistele klientidele, maksab siis raha tagasi patulunastusaktina. (26.02.04)

Pärast kõiki eelkirjeldatud seiklusi oli ootuspärane, et ühiskond vajas ilusat, armast, oma mehele ja lastele andunud kodukiisut või lihtsalt silmailu pakkuvat ja miks mitte ka erakorralise valmisolekuga **kaunitari**. (26.02.04)

Näitlejatar ja *sõbratar* on paralleelsed ning samatähenduslikud sõnadega *näitlejanna* ja *sõbratar*. *Tar-tuletise* abil on moodustatud ka naispoplauljat märkiv sõna *popitar*.

3.3.4. Soolise täiendsõnaga liitsõnad

Kui liited on ainult naissoo tähistamiseks, siis liitsõna esikomponendiga on võimalik esile tõsta kõnealuse isiku ükskõik kumba sugu. Meest märgib uuritud ainesikus 13 erinevat soolise täiendsõnaga liitsõna ja naist 32 erinevat soolise täiendsõnaga liitsõna. Tegemist on peamiselt ametinimetustega, kuid siia rühma kuulub ka mõni muud ühiskondlikku seisundit märkiv sõna:

Meest märgivad sõnad:

tegevusala: *meeskirjanik, meespoliitik, meesvaataja, meesartist, meesgladiaator, meesskulptor*;

positsioon: *meesarmuke, meeskodanik, poissõber*;

iseloom: *meeshüsteerik*;

meessoost isik: *meesterahvas, meesolend, mehepoeg*.

Naist märgivad sõnad:

tegevusala: *naisnäitleja, naisõpetaja, naisajakirjanik, naisdelegaat, lesbikirjanik, naispoliitik, naisametnik, naisteadlane, naisfotograaf, naispastor, naisportlane*,

naispolitseinik, naisrežissöör, naismisjonär, naistegelane, naispeategelane, naisartist, naiskunstnik, naismaalija, naisarhitekt, naislavajõud, naisräppar;

positsioon: *naisliige, naiskülaline, naiskangelane, naisintellektuaal, naispresident, naisminister, tüdruksõber;*

moraal: *litsinimene;*

naissoost isik: *naisterahvas, tütarlaps.*

Või imelik väide, et Eestist Rootsi läinud optimistlik **naisõpetaja** sureb seal paar kuud pärast lapse sündi koduigatsusse. (25.09.03)

Baturinil on hüsteerikutele palju pakkuda – kuid tähelepanu, just **meeshüsteerikutele** (kuigi hüsteeriat on ajalooliselt seostatud ühe naiseliku elundiga). (06.11.03)

Terroristide grupi **naisliige** (Maya Sansa) hakkab tasapisi Morole kaasa tundma ja mõtlema, et maailmarevolutsioon üle laipade polegi vist kõige parem idee... (25.09.03)

Rooma lähedalt leiti keiser Hadrianuse **meesarmukese** mälestuseks püstitatud templi varemed. (27.11.03)

Ei mäleta, et keegi oleks sel ajal tõstatanud näiteks **naispresidendi** võimaluse, küll aga karjatas üks tõsifeminist õudusest, kui temast taheti teha võimaliku tulevase Eesti presidendi ema. (26.02.04)

“Kentauri” kõitvuse üheks põhjuseks kahtlemata ongi, et sündmuste keskpunktis asub “kastreerimata” – omnipotentne ja megalomaaniline – **meesolend**, kelle olemasolusse inimkond (vähemalt kirjanduses ja unenägudes) siiani usub. (06.11.03)

Finlandia kirjandusauhinna pälvis **lesbikirjanik** Pirkko Saisio. (11.12.03)

Sisu: vanapoisist arhitekt korjab üles **litsinimese**, kes oskab ülihästi tube koristada ja seljankat vaaritada (27.11.03)

Soolise täiendsõna puhul on naissoo eraldi väljatoomine tugevalt ülekaalus. Eriti torkab see silma tegevusala märkivate nimetuste juures, millest meest tähistab kuus nimetust ja naist 22 erinevat nimetust. Tundub, et ameteid peetakse üldjuhul meestele kuuluvaks, sest nende puhul tõstetakse soospetsiifiliselt esile sagedamini juhud, kus tegemist on naisega. Sama võib märgata ka positsiooni märkivate sõnade juures. Kui kõrge positsioon on meeste puhul tavaline ja selle eraldi esiletoomine pole vajalik

(**meespresident*), siis kõrgel positsioonil olev naine tuleb eraldi esile tõsta (*naispresident*). Sõnad **meespresident* ja **meesminister* kõlaksid üsna võõralt.

Ühiskondlikult kategoriseerimata on *liige* ja *olend*, mille puhul soo märkimine on neutraalne info (*naisliige*, *meesolend*). Ka *meesarmuke* on siinses kasutuses põhjendatud rõhutamine, sest nagu lausest näha, on tegemist mehe armukesega, kes on üldjuhul naine.

Naissoole liitub kergemini negatiivne konnotatsioon, seda tõestab ka sõna *litsinimene*. Huvitav on sõna *meeshüsteerik* kasutus. Kuna hüsteeriat peetakse naistele iseloomulikuks nähtuseks, siis hüsteerikust meest tuleb soolise täiendsõnaga markeerida.

Eraldi kommenteerimist väärib juhum, mida Areen nimetab pealkirjas *lesbikirjanik Pirkko Saisio*. Autor sai 2003. aastal soome kirjanduse aastapremia. Soome ajalehed kirjutasid sellega seoses temast väga palju, ka tema seksuaalsest eelistusest ja premia loovutamist homoseksualistide SETA-ühingule. Aga erinevalt eesti lehtedest pole Soomes mitte kordagi tema ametinimetust *kirjanik* sooliselt ega seksuaalselt markeeritud, vaid nimetusena kasutatud üksnes kirjanik Pirkko Saisiot.

3.4. Vahekokkuvõte

Võrreldes mehi ja naisi märkivaid sõnu, võib öelda, et mõnedes liitsõnades (nt positsiooni märkivates sõnades *linnaisa*, *esimees* ja *võimumees*) on sõnal *mees* sooline tähendus taandunud ning selle sõnaga märgitakse pigem vaid ühiskondlikku positsiooni. Isiku naissugu rõhutatakse aga naissooliitega (*kuubalanna*, *suurvürstinna*), varudes sellega liiteta alussõna tähenduse pigem meessoost isikule. Seega võib öelda, et meessugu märkiv sõna on tähendusalus, millest moodustatakse liitega naissoost isikut märkiv sõna.

Ajalehekeel võimendab ühiskonnas juurdunud arusaama, et naise seksuaalne vabameelsus on teravalt vastuolus ühiskonnas kehtivate moraalinormidega. Ajalehenumbrites esines tugevalt negatiivse konnotatsiooniga sõnu *lits* ja *hoor*, kuid meeste kohta sellised sõnad puudusid. Eelnevast sõnaraamatuanalüüsist selgus, et sellised sõnad eesti keeles meeste kohta üldse puuduvad.

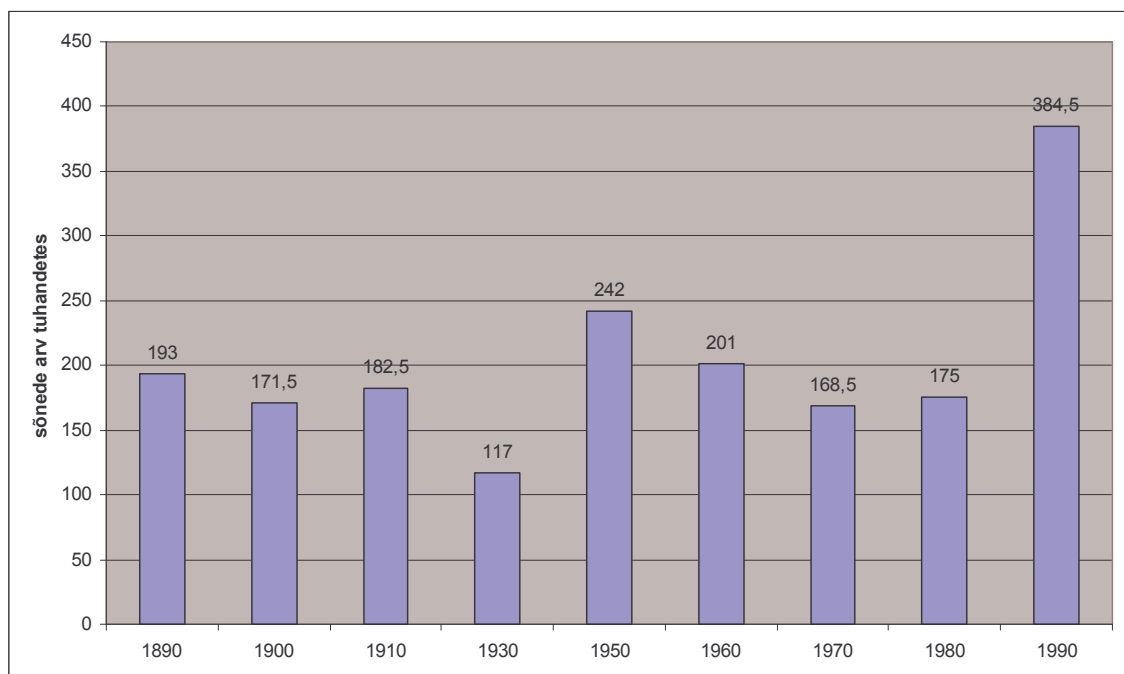
Positsiooni märkivaid sõnu on rohkem meeste kohta. Abielusuhteid kajastavaid sõnu on rohkem naiste kohta (*naisuke, leemekulbi liigutaja*). Noort naist markeeritakse väga erinevate sõnadega (*plika, tšikk, tütarlaps, neiu*), noore mehe märkimiseks on kasutusel vaid väga vähesed sõnad (*poiss, noormees*). Seega on vanuse märkimine just naisterahvaste puhul olulisem.

4. Soospetsiifilised liitsõnad TÜ eesti kirjakeele korpuses

4.1. Mees- ja nais- algulised liitsõnad

Alapeatüki eesmärgiks on analüüsida *mees-* ja *nais-*alguliste liitsõnade kasutust tekstides. Vaatlusele tulevad eesti kirjakeele korpuses olevad soolise täiendsõnaga liitsõnad, näiteks *naisminister*, *meesiludus*. Näitelauseid on kogutud 1990ndate, 1980ndate, 1970ndate, 1960ndate, 1950ndate, 1930ndate, 1910ndate, 1900ndate ja 1890ndate Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse ajakirjanduse osakorpustest ning 1990ndate ilukirjanduse korpusest.

Korpuste mahtu võrreldes selgub, et seitse korpust on küllaltki sarnase sõnade arvuga, eristub vaid 1990ndate osakorpus, milles on tunduvalt rohkem materjali (korpuste maht on esitatud 2004. aasta seisuga).

Joonis 2. TÜ eesti kirjakeele korpuse ajakirjanduskorpuste maht

Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetoolis koostatud “Eesti kirjakeele sagedussõnastiku” järgi tehakse meessoost inimestest sagedamini juttu kui naissoost inimestest. Sagedussõnastiku jaoks uuritud korpuses esines sõna *mees* peaaegu kaks korda rohkem kui sõna *naine* (Kaalep, Muischnek 2002: 151). Kui vaadelda eraldi ajakirjanduse ja ilukirjanduse tekstikorpusi, siis ka nendes jääb suhe samaks. *Mees* on sagedama kasutusega kui *naine*, *poiss* sagedam kui *tüdruk*, *noormees* sagedam kui *neiu* või *tütarlaps*. Eelnevast sõnaraamatuteuringu peatükist selgus, et eesti keele sõnaraamatutes on *mees*-lõpulisi ametinimetusi ligikaudu kaks korda rohkem kui *naine*-lõpulisi ametinimetusi. Põhisõna kannab liitsõna põhitähendust ja täiendsõna lisab põhisõnale mingi lisatähenduse või varjundi. Seega *mees*-lõpuliste liitsõnade ülekaal räägib ühiskonna nimetamise ja kategoriseerimise meestekesksusest. Korpusesõnade peatüki eesmärk on kinnitada sedasama kallutatust teisest aspektist.

Uuritud korpusematerjalis kasutati *mees*- esikomponendiga sõnu 364 korral ja *nais*-esikomponendiga sõnu 797 korral. Liitsõna esikomponent annab põhisõnale lisatähenduse ja *nais*-alguliste liitsõnade ülekaal tekstikorpuses viitab samuti sellele, et sõna põhitähendust tajutakse pigem mehele osutavana, sest ainult sel juhul on mõttekas, et naisele viitamiseks on vaja keelelist lisatunnust – sufiksit või täiendsõna. Tähele võib panna, et nii *mees*- kui ka *nais*-esikomponendiga sõnade arv on aastakümnete jooksul suurenenud. See tendents viitab asjaolule, et sooline vahetegemine on muutunud olulisemaks. Siit omakorda võib teha järelduse, et sugu ja selle märkimine on muutunud probleemiks ning poliitilise korrektsuse nõude kohaselt on hakatud kumbagi sugu rohkem märkima. Kuigi kvantitatiivsetele andmetele avaldab mõju see, et 1990ndate aastate osakorpus on tunduvalt suurem kui varasemate aastakümnete omavahel suhteliselt võrreldavad korpused, on siiski üsna usaldusväärset võrreldavad *nais*- ja *mees*-alguliste sõnade suhtarvud igas osakorpuses.

Tabel 11. *Mees*- ja *nais*- esikomponendiga sõnade esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
MEES	23	17	23	8	4	3	38	8	40	200	364
NAINE	32	78	32	21	17	14	36	15	67	485	797

1990ndate ajakirjanduse osakorpuses on näiteks erinevaid *nais*-esikomponendiga sõnu kokku 67, *mees*-algulisi 40, 1970ndate osakorpuses on *nais*-esikomponendiga sõnu kokku 36 *mees*-algulisi 38 ja 1950ndate osakorpuses on *nais*-esikomponendiga sõnu 17, *mees*-algulisi 4. Väärrib märkimist, et tegelikult on 1950ndate aastate ajakirjanduse osakorpus mõnevõrra suurem (242 000 sõnet) kui 1970ndate oma (168 000 sõnet). 20. sajandi alguse ajakirjanduse osakorpustest leiame lisaks sõnadele *meesterahvas* ja *naisterahvas* vaid üksikuid teisi sugu märkiva esikomponendiga sõnu. Välja arvatud 1970ndate aastate ajakirjanduse korpus, kus *mees*- ja *nais*-algulisi liitsõnu on enam-vähem võrdselt, on naissoost isiku äramärkimine muudel aastakümnetel olnud tunduvalt sagedam kui meessoost isiku puhul. 1990ndatel on suhtarvud tasakaalustunud. Ajakirjandus tundub „võrdsem“ kui ilukirjandus: 1990ndate ajakirjanduses on naine kolmandiku võrra sagedamini esile tõstetud kui mees, sama aja ilukirjanduses on vahe enam kui kaks korda. Veel märgatavam on erinevus keelekasutusvaldkondade vahel. Kuigi 1990ndate ilukirjanduskorpus on kolmandiku võrra suurem kui sama aastakümne ajakirjanduskorpus, on sooliselt markeeritud isikunimetuste vahe enam kui kuuekordne.

Mees- ja *nais*- esikomponendiga sõnad on edasise analüüsi jaoks liigitatud kuude rühma: 1) inimest üldiselt märkivad sõnad: *meesterahvas*, *naisterahvas*, *meesolevus*, *naisolevus*, *naisinimene*, *naishing*, *meeshing*, *meesisend*, *naisisend*, *meesisik*, *meespool*, *naissugu*, *meessugu*, *meespere*; 2) positsiooni märkivad sõnad: *meesjuht*, *naiskuningas*, *naisvanem*, *naismagister*, *naisori*, *meespeategelane*; 3) välimust märkivad sõnad: *naiskaunitar*, *naisiludus*, *meesiludus*; 4) iseloomu ja ellusuhtumist märkivad sõnad: *naisaktivist*, *naisõigustlane*, *naissadist*, *naistürann*, *meesšovinist*; 5) tegevusala märkivad sõnad: *naisinsener*, *meeskokk*, *meesprostituut*; 6) rühmakuuluvust märkivad sõnad: *naiskolhoosnik*, *meesvälismaalane*, *meeskodanik*, *naiskodanik*.

4.1.1. Isikut üldiselt märkivad sõnad

Isikut üldiselt nimetades kasutatakse sugu märkivaid täiendsõnu paralleelselt, st. meesinimest märkiva sõna kõrval eksisteerib üldjuhul ka vastav naisinimest märkiv

sõna või vastupidi, näiteks *meesterahvas* ja *naisterahvas* ning *meesolevus* ja *naisolevus*. Põhisõna neutraalsuse tõttu on selle rühma näitesõnad neutraalsed, pelgalt informatiivse tähendusega. Siia rühma kuuluvad *meesterahvas*, *naisterahvas*, *meesolevus*, *naisolevus*, *naisinimene*, *naishing*, *meeshing*, *meesisend*, *naisisend*, *meesisik*, *meespool*, *naissugu*, *meessugu*, *meespere*.

Kõik meie planeedi **meesisikud** on Võitlejad . SEGAILU/0019

Ta oli seda **naisolevust** ainult väga põgusalt näinud . SEGAILU/0004

Näeme, et soolise esikomponendi üheks funktsiooniks on sünonüümse väljenduse võimaldamine. Sõnadele *mees* ja *naine* tekib lisaks terve hulk võimalusi isiku soo märkimiseks. Selle rühma sõnu esineb ajakirjanduses vaid üksikuid, ilukirjanduses ei eelistata kasutussageduse järgi otsustades kumbagi sugupoolt.

Tabelis ei kajastu sõnade *meesterahvas* ja *naisterahvas* esinevus, mida vaadatakse järgnevas eraldi.

Tabel 12. Meessoost ja naissoost isikut märkivate sõnade esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
MEES	-	-	-	1	-	-	-	1	1	28	31
NAINE	-	1	-	1	-	-	1	-	1	30	34

Huvitava kasutustaustaga on sõnad *naisterahvas* ja *meesterahvas*.

1890ndate ja 20. sajandi alguse ajakirjanduse osakorpustes on need sõnad väga suure kasutussagedusega neutraalsed nimisõnad meessoost ja naissoost isikute märkimiseks. Tänapäeva poole liikudes jääb nende sõnade esinemissagedus aga üha väiksemaks ning kaob vahepeal peaaegu sootuks, säilides eeskätt ilukirjanduses. *Meesterahvast* ja *naisterahvast* hakkavad asendama sõnad *mees* ja *naine*.

Tabel 13. Sõnade *meesterahvas* ja *naisterahvas* esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
Meesterahvas	23	18	24	2	1	-	1	-	6	64	139
Naisterahvas	28	43	49	2	-	2	4	3	17	278	426

Näiteks 1900ndate ajakirjanduse osakorpuses esineb sõna *naisterahvas* 43 korral ja sõna *meesterahvas* 18 korral. 1930ndate ajakirjanduse osakorpuses esinevad nii sõna *meesterahvas* kui ka sõna *naisterahvas* aga mõlemad ainult kahel korral, 1950ndatest kuni 1980ndateni on vaid üksikuid näiteid. Tähele võib panna ka seda, et välja arvatud 19. sajandi lõpp, kui *naisterahva* ja *meesterahva* kasutussagedus on enam-vähem võrdne, on 20. sajandi aktiivse kasutuse perioodil sõna *naisterahvas* üle nelja korra suurema kasutussagedusega kui sõna *meesterahvas*. Tänapäeval on mõlemad sõnad kasutusel eeskätt ilukirjanduses, kusjuures kvantitatiivne suhe on jäänud samaks: naisterahvas on 1990ndate ilukirjanduses üle nelja korra sagedam kui meesterahvas.

Et teema käsitus on objektiivne, seda kinnitab õlle ja **naisterahva** võrdlemine, kusjuures tunnistatakse õlle selget allajäämist . AJA1990\ml0086

Uuel-Meremaal on naisterahwaste **meesterahwastega** ühele õigusele seadmine seni ainult halbasid tagajärjesid toonud . AJA1890\val0704

Vaadeldud materjalis leidis ka sõnu, millel täiendsõna on muutefunktsioonis, st täiendsõna muudab põhisõna soo vastupidiseks: *meesnaine*, *meespiigad* ja *nais-jeesus*. Kõik näitelauseid pärinevad ilukirjanduse korpusest.

" Aga tead, miks inglid laulsid sel ööl Glorie-Glorie ? " jätkas preester, " Sellepärast, et selline oli meie **nais-jeesuse** nimi tegelikult . SEGAILU0088

Kui aga niisugune **meesnaine** juhtub olema kergemeelse loomuga, saabki temast " Flying Foxi " baaripiiga . SEGAILU0122

Peab ütlema , et sellist kergemeelsust ei panda tõsiusklikul Tongal pahaks ei nais- ega **meespiigadele**, ehkki nende hulka ei taheta kuuluda, sest sealt ei ole tagasiteed tavalisse perekonnaellu . SEGAILU0122

4.1.2. Positsioon

Eraldi tuleks esile tõsta positsiooni märkivad sõnad. Silma torkab, et naiste positsiooni märkivaid sõnu on rohkem kui meeste positsiooni märkivaid sõnu. Naiste positsiooni märkivad sõnad on: *naisminister, naisdirektor, naispeaminister, naisjuht, naisjuhataja, naiskuningas, naisjumalus, naismagister, naiskodanik, naisvang, naisejätis*. Meeste positsiooni märkivad sõnad on: *meesülemus, meesjuht, meesprofessor, meesori, meesvang*.

Tabel 14. Positsiooni märkivate sõnade esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
MEES	-	-	-	-	-	-	-	-	5	3	8
NAINE	2	-	1	-	-	-	-	1	7	10	21

Kõrgele positsioonile jõudnud naist on lihtne esile tõsta *nais*-esikomponendiga. Kuigi sõnu pole palju, viitab nende puudumine varasemate aastakümnete korpustest asjaolule, et naised on tõusnud kõrgele positsioonile alles hilisemal ajal. Eriline ja kaasajas võõrastav sõna on aga *naiskuningas*, mida leidub ainult 1890ndate ajakirjanduse osakorpuses.

Inglisemaalt teatab telegramm, Gladstone olla nõuks võtnud ametist ära astuda ja saada seda enne parlamendi avamist **naiskuningale** teada andma. AJA1890\val0303

Kuid Võrdsete Võimaluste Komisjoni ettekandest nähtub, et **naisjuhid** saavad ikkagi kolmandiku võrra vähem palka kui nende meeskolleegid. AJAE1990\stak0102

Naisarst püüab veenda oma **meesülemusi**, et viimased hakkaksid tõsiselt suhtuma tema kahtlustesse. AJAE1990\stak0102

/--/ naislaborandid kihutasid ülikoolist minema **meesprofessorid**, kes leidsid endale tööd laborites, kus kõrvetasid oma kitlid ja käed soolhappega auklikeks, või paremal juhul toidukauplustes kastide tassijatena . SEGAILU/0003

4.1.3. Välimus

Välimust märkivad esikomponendiga sõnad on: *naiskaunitar*, *naisiludus* ja *meesiludus*. Välimust märkivaid sõnu leidis ainult 1999ndate ilukirjanduse korpuses.

Sealjuures ei olnud ta kalk ja rumal iludus – selles mõttes ei erine meesiludused kuigivõrd **naisiludustest**, mõlemad on enamasti lootusetult rikutud –, vaid lisaks kõigele veel tundlik, otsiv ja intelligentne. SEGAILU0137

Sealjuures ei olnud ta kalk ja rumal iludus – selles mõttes ei erine **meesiludused** kuigivõrd naisiludustest , mõlemad on enamasti lootusetult rikutud – , vaid lisaks kõigele veel tundlik , otsiv ja intelligentne . SEGAILU0137

4.1.4. Iseloom ja ellusuhtumine

Huvitava rühma moodustavad iseloomu ja ellusuhtumist märkivad sõnad. Naissoolisus tõstetakse esile siis, kui naine distantseerub talle traditsiooniliselt omistatavatest isikuomadustest. Nii tekivad sõnad *naisaktivist*, *naisõiguslane*, *naissadist*, *naistürann*, *naisrevolutsionäär*, *naisvõitleja*, *naiskodukaitsja*, *naispatrioot* ja *naiskommunist*. Selles rühmas on ainult üks *mees*-alguline liitsõna: *meesšovinist*. Kuna selle rühma sõnu on kogu korpuses vaid üksikuid, siis aastakümnete või kasutusvaldkondade võrdlust pole selles rühmas võimalik teha.

Tabel 15. Iseloomu ja ellusuhtumist märkivate sõnade esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
MEES	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
NAINE	-	-	1	1	-	-	3	-	2	9	16

Mida see daam, Zonta klubi eestseisja ning üldine **naisõiguslane** seletab naiste kaitsest, võrdõiguslikkusest meestega ning muust femiinõitsengust, kui ta ei jõua oma kino natukenegi kütta! AJA1990\stak0102

Surematu on nende tulihingeliste **naispatriootide** kangelastegu, kes sangarlikult, oma elu säästmata võitlesid rindel ja partisanisalkades . AJA1970\ed0069

Loomulikult on tegemist ümbernurga-jutuga , üksnes vihjamisi , läbi lillede on mõista antud, mis vahekord nende kahe **naisrevolutsionääri** valitse. SEGAILU\0003

Esimest toetas sotsialistide erakond, kuna teine kui tõsine **naisvõitleja** kellegi abi ei soovinud. AJA1910\ow0004

4.1.5. Tegevusala

Tegevusala ja ametinimetust märkivate sõnade osakaal on tänapäeval kasvanud.

Tabel 16. Tegevusala märkivate sõnade esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
MEES	1	-	2	4	2	3	9	6	15	48	90
NAINE	2	6	6	5	10	10	26	11	37	81	194

1990ndate ajakirjanduse osakorpuses on näiteks *mees*-esikomponendiga ametinimetuste arv 15, 1970ndate ajakirjanduse osakorpuses on vastav arv aga 9, 1950ndate

osakorpuses on ainult kaks *mees*-esikomponendiga ametinimetust. *Nais*-esikomponent on tunduvalt produktiivsem kui *mees*-esikomponent. *Nais*-esikomponent võib liituda praktiliselt ükskõik millise ametinimetusega.

Pianisti kõrvalhuvialadeks olid ajaloolised klahvpillid ning **naisheliloojad** - ta uurimused **naiskomponistide** kohta said Viini Linnapreemia (1982) ja Theodor Körneri preemia (1994). AJA1990\si0272

Kalle Mihkels rääkis ühes telesaates, kuidas 75-aastane **naispedagoog** pidi häbiväärselt seisma viinasabas selleks, et pühitseda oma juubelisünnipäeva . AJA1990\ed0006

Tõeliselt see **naisõpetaja** teotas peale iseenda oma elutöö kogu kasvatuslikku osa. AJA1990\si0272

Palju näiteid on *nais*- ja *mees*- esikomponendi paralleelse kasutuse kohta. Paralleelselt on olemas nimetused *nais*- ja *meessportlane*, *mees*- ja *naiskokk*, *mees*- ja *naisdiktoria*, *mees*- ja *naisõpetaja*, *nais*- ja *meeslaulja* jne.

Pärast televisiooni hõivamist pidid **mees**- ja **naisdiktoria** rahvale teatama presidendivõimu kehtestamisest . AJA1990\rh1536

Järgmine suurem samm oli 9. oktoobri Edasis teada anda , et uues rahvaspordiklubis on oodatud kõik **nais**- ja **meessportlased** , kes peavad lugu tervisest , töövõimest ja kaunist kehast ning et vanusepiirid puuduvad , igäüks leiab endale jõukohase tegevuse. AJA1980\stat0529

Kohalikus kultuurimajas võtsid nelja pika malelaudade rea taga istet 85 **mees**- ja 15 **naismaletajate** paari. AJAE1990\stak0030

Mõnikord kasutatakse *mees*- ja *nais*-esikomponenti ka siis, kui soolise täpsustuseta nimetus viitab tavakogemuse kohaselt juba niigi küllaltki selgelt *mees*- või *naissoole*, näiteks *meespastoria*, *naiskudujia*. Keelekasutaja tavakogemuse mõiste tuleb esile uurimustes, mis kinnitavad seisukohta, et keelekasutaja jaoks seostuvad kognitiivselt suurem osa ametinimetusi kindla sooga (vt Kennison ja Trofe 2003, lk 20). Sellistele ametinimetustele soospetsiifilise täiendsõna lisamine võib viidata sellele, et eestlasel

(või vähemalt sellise sõna kasutaja teadvuses) sellist soospetsiifilist eristust ei ole või siis on tahetud soorolli eriliselt rõhutada.

70ndate alul lubati Taanis avalikel supelrandadel nudism, samuti on Taani nüüd esimene maa, kus 1989. aastast on lubatud homoseksuaalsed abielud ja kus varanduse pärimisõigus laieneb ka registreeritud homoseksuaalsetele kaasadele (esimesed, kes kasutasid uut seadust, olid riigikiriku kaks **meespastorit**). AJA1990\ee0438

A. Möldri reljefi teemaks on põlevkivikaevandused, S. Mere maal näitab **naiskudujaid** suures tekstiilikäitises, P. Kullese pannoo viljavarumist, skulptor S. Reki lõputööks on kalurid, H. Kuma on oma keraamilistele töödele kavandanud stseene pioneeride elust jne. AJA1950\sv0018

Soostereotüüpilise informatsiooni olemasoluga on põhjendatav 1980ndate, 1970ndate, 1950ndate ajakirjanduse osakorpuse *nais*-esikomponendiga sõnade suurem osakaal. Naine siirdus meeste tegevusaladele. Naist, kes tegutses alal, mis traditsiooniliselt ja tavaarusaamade kohaselt seostus meessooga, tuli eraldi esile tõsta ning märkida. Neist osakorpustest leiame näiteks nimetusi: *naiskosmonaut*, *naislendur*, *naistraktorist*, *naismiilits*, *naismadrus* jt. Meeste kohta selliseid nimetusi vaadeldavates korpustes ei leidunud.

Järjest saavad sõna **naislendur**, leivategija , parteitöötajad ... AJA1980\stat0330

Mõni mäletab teda , paljud on kuulnud Paša Angelinast, **naistraktoristist** , NSV Liidu Ülemnõukogu saadikust . AJA1980\stat0433

"Muidugi, just **naismiilitsaid** Nõukogude võimul vaja ongi, " ütles miilits Toome. SEGAILU/0016

Eestlane **naismadrus**. AJA1910\ow0132

1990ndatel kasvab aga selliste sõnade osakaal, mis märgivad meeste siirdumist traditsiooniliselt naistega seostuvatele elualadele, näiteks: *meeskokk*, *meessekretär*, *meesmodell*, *meesprost*, *meesprostituut*.

Kui palju nende läbimüük suurenes, ma ei tea , fakt oli aga see , et ainult ühel neist oli tõsi taga, ja kohe, kui ma olin saanud ühele poole kõige eksisteeriva kirumisega, toppis **meessekretär** salvestuse värisevate kätega minu arvutisse .SEGAILU/0016

Kui ma oleksin rikas , oleks ma ehk tellinud mõne **meesprosti** . SEGAILU/0014

Ma ütlesin, et selles ongi traagika (pidades silmas kõrval asuvat meesteparfüümi reklaami mingi mulle tundmatu **meesmodelli** portreega) : me elame keset piltide maailma, mis on valelikult ilustandardi täiesti ebareaalsetesse kõrgustesse tõstnud. SEGAILU0137

Mees- ja *nais-*esikomponendiga ametinimetuste hulga kasv näitab ühelt poolt neutraalsust ja teisalt paralleelsust. Näiteks sõnad *meesprostituut* ja *naisprostituut* eksisteerivad kõrvuti ja on neutraalsemad kui sõna *lõbutüdruk*. *Meesarst* ja *naisarst* tagavad võrdsema ja neutraalsema kasutuse kui näiteks sõna *tohtrihärra*. Sellegipoolest on naissoo markeerimist elukutsetega seoses 1990ndate ajakirjanduskorpuses üle kahe korra, ilukirjanduseski ligi kaks korda enam kui meessoos tähistamist. Tööelu näib keelemaailmas olevat endiselt meeste valdkond ja sinna sattunud naised väärivad keelelist eritähistust.

4.1.6. Rühmakuuluvus

Rühmakuuluvust märkivaid sõnu on meeste kohta pisut rohkem, aga välja arvatud juhunäited ajakirjanduskorpuses, leidub selle tunnuse järgi eristamist peamiselt ilukirjanduses. Võib järeldada, et rühmakuuluvus ei ole sotsiaalses kontekstis sooliselt oluline, vaid pigem neutraalne info.

Tabel 17. Rühmakuuluvust märkivate sõnade esinemisarv

AJA	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	ILU 1990	KOKKU
MEES	-	-	-	-	1	-	1	-	4	28	34
NAINE	-	-	-	1	3	-	-	-	-	26	30

Paralleelselt kasutatakse sõnu: *nais-* ja *meestuttav*, *mees-* ja *naiskodanik*, *mees-* ja *naiskolleeg*. Siia lisanduvad veel sõnad: *naispartner*, *naisseltsimees*, *naissugulane*, *naiskülaline*, *naisaustaja*, *meessõber*, *meessaatja*, *meesvälismaalane*.

Küllap olid ta sääred siis veel siredamad ja komudeta. Too doktor oli tema viimane ,
noh...ütleme ... lähedane **meestuttav** . SEGAILU/0012

Mõnes fundamentalislikus islamiriigis ei lubata neil **meessaatjata** tänavalegi minna .
SEGAILU/0012

Eesti NSV rahvakohtute valimiste nimekirjades peavad sees olema kõik **mees-** ja
naiskodanikud /--/ AJA1950\ed0037

Uued **naistuttavad**, kellega kohtud, ei paista silma erilise iluga, ent on see-eest sügavalt
targad. SEGAILU/0012

Ajakirjanduse ja ilukirjanduse korpustes on *mees-* ja *nais-*esikomponendiga sõnade kasutus sarnane. Kui vaadelda eraldi ilukirjanduse korpust, siis ka selles on *nais-*esikomponendiga sõnu enam kui kaks korda rohkem kui *mees-*esikomponendiga sõnu. Ka ilukirjanduse korpuses on ametinimetuste osakaal kõige suurem.

4.1.7. Vahekokkuvõte

Kokkuvõtteks võib öelda, et *mees-* ja *nais-*esikomponendiga sõnade suurenev kasutus on põhjendatav eelkõige ühiskonnaelu muutustega: naised siirdusid traditsioonilistele meeste elualadele (*naislendur*) ja mehed hakkasid kaasa lööma naistele omistatavatel tegevusaladel (*meesmodell*). *Nais-* ja *mees-*esikomponendiga sõnade suurenev kasutuselevõtt on märk muutuvast maailmast: sõnavara peaesmärk on kaasas käia meid ümbritseva elukorralduse muutusega ning anda keelekasutajale võimalus end täpselt ja adekvaatselt väljendada. Kui *mees-* lõpuliste ja mõnel määral ka *nais-*esikomponendiga sõnade esinemus kinnitab väidet, et mees on keeles kehtestatud normina ja naine normist hälbevana, siis teisalt *nais-* ja *mees-*esikomponendiga sõnade rohkus ja hulga suurenemine viitab ühelt poolt sellele, et sooline eristus on muutunud olulisemaks, samas aga vahe vähenemist (varasematel aastakümnetel üle nelja korra,

1990ndatel umbes kaks korda naiste eritähistuse kasuks) võib tõlgendada viitena suurema poliitilise korrektsuse taotlusele.

4.2. Mees- ja naine- lõpulised liitsõnad

Mees- ja *naine-* lõpulisli liitsõnu on soolisuse aspektist uurinud Liisi Piits (2004). Piits uuris Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse ajakirjanduskorpust.

Kõigi ajakirjanduskorpuste peale kokku esineb *mees-*lõpulisli liitsõnu 5259 korda, neist on erineva täiendosisega sõnu 262. *Naine-*lõpulisli liitsõnu esineb kõigi korpuste peale kokku 210 korda, neist erinevad on 35.

Tabel 18. *Naine-* ja *mees-* lõpuliste liitsõnade esinemissagedus aastakümneti.

liitsõna	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
MEES	573	551	433	251	769	511	431	718	1022	5259
NAINE	17	21	13	19	14	24	13	16	73	210

Piits rõhutab, et *mees-*lõpuliste liitsõnade suur arvuline ülekaal ei saa olla iseloomulik ainult ajakirjandustekstidele või ajakirjanduskorpusele, vaid pigem on tegu üldomase nähtusega, mida kinnitab ka "Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus" esitatud keelematerjal. EKSSis on välja toodud 234 erinevat *mees-*lõpulist liitsõna, kuid ainult 59 erinevat *naine-*lõpulist liitsõna. *Naine-*lõpuliste liitsõnade vähene arv on põhjendatav asjaoluga, et *naine-*lõpulised liitsõnad on alati sooliselt markeeritud: neis esinev *naine-*liide viitab alati tegijale kui naisele. Paljud *mees-*lõpulised liitsõnad on aga geneerilised, st kasutatavad nii mehe kui ka naise kohta. (Piits 2004: 45-46)

Siinses töös on kasutatud Liisi Piitsa magistriritöö lisana esitatud sõnavaraloetelu, et anda ülevaade *naine-* ja *mees-*lõpulistest liitsõnadest. Analüüsi on kaasatud kõik meest ja naist märkivad sõnad, välja on jäetud sellised sõnad, mis märgivad olendit: näiteks *lumemees*, *jõulumees*, *vikatimees*.

Erinevaid *naine*-lõpulisi liitsõnu on korpustes kokku 35. Erinevaid *mees*-lõpulisi liitsõnu on korpustes 262.

Liitsõnad olen eelmiste peatükkide eeskujul jaotanud 11 rühma: 1) tegevusala / ametinimetused, 2) positsioon, 3) abielulisus, 4) rahvus, 5) vanus 6) elukoht), 7) välimus, 8) iseloom 9) moraal ja 10) seisund ja 11) kuuluvus.

4.2.1. Tegevusala

Tabel 19. *Mees-* ja *naine-* lõpuliste ametinimetuste esinemissagedus

ametinimetus	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
NAINE	1	3	-	-	-	1	1	1	3	10
MEES	276	183	227	98	100	105	103	221	355	1668

Naiste tegevusala märkivaid nimetusi on kokku kuus: *laulunaine*, *pesunaine*, *turunaine*, *karjanaine*, *marjanaine* ja *ärinaine*. (Näitelaused on käesoleva töö autor ise korpusest juurde lisanud.)

Abja Pässaste küla P. talus leiti kaks sündinud last õuetiigist kätte, keda nende ema, juba wanakas **karjanaene**, sinna peitu oli wisanud; kohaline urjädnik wõttis asja ptotokolli. AJA1890\pos0303

Paljudel kodulinna ja -rajooni **laulumestel** ja **-naistel** aga polnud laupäeval ja pühapäeval mahti suusatada. AJA1960\ed0114

Kui ta weel kord uulitsat pidi mööda sammus, silmas ta wiimaks tuttawaid nägusi; tubakakauplejannat, würtsipoe-pidajat, **pesunaist** ja pagariemandat, kelle käest nad ennemalt leiba oliwad toonud. AJA1900\aja0115

Selle isanda suu nähti küll enam **turunaise** oma olewat, kui tulewase pastori oma. AJA1900\aja0109

Lõpuks ometi saavad metskitsed ja **marjanaised** rahulikult metsas kõndida . AJA1970\km0016

Kilode viisi kommertsreklaamkirjandust on meie ahned **ärinaised** ja -mehed hoolikalt taas kahte kohalikku keelde lasknud tõlkida . AJA1990\pp0078

Meeste tegevusala märkivaid erinevaid nimetusi on kokku 137. Järgnevalt olen ametinimetused tegevusala järgi rühmitanud.

Äri ja kaubanduse alal tegutsejat märkivad nimetused on: *kaupmees, ärimees, raamatukaupmees, räbalakaupmees, suurkaupmees, kaubamees, poodimees, kaubandusmees, juurviljakaupmees, müügimees, väikekaupmees, muusikaärimees, laadakaupmees, saapakaupmees, õunakaupmees ja viljakaupmees.*

See programm vastab töölisklassi huvidele, mida üksmeelselt on väljendanud mitmesugused ametiühingud, ning elanikkonna keskkihtide - **kaupmeeste**, käsitöölise ja väiketöösturite - huvidele. AJA1950\rh0122

Päälegi ei ole meil tarwis **poodimeestele** iga naela eest puhastkasu maksa. AJA1910\pm0382

Brüsseli walijate keskel, kellede hulgas enamjaolt **wäikekaupmehed** ja **körtsimehed** on (üle Belgia on 800. 000 walijate häälest 200.000 körtsimeeste häält), töötawad õige iseäralikul wiisil /-/. AJA1910\wi0297

Sportlast märkivad nimetused on: *spordimees, jooksumees, vutimees, hokimees, jalgpallimees, maratonimees, nahkkindamees, rallimees, suusamees, trekimees, valgepallimees ja epeemees.*

NHL-i Stanley karikafinaali kolmandas kohtumises alistasid Edmontoni Oilersi **hokimehed** 4:3 Philadelphia Flyersi. AJA1980\stat0062

Praegu proovivad meie **valgepallimehed** oma võimeid Naapolis peetaval rahvusvahelisel turniiril, kus väljakuperemeeste kõrval stardivad mitmed Ameerika Ühendriikide ja Euroopa maade sportlased. AJA1960\rh0477

Sõjanduse ja korrakaitse alal tegutsejat märkivad nimetused on: *sõjamees, reamees, rindemees, tagavaraväemees, odamees, püssimees, miilitsamees, politseimees, turvamees, lahingumees, vahimees, tunnimees* ja *valvemees*.

Kõige ohtlikum oli magnetmiinide kandmine, vaenlase vahipostidest möödahiilimine, **tunnimeeste** petmine, et varustada linna jäänud põrandaaluseid lahingumoonaga.

AJA1970\ed0076

Selles osakonnas korrigeerib joodiku käitumist mundris **miilitsamees**, arstiabi annab aga personal , kelle töö tasustatakse tunduvalt kõrgemalt kui tegelemine tavaliste haigetega. AJA1980\stat0179

Temaga vesteldes ja teiste Sõrve **lahingumeeste** mälestusi kasutades püüdsin luua pildi sellest, mis sündis Sõrve poolsaarel 42 aastat tagasi. AJAE1980\tat0927

Muusika ja meelelahutuse alal tegutsejat märkivad nimetused on: *muusikamees, pillimees, laulumees, harmonikumees, muusikumees, plärakastimees* ja *helimees*.

Tantsu juures pidi meid küla **harmonikumees** lõbustama . AJA1890\pos0506

Et medalisaak oleks kindlamast kindel, pandi neile kaasa kott ube, kast kama, viis **plärakastimeest**, kümme jõllkastitegelast, kakskümmend asjapulka . AJA1990\ml0199

Ta on ideaalne näide **muusikamehest**, kes muusikat mitte ainult ei kuule , vaid ka näeb, ja tema interpretatsiooni põhijoon seisab absoluutses partituuriläheduses.

AJA1970\nh0104

Põllunduse alal tegutsejat märkivad nimetused on: *põllumees, talumees, karjamees, moonamees, teomees, teumees, külvimees* ja *künnimees*.

Teine häda, et sõnnikut koguneb hulga rohkem ja üks **karjamees** ei jõua teda enam laudast välja vedada. AJA1960\ed0112

Mõnes siinses mõisas on tänawu igaaastasest **moonameeste** arwust ainult pooled **moonamehed** käes , - enam ei olnud saada. AJA1900\aja0246

Nende probleemide lahendamisel tuleks rajoonide ATK-del olla tunduvalt nõudlikum ja järjekindlam, NLKP XXVII kongressi suunised nõuavad ka **põllumeestelt** märksa loovamat tegutsemist ning paremaid töötulemusi! AJAE1980\tat0923

Teaduse ja hariduse alal tegutsejat märkivad nimetused on: *teadusemees, teadumees, koolimees ja keelemees.*

Vello Taremaa on kolmekümne kolme aastase staazhiga **koolimees**, kes kutsuti pensionilt tagasi lastekodu direktoriks. AJAE1990\ep0106

Tähtsa reisija ja **teadumehe** N. M. Przewalski auusammas võeti 20. okt. Peterburis Aleksandrowski aiast katte alt lahti. AJA1890\ole0106

Usutegelast märkivad sõnad on: *kirikumees, jutlusemees ja usumees.*

Tema teaduslistele arvustustele on **kirikumeestel** võimata vastu panna, iseäranis veel sellepärast, et Häckel ainult mahakiskumisega platsi ei astu, vaid omalt poolt teaduslise usuõpetuse üles on seadnud, millele iga mõtleja inimene heameelega oma nime alla kirjutab. AJA1910\ow0001

Transpordi alal tegutsejat märkivad nimetused on: *voorimees, hobusemees, piimamees, roolimees, ratsamees, küüdimees ja kärumees.*

Esimeseks eestlase kirjutatud teoseks võib pidada Balthasar Russowi (Rüssowi) alamsaksakeelset «Liivimaa provintsi kroonikat» (ilmus 1575), sest Tallinna Pühavaimu kiriku pastor Russow oli eestlasest **veovoorimehe** poeg. AJA1970\pt0053
J. Smuuli "Meremees Murka" (1963), A. Saare "Inimene otsis õnne" (1963), L. Prometi "Meesteta küla" (1964), E. Vilde "Mäeküla **piimamees**" (1965), T. Kalda "Nii palju päikest" (1966) ja eesti muinasjuttude kogu "Ilus minia" (1967). AJA1960\sv0012

Kirjanikku ja ajakirjanikku märkivad nimetused on: *lehemees, sulemees, kirjamees ja ajalehemees.*

Tuletame kõigile **kirjameestele** meelde, et aprillikuus kuulutas " Sirbi ja Vasara " toimetus välja publitsistikavõistluse, kuhu on ühtviisi oodatud kõik publitsistikaliigid /-/
AJA1970\mh0217

On peatunud pika rea **sulemeeste** juures, silmapaistvate kohale tõstetud Larissa Reisner ja A. Kollontai. AJA1930\post023

Poliitika alal tegutsejat märkivad nimetused on: *poliitikamees* ja *valijamees*.

Enamik valijate hääli, mis anti kindla presidendi- või asepresidendikandidaadi **valijameeste** poolt, ei tähenda alati samasugust hääلteenamust **valijameeste** kolleegiumil, kui nad valivad vastavale ametipostile kandideerijaid. AJA1980\stat0866

Televisiooni ja filminduse alal tegutsejat märkivad nimetused on: *filmimees*, *kinomees*, *telemees* ja *kaameramees*.

Seega ei tohiks lastestudio kujuneda ainult filmide masstootjaks ja uute **filmimeeste** produtseerijaks. AJAE1980\tat0810

Reisijat märkivad nimetused on: *reisimees*, *reisumees* ja *matkamees*.

Pea olid esimesed **reisumehed** ka sõidumõnud ja -piinad ära maitsnud, aga üks ajapikku kustu kõige mürgisemgi kriitika eluprobleemidest küllastunud mälus ja nii valisin minagi Saksamaale sõiduks just Eesti esindusrongi. AJAE1990\stak0251

Kalastajat märkivad nimetused on: *kalamees* ja *õngemees*.

Et olen ise **kalamees** ega osta kalu , hoidsin igaks juhuks vasakule . AJA1990\ml0105

Merenduses tegutsejat märkivad nimetused on: *meremees, laevamees ja tüürimees*.

Pahaendeline **meremeeste** "Žiguli " köitis tähelepanu kaua enne öiseid sündmusi.
AJA1990\rh1513

Töötajat üldiselt märkivad nimetused on: *töömees, ametimees, ametmees ja asjamees*.

AJA1990\rh1422 Aga töolist ei huvita, kui koormatud üks või teine ametkond või **ametimees** on, tema tahab oma õigusest (antud juhul küll sellest ilmajäämisest) kohe teada saada .

Teenindajat märkivad nimetused on: *kõrtsimees ja baarimees*.

Keskealine **baarimees** äratas asjalik-sõbraliku olekuga usaldust . AJA1990\pp0063

Korpustes olid lisaks veel ametinimetused: *jahimees, majandusmees, kojamees, masinamees, vandemees, kõnemees, meistrimees, pikanäpumees, aidamees, raadiomees, tallimees, matimees, remondimees, mäemees, pritsimees, ehitusmees, metsamees, sidemees, teatrimees, tehnikamees, fotomees, mängumees, tollimees, elektroonikamees, isamees, kellamees, käemees, labidamees, laomees, nõumees, tunnismees, pangamees, pintslimees, pritsumees, päästemees, seadusmees, sidemees, teemees, tollimees, torumees, tunnistusmees, veskimees ja voodomees*.

Haitil teevad **voodoo-mehed** kartulitest oma pahelisi nukke . AJA1990\ee0424

Ära'nd ole koi, omad poisid, ütle ära - sa ju ka **raadiomees**, kindlasti tead.
AJA1960\rh0466

Kui aga ärijuhid lähevad Hulgimüügibaasi seda kaupa nõudma, vastab **laomees** sm. Nurmse, abitult käsi laotades, et kahjuks pole seda anda. AJA1950\ol0115

Vara meespoolt on õigem nimetada diplomeeritud või iseharitud suhteliselt vanadeks **ehitusmeesteks**, kel meie haridussüsteemi suurtööd juba läbi. AJA1980\stat0771

Et leegid olid haaranud katusegi, võisid **pritsumehed** ülemistel korrustel iseseisvalt ülesandeid lahendada. AJAE1990\tat0730

Kes tahab wanduda -- tehku seda südamerahuga, ainult tasugu riigikassale iga korra pealt oma kindel lõiwuraha ning jäetagu ametisse erilised "**matimehed**", kes maksu sisse kasseerivad. AJA1930\tapo004

Meie **sidemehed** sattusid maas lebavale kaablile. AJA1990\rh1616

Kõik kaebealused salgasiwad oma süüdi, kuna **tunnismehed** aga gorodowoi ütelist tõndasiwad. AJA1890\epo0205

Selle rühma näidete põhjal võib öelda, et *mees*-lõpulised ametinimetused on ka ajakirjandustekstides kõrgema kasutussagedusega ja katavad palju rohkem tegevusalasid kui *naine*-lõpulised ametinimetused. Suur *mees*- ja *naine*-lõpuliste sõnade arvuline erinevus võib olla ühelt poolt tingitud ka korpuste erinevast suurusest, kuid eitada ei saa asjaolu, et sõna *mees* on sagedama kasutusega kui sõna *naine*. Ka siin võib sõna *mees* olla mõningatel juhtudel geneeriline, seda võib märgata näiteks sõnade *ametimees*, *asjamees*, *filmimees* ja *kaameramees* kasutusest.

Mees-lõpulised ametinimetused katavad väga erinevaid eluvaldkondi: sõjandus, transport, teadus jm. *Naine*-lõpulistest vähestest liitsõnadest näitavad vaid kolm avalikus sfääris tegutsemist (*ärinaine*, *turunaine*, *laulunaine*), ülejäänud seostuvad pigem koduse majapidamisega (*pesunaine*, *karjanaine*, *marjanaine*). *Mees*-lõpulised ametinimetused märgivad ühiskonnaelus domineerimist ja otsustajarolli (poliitika, ajakirjandus, teadus, kirikuelu). *Naine*-lõpulised liitsõnad näitavad aga ühiskonnaelust kõrvalejäämist, nt äri ja kaubanduse alal tegutsevat meest märkivaid sõnu on kokku 16, samal alal tegutsevat naist märgib vaid kaks sõna.

4.2.2. Positsioon

Tabel 20. *Mees-* ja *naine-* lõpuliste positsiooni märkivate sõnade esinemissagedus

positsioon	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
NAINE	12	13	9	13	9	20	8	13	55	152
MEES	244	204	172	121	380	358	271	485	500	2735

Erinevaid *naine*-lõpuliselt positsiooni märkivad sõnu on korpusematerjalis kokku 12: *perenaine*, *esinaine*, *koduperenaine*, *taluperenaine*, *majaperenaine*, *leskperenaine*, *lemmiknaine*, *naabrinaine*, *maailmarekordinaine*, *pärisperenaine*, *vanaperenaine* ja *võimunaine*.

Oma eemalejäämisest Helsingi EMist teatas ka naiste kõrgushüppe **maailmarekordinaine** Stefka Kostadinova . AJA1990\ol0391

Pakendamata olmeprahti Kupperi sõnul autode peale ei korjata, samuti ei tohiks prügikoti olla raskem, kui **majaperenaine** tõsta jõuab. AJA1990\pp0052

Riikliku tehase nr. 9 stahhaanovlane Valdov, Vineeri- ja Mööblivabriku stahhaanovlane Popov, **koduperenaine** Meder ja ENSV Ülemnõukogu saadik Hamlet Tiits räägivad südameist tulevate sõnadega sellest, kuidas Tallinna töötav rahvas hindab nõukogude võimu, bolševike partei ja tema juhtide seltsimeeste Stalini, Molotovi ja Ždanovi hoolitsust kogu eesti rahva eest. AJA1950\rh0226

Sest kodu ümbruse ilustamise mõttes oleks meie **taluperenaistel** ja tütaridel kahtlemata äratust ja ergutust vaja . AJA1910\tt0039

Seltsi Tartu osakonna **esinaine** E. Säre ütleb , et rohkem tähelepanu pööratakse külmakindlate ilupuude ja -põdsastega varustamisele. AJA1970\ed0034

Meeste positsiooni märkivaid sõnu on kokku 61. Siia kategooriaase kuuluvad sõnad: *esimees, seltsimees, peremees, peamees, riigimees, võimumees, majaperemees, päämees, aseesimees, usaldusmees, abimees, ninamees, rahamees, pooleteramees, kandimees, auesimees, abiesimees, härrasmees, herrasmees, võidumees, vahemees, sõbramees, suurmees, mundrimees, aadlimees, ankrumees, taluperemees, korteriperemees, usaldusmees, volimees, valitsusmees, aadelimees, kohamees, peaabimees, eliitmees, kambamees, keskmees, paarimees, pukimees, põhimees, rahvamees, tippmees, kaasesimees, kolhoosiesimees, enamusemees, ainuperemees, rekordimees, eksmaailmarekordimees, eksrekordimees, finišimees, kuldmedalimees, maailmarekordimees, medalimees, olümpiamedalimees, väljakuperemees, peigmees, peidmees, väimees, jalamees, varumees ja maatamees.*

/-/ pärast Itaalia vabastamist veetis ta ligikaudu aasta Englise-Ameerika koonduslaagris, mis oli määratud fašistlikele **peameestele**, kuid vabastati seejärel kiiruga ning võeti teenistusse de Gasperi valitsuse poolt. AJA1950\rh0546

21 sõna märgib kõrget ühiskondlikku staatust: *esimees, seltsimees, peamees, riigimees, võimumees, päämees, aseesimees, auesimees, suurmees, aadlimees, volimees, valitsusmees, aadelimees, peaabimees, eliitmees, pukimees, rahvamees, tippmees, kaasesimees, kolhoosiesimees ja ainuperemees.*

Hüljanud kooli (koolkonna), millest kõik ta praegused näitlejad tulnud, on Hermaküla jätnud nad rõõmsalt sumama stiihiasse: kes lõpuks välja ujub, on **võidumees**. AJA1990\ol1662

Elasime luksuslikult Ida Berliini Pankow' linnaosa endises " Bonzenkvartalis " - DDRi **võimumeeste** villaderajoonis. AJA1990\ee0426

Selles on aga kõik ühes nõus, et Bismargist praegusel ajaseisul enam poliitika **pukimeest** ei saa , sest kuigi temal osawust ja tarwilist silma ringi nagu ennegi ei puudu, siis puuduks temal ometi tarwiline wõim, millega oma plaanisid täide wõib saata . AJA1890\sak0003

Ent tippu tõusule järgnes põhjaminek - **eliitmehed** lahkusid, Kalev lagunes. AJAE1990\ep0149

Kuus *mees*-lõpulistest positsiooni märkivatest sõnadest märgivad isiklikku rolli kitsamas ringkonnas: *usaldusmees*, *abimees*, *vahemees*, *sõbramees*, *kambamees*, *paarimees*.

Toimkond on soovitanud kõigil koguduse tegelastel astuda E. Karskusliidu Kristliku Karskustöö Toimkonna **usaldusmeheks**, et sel kombel ka üldisest karskustööst osa võtta. AJA1930\pae0024

Möödunud aastal tellis endale auto sel eesmärgil **abimeheks** kõigest 412 tallinlast. AJA1960\rh0445

Kodulinlased - Autoinspektsiooni väärt **abimehed**. AJA1960\ol0048

Lk 4 leiab ta aga vajaliku olevat otsida vastust küsimusele, kas UFO on meie haigus või tundmatu eluvorm või hoopiski **vahemees** inimese ja jumala vahel. AJAE1990\tat0745

Kuna praamile on eeskirju rikkudes paigutatud n.-ö. **sõbramehe** poolest ka kaks bensiini vedavat tsisternautot, omandab oht kurjakuulutavad mõõtmed... AJA1960\mh0151

Et trusti raamatupidamine ja finantsasjad on segi, selle üle tundsid Martšenko ja Katzman ning nende **kambamehed** ainult heameelt ja kasutasid "sogast vett" mahhinatsioonideks isiklikes huvides. AJA1950\rh0333

Selles positsiooni märkivate sõnade rühmas võib märgata sõnade soolise tähenduse taandumist. Näitelausest selgub, et sõnal *abimees* võib mõnedel juhtudel inimest märkiv tähendus hoopis taanduda ja sõna võib ülekantud tähenduses hakata märkima hoopis abivahendit (*abimees auto*). Linlaste *abimeheks* nimetamine osutab asjaolule, et sõna tähistab terviklikku inimrühma, kuhu kuuluvad ka naissoost isikud. Ka sõna *vahemees* ei tähenda siinses kasutuses inimolendit, vaid märgib hoopis UFO-t. Soo taandumist võib märgata ka kinnistunud väljendi *sõbramehe poolest* juures. Võib arvata, et ka Katzmani ja Martšenko kambamehed ei pruugi ilmtingimata olla kõik mehed, vaid sinna seltskonda võib kuuluda ka naisi.

Perekondlikku positsiooni märgivad sõnad: *peigmees*, *peidmees* ja *väimees*.

Sakslased süüdistavad ka Hollandi printsessi **peigmeest**. AJA1930\uus001a
Wanamees haudus kõvasti naisewõtmise mõtteid, **wäimees** ja tütar olid aga vastu.
AJA1930\waba008

Sportlikke saavutusi märgivad sõnad: *rekordimees, eksmaailmarekordimees, eksrekordimees, finišimees, kuldmedalimees, maailmarekordimees, medalimees, olümpiamedalimees ja väljakuperemees.*

Eesti mullune parim treener Rein Ottoson (39), kahekordsete **olümpiamedalimeeste** vendade Tõnistede tippuaitaja, on jutukalt rahulolev. AJAE1990\stak0131

Spordiga seotud sõnad on veel: *kaitsemees, keskmaamees, varumees, keskväljamees.*

Esiteks eemaldas ta Inglismaa **keskväljamehest** mängumootori David Beckhami, teiseks jättis väga vaieldava vea pärast lugemata Inglismaa värava ja kolmandaks pigistas silma kinni argentiinlase käega mängimisele karistusallas . AJA1990\ml0195
15. jooksu 1944 võitis Eesti nimekas **keskmaamees** Ilmar Piliste, kes oli sünnilt läänlane, kuid noil aastail elas Viljandis. AJAE1980\tat0611

Meeste kõrge positsioon avaldub ka rahalises jõukuses (*rahamees*) ja sõnavaraliselt kuuel korral maa ning kinnisvara omamises (*pooleteramees, kandimees, majaperemees, taluperemees, korteriperemees, kohamees*).

Hindamisaktid ning müügingimuste nõuded pole veel valmis ning seega on **rahameestel** pisut aega investearingu mõttekuse üle juurelda. AJA1990\ol0370
Et niisugune mõisapidamine korras ja eeskujulik ei ole, tunnistawad need ilmlõpmatad kohtuprotsessid, mis ühelt poolt mõisa rentniku ja teiselt poolt pooletera- ja

kandimeeste wahel kestawad , mõnikord on wiimaseid kohtus terve pool tosinat, kas nõudjatena ehk wastutajatena . AJA1900\aja0100

Vaimulikud mehed kandsivad selle eest hoolt, et ükski **majaperemees** ja võerastemaja-pidaja oma ruumisid kiriklaste vastastele parteidele koosolekute pidamiseks ei üüriinud. AJA1900\aja0002

Waeküla wallas Rahkla külas põles 3. juulil ühel **taluperemehel** ait ühes laudaga maha. AJA1890\epo0306

Tallinna politsei pressiesindaja sõnul sulgesid röövlid **korteriperemehe** vannituppa ja nõudsid noaga ähvardades tema tütrelt raha. AJAE1990\ep0205

Posteljonid viivad kirjad üksikult kuni kõige kõrgemate kordadeni kirjasaajatele kätte , kuna enne terve maja kirjad **kohamehe** kätte anti . AJA1910\pl0018

Madalat positsiooni märgib vaid kolm sõna: *jalamees*, *varumees* ja *maatamees*.

Maleturniir toimub turniiride süsteemis ja sellest võtab osa iga maa üliõpilaskond 4-liikmelise meeskonnaga, ühes ühe **varumehega**. AJA1930\paew1039

Mina, kui kunagi **jalamees** , marssisin muidugi Middendorfi kinnipeatus-kohta , mis üsna Rõngu ligidal on. AJA1900\aja0002

/-/ Wõtikweres on **maatameeste** asemikud walimise-komisjonist ära läinud, Luunjas on mitme rühma poolt eraldi walitud, nõnda et nüüd kaks uut ja üks wana wallanõukogu olemas on, ja Kasepääl olewat wenelased walimise-kastigi ära wiinud ja walimised täiesti nurja ajanud. AJA1910\pm0384

Väga suure sagedusega on korpustes sõnad *esimees* ja *seltsimees*. Järgnevalt on tabelis esitatud nende sõnade kasutuse koguarv erinevates korpustes.

Tabel 21. Sõnade *esimees* ja *seltsimees* esinemissagedus

	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
esimees	61	50	72	73	286	262	170	357	332	1663
seltsimees	11	12	13	1	302	65	68	34	19	525

Sõnad *seltsimees* ja *esimees* moodustavad 80% positsiooni märkivatest sõnadest. Tabelist näeme, et mõlemate sõnade esinemissagedus tõuseb järsult 1950ndatel. Sõna *seltsimees* kasutus on sel perioodil tipptasemel. Seejärel sõna *seltsimees* kasutussagedus langeb taas peaaegu 1890ndate tasemele. Sõna *esimees* kasutussagedus aga jääbki suureks.

Nõukogude rahvas võib olla kindlalt veendunud, et meie armee, olles piiritult ustav oma sotsialistlikule kodumaale, kommunistlikule parteile ja **seltsimees** Stalinile, kaitseb ka edaspidi kindlalt Suure Oktoobrirevolutsiooni saavutusi. AJA1950\ed0002

Elva linna täitevkomitee **esimees** sm. Kahru märkis, et juubelikomisjoni ja täitevkomitee töö ei kata teineteist ja juubelikomisjoni töö omalt poolt aitab kindlustada ülesannete eeskujulikku täitmist. AJA1950\ed0017

Sõnad *seltsimees* ja *esimees* on kindlalt mõlemale soole viitavad. Seda kinnitavad korpusenäited, milles neid sõnu kasutatakse nii meeste kui ka naiste puhul.

Kes sa iganes oled, meie **seltsimees**, - kas sa sulatad metalli või kasvatad vilja, kummardud raamatu kohale või tõused sõduriund katkestades alarmi peale -, pea meeles, et sa jätkad Lenini poolt alustatud üritust, sa jätkad revolutsiooni. AJA1960\ol0007

Redaktsioonitoimkonna **esimees** Liia Hänni nentis, et umbes 500 seni laekunud kirjalikus arvamuses peamised ettepanekud kattuvad ning see annab PA-le aluse hakata otsi kokku tõmbama . AJA1990\rh1525

Naine-lõpuliste liitsõnade hulgas on suurima kasutussagedusega perenaine ja koduperenaine.

Tabel 22. Sõnade *perenaine* ja *koduperenaine* esinemissagedus

	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
perenaine	11	13	6	7	3	7	5	8	35	95
koduperenaine	1	-	-	-	4	9	-	2	3	19

Anne Erm, Jazzkaare **perenaine**, pole oma jonnki jätnud sellegipoolest ning oma neljandale festivalile on ta saanud kokku küllaltki soliitse ja tasemel esinejaskonna. AJAE1990\stak0138
 Ent õige on ka see, et **perenaine** pesu kätte saades mõnikord defekte leiab. AJA1960\rh0445
 Selle sinisilmse khmerkassi **perenaine** Katarina Forbes ütleb: Kuue kuu vanusena polnud ta suurem kui hiir. AJAE1990\stak0375

Riikliku tehase nr. 9 stahhaanovlane Valdov, Vineeri- ja Mööblivabriku stahhaanovlane Popov, **koduperenaine** Meder ja ENSV Ülemnõukogu saadik Hamlet Tiits räägivad südameist tulevate sõnadega sellest, kuidas Tallinna töötav rahvas hindab nõukogude võimu, bolševike partei ja tema juhtide seltsimeeste Stalini, Molotovi ja Ždanovi hoolitsust kogu eesti rahva eest. AJA1950\rh0226

Seitse naise positsiooni märkivatest sõnadest märgivad kõrget positsiooni kitsamas kodu- või majapidamissfääris (*perenaine, koduperenaine, taluperenaine, majaperenaine, leskperenaine, pärisperenaine, vanaperenaine*). Kõrget ühiskondlikku positsiooni märgib vaid kaks sõna: *esinaine* ja *võimunaine*. Seejuures on huvitava kasutustaustaga sõna *perenaine*. Perenaine võib märkida ürituse algatajat-korraldajat (*Jazzkaare perenaine*), omanikku (*khmerkassi perenaine*) või perekondlikku majapidamise eest hoolitseja rolli.

Positsiooni märkivate sõnade põhjal võib öelda, et pigem (sõnavara hulgas oli 21 mehe kõrget ühiskondlikku positsiooni märkivat sõna) mehed on olnud otsustajad ühiskonnaelu küsimustes, naise kõrge positsioon on olnud kodusfääris.

4.2.3. Abielulisus

Tabel 23. Abielulisust märkivate sõnade esinemissagedus

abielulisus	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
MEES	2	5	3	5	-	-	-	-	2	17
NAINE	1	1	1	4	-	2	4	2	2	17

Naise abielulisust märgib viis sõna: *abielunaine*, *lesknaine*, *vabaabielunaine*, *leskperenaine* ja *mehenaine*.

Ajaleht "Wreme" teatab haruldasest roimast, mis on aset leidnud Jugoslaavias: Ühe **lesknaise** poeg oli 30-aastase äraoleku järgi välismaalt tagasi tulnud oma wanemate majja, kus elasid tema ema ja õde kõige wiltsamates oludes. AJA1930\paewa06
2. mai öösel peeti Võrumaal Lintsi külas kinni kohalik töötu mees, kes läks riidu oma **vabaabielunaisega**. AJA1990\ol0378

Mehe abielulisust märgib korpusematerjalis kaks sõna: *naesemees* ja *abielumees*. Vallalist meest nimetatakse *poissmeheks*.

Keiser ütles nüüd **naesemeestele**: " Teie olete isamaa häätegijad, ülespidajad, toetajad. AJA1890\pos0602
Nüüd läheb ka puuwillakuningas ise börsele, enne naise pilti suudeldes, (nagu see kord börsespekulantidest **abielumeeste** juures enne sehwti ikka wiisiks). AJA1910\pl0099
Tõmmata mõneks tunniks kriips igapäewastele muredele ning hõljutada weetlewat näitsikut üle parketi, unistawad **poissmehed**. AJA1930\tapo007'

Abielunaist märkivaid sõnu on ka selles rühmas rohkem. Seega või abielulisust pidada naiste puhul olulisemaks kategooriaks kui meeste puhul. Esinemissagedust võrreldes võib panna tähele, et sõnade kasutussagedus on korpuste lõikes võrdne, aga siinkohal tuleb arvestada ka seda, et andmestikus on kaasatud sõna *poissmees*, mida esines korpustes kokku üheksal korral.

4.2.4. Rahvus

Korpustes oli kolm rahvust märkivat sõna: *mustlasenaine* (1930ndate korpuses), *mosleminaine* (1990ndate korpuses) ja *jänkimees* (1910ndate) korpuses.

Lese soov pidi aga siis täide minema, kui ta **mustlasenaese** käsul aidas oma riidekasti kolm ülikonda riideid, ühe siidirätiku ja 10 rubla raha peidab; kasti keelas ta lukku panemast. AJA1910\pm0325

Elisabeth Rehn toob näiteks ühe Srebrenicast põgenenud **mosleminaise** kogemuse, kuidas kindral Mladic karjus naistele, et kuulge teie, emad ja naised, te ei näe enam kunagi oma poegi ja mehi. AJAE1990\sn0064

Jänkimehe nädala-kroonika. AJA1930\tapo001

Rahvust märkivaid sõnu oli korpustes väga napilt ja nii kitsa andmestiku põhjal on raske järeldusi teha. Sõnade *mustlasnaine* ja *mosleminaine* puhul võib arvata, et ilma liitsõna rahvust märkiva osiseta tähendab üksiksõnana pigem meesterahvast. Kui aga tahetakse rõhutada, et tegemist on siiski naisega, siis moodustatakse sugu markeeriv liitsõna.

4.2.5. Vanus

Vanust märkivaid sõnu oli kaks: *vanamees* ja *noormees*.

74-aastane **vanamees** on raamatut kirjutanud juba 15 aastat, kuid päris lõpetatud see veel pole. AJAE1990\ep0126

Nõmme politseist viidi **noormees** edasi Nõmme tee alaealiste keskusesse. AJA1990\ol0379

Noormees oli väga kõrge esinemissagedusega, korpusetekstides kasutati seda 325 korral. Sõna *vanamees* esines korpustes 44 korral.

4.2.6. Elukoht

Tabel 24. Elukohta märkivate sõnade esinemissagedus

elukoht	1890	1900	1910	1930	1950	1960	1970	1980	1990	kokku
MEES	29	12	12	1	1	-	2	6	38	101
NAINE	3	2	-	2	5	2	-	-	6	20

Naist elukoha järgi markeerivaid sõnu on korpustes viis: *talunaine*, *maanaine*, *külanaine*, *rannanaine* ja *saunanaine*.

Meest elukoha järgi markeerivaid sõnu on korpustes samuti viis: *talumees*, *maamees*, *mandrimees*, *linnaees* ja *külamees*.

Sündmustik keerleb mõistagi **saunanaise** Krõõda hiigelkapsapea ümber.
AJAE1990\stak0360

"See on proua von Bock, see **talunaine!**" nii sosistasivad nina kärsutades suurtsugu wõerad awaras rüütlimajas /-/ AJA1900\aja0291

Pärnu ja Pärnumaa naisühenduste esinaised said nädalavahetusel targemaks Narva-Jõesuus : seminaril << Maanaine muutuv asjas >> peatuti **maanaise** muredel ja selgus , et ta on tõesti hädas : tervishoid pole kiita , valitsevad tööpuudus ja alkohol , tõsiselt tuleks võtta ümberõpet (Virumaa naiste seminarikurtmistest). AJA1990\pp0078

Kui ta Peterburi uulitsast ülesse sõidab , ligineb temale üks tundmata naisterahvas ja palub , et **külanaine** teda natuke maad edasi sõidutaks - kuni Puiestee uulitsasse , kus ta enese korteri ütles olema . AJA1900\aja0001

Näiteks: Eesti Vabariigis oli võim **maameeste** käes, kuid linnamees sai ka elada, nüüd on võim linnameeste käes, ja. AJAE1990\ep0082

Au suuruse täpsustamine käib umbes nii nagu Suvorov oma külameestele naisi võttis: pikkuse järgi ritta ja otsejoones kirikusse. AJAE1980\tat0588

Näete , sedasama oligi vaja ! » Pidurid («Aitäh - korras ! ») , tuled («Täna - väga hea ! ») , rool («Palju tänu - tipp-topp ! ») «Avaldan kiitust ! » Nüüd läheb papil jutt lahti : «Ma olen põline saarlane , nüüd küll juba kumme aastat **mandrimees**. AJA1970\rh0109

Sõnavaraliselt selles rühmas suurt erinevust ei ole: elukoht on neutraalne tunnus, küll aga on märgatav *mees*-lõpuliste elukohta markeerivate sõnade tunduvalt suurem kasutussagedus. Selle põhjuseks on kindlasti sõna *talumees* suur esinemus, kõikides korpustes kokku kasutati seda sõna 61 korral. 1890ndate korpuses oli sõnal kõige suurem kasutussagedus, tekstides leidis seda 20 korral.

4.2.7. Välimus ja füüsilised võimed

Välimust ja füüsilisi võimeid märkivaid sõnu on korpustes viis ja need on *mees*-lõpulised: *jõumees*, *vägimees*, *rammumees* ja *mustaparukamees*. Korpustes kasutati neid 25 korral.

Erna **raudmeeste** ränkraske retk. AJA1990\ml0144

Suur kümne=meheline orkester mängib ja , nagu neid imešid maailmas veel praegugi nii palju, kõik meie bešised head tuttavad on šinna kokku juhtunud : **mustaparukamees**, tema ärišanikud ja adwokat ning niššama Šölli, tema ametnikud ja adwokat . AJA1910\pl0099

Seda melu kuuldes hakkasid naised kõrvaltoas kiljuma, **jõumees** lasi toolil langeda , haaras oma käsikirja ja tegi minekut. AJA1990\kl0266

" Ja siisgi : surematuse mõtteid rinnas kandes tahame meie ühtlasi sinist georgini idaneda lasta , kujutame oma fantasias salalikku kokkusaamist kollases siidi-budoaris ette, kuna välja-walitu **wägimees** igal silmapilgul surmariistaga toa läwele wõib ilmuda ... üks hoop ... ja surematad mõtted on kõik otsas . " AJA1900\aja0154

Tänavu on igasugu kõrvalisi probleeme olnud - isa suri -, seepärast ei saanud MMi eel rohkem kui kaks korda matil käia, selgitas kunagine **rammumees** Praha-võistluse ebaedu. AJAE1990\ep0098

Mehi markeeritakse selles rühmas peamiselt füüsiliste võimete kaudu (*jõumees, vägimees, rammumees, raudmees*). Kui räägitakse Erna retke raudmeestest, siis mõeldakse selle all kindlasti kõiki retkes osalenuid, kelle hulgas on viimastel aastatel alati olnud ka naisi. Segaseks jääb sõna *mustaparukamees* tähendus: kas tegemist on parukakandjaga või lihtsalt mustade juustega inimesega.

4.2.8. Iseloom

Iseloomu märkivaid erinevaid sõnu oli tekstikorpustes 12 ja need olid kõik *mees-*lõpulised: *riukamees, jutumees, lõuamees, elumees, löömamees, naljamees, hambamees, nupumees, vembumees, märjukesemees, suitsumees* ja *viinamees*.

"Ei, ei, mina pole **jutumees** ja olen nähtavasti juba liiga vana, et kaasa rääkida. AJA1960\rh0578
Tegin eneebele õiis ka õige wäbinud ja ükskõikße Berlini **elumehe** näo ette ja ei naeratanud
kordagi teiste naljade üle . AJA1910\pl0050

Tuntud **nupumees** Jüri Pundar sai tavalise mahlapressi abil peedist vee kätte . AJA1970\ed0037
Sir bilkitab õrnalt mißtreßsi kätt ja tahab üht tõeste ärateenitud tropikeßt wõtta , kui **riukamees**
baatanlikult naeratab : " ha , ha , ha , ha ! " JA1910\pl0099

Stalin oli kah **naljamees** , tema naljad olid sünged ja julmad . AJA1990\re0231

Lugejad märkawad belleßt bißukujutußeßt , et " Puuwillakuninga " kirjutaja pagana **hambamees**
on, kes oma tükis kõik need rumalußed ja wõimatußed on kokku koormanud, mida meie
halbades tükkides näitelawal leiame ja mida meie kometiks nimetame . AJA1910\pl0099

Ja Lepiku Liisu (Aino Pikker Aakre kolhoosist), teine andekas vestete looja ning esitaja, ütles ju
ka, et "siinpool Geneetsareti järve" polevat teist niisugust **lõuameest** kui Kamsi Kaarel.
AJA1970\sv0001

Korralikult riiuleile asetatud tubakatehase saadused ning väljapanekud piipudest, tubakakottidest
ja muust **suitsumeestele** vajalikust kaubast vitriinides annavad ülevaate äris müüdavaist
artikleist. AJA1950\ol0095

Esimesel pilgul näib see kõik olevat iga **viinamehe** eralõbu - purjuspäise trauma puhul ajutise töövõimetuse toetust ei maksta . AJA1980\stat0179

Teda oli ka waremalt juba olemas, aga enam salaja; nüüd aga, pärast kordniku Semiarski siit ärasaamist on ta õige suureks läinud; mängitakse üsna awalikult ja mängijad on enamasti sarnaste urgaste omanikud, kes waremalt salamonpoli poolest tuttavad olid, ja mängijad endised **märjukesemehed** . AJA1910\pm0358

Korpustes kasutati iseloomu märkivaid sõnu 29 korral. Kaks sõnad märgivad head rääkimisostkust (*jutumees* ja *lõuamees*), neli sõna nalja- ja tembutamishimu (*naljamees*, *hambamees*, *vembumees* ja *riukamees*), jooma- ja suitsuhimu märgib kolm sõna (*märjukesemees*, *suitsumees*, *viinamees*). Siia rühma kuuluvad veel kaklejat märkiv sõna: *lõomamees* ja tarka meest märkiv sõna *nupumees*. Huvitav on sõna *elumees* kasutus ja tähendustaust. Sõna võib tähendada elunautlejat või ka seksuaalselt vabade kommetega meest. Naise kohta vastav sõna puudub. Sõnaraamatute analüüsi ja eelneva ajalehematerjali põhjal võib öelda, et kui naine on seksuaalselt vabameelne, siis märgitakse teda hoopis negatiivsemate ja halvakõlalistemate nimetustega (Areeni materjalid leidis sõnu *lits* ja *hoor*). Sõnavaralise eristuse põhjal võib arvata, et kui mehe puhul on peetud elunautleja rolli ühiskondlikult aktsepteeritavaks, siis naise puhul see nii ei ole.

4.2.9. Moraal

Moraali märkivaid sõnu oli korpustes (1900ndad) vaid üks ja see märkis naist: *sohinaine*.

Sina räägid sellest, et ta Sind ära võtab - noh siis saad niisamasuguse nahatäie kui tema **sohinaene** Hammeri Miili sai - see põeb veel praegu haigemajas. AJA1900\aja0189

Siia rühma ei olnud võimalik korpustest ühtegi vastavat meest märkivat sõna leida. Eesti keele moraali märkivast sõnavarast lähtudes (arvestades sõnaraamatuuuringut) on see ka loogiline, sest moraali märgitakse eelkõige naiste puhul.

4.2.10. Seisund

Seisundit märkivaid sõnu oli korpustes kaks ja ka need moodustati *mees*-liitega: *manalamees* ja *ratastoolimees*.

Mul on komme testida oma kavandi järgi toodetud kaupa 18 riigis, edaspidi siis ka Eestis, lausub veerandsada aastat **ratastoolimees** ameeriklane Ralph Hotchkiss. AJAE1990\tat0567

Endise direktori, **manalamehe** Aleksander Mägi tööd pargi eest hoolitsemisel on arknalased jätkanud. AJA1980\stat0391

Manalamees on kinnistunud väljend, mille mitmuslik tarvitamine võib mõnikord osutada ka meie seast lahkunud naissoost isikutele.

4.2.11. Rühmakuuluvus

Rühmakuuluvust märkiv sõna on *maffiamees*.

Riigisõidukid ja **maffiamehed** saavad vabalt, erasõidukite omanikele antakse bensiini vanapaberi või vanaraua vastu 1:1, see tähendab liiter bensiini ja kilo makulatuuri või vanametalli. AJAE1980\tat1105

4.2.12. Vahekokkuvõte

Sellest peatükist selgub, et *mees*-lõpulistel liitsõnadel võib paljudel juhtudel sooline tähendus hoopis taanduda. Näiteks positsiooni märkivate sõnade peatükis tähistatakse sõnadega *abimees* (kodulinlased) ja *kambamees* kindlaid inimrühmi, kuhu võivad

kuuluda ka naised. Mõningatel juhtudel võib *mees*-lõpulisel liitsõnal inimese tähendus olla hoopis taandunud. Näiteks sõnaga *abimees* märgitakse autot.

Füüsilisi võimeid ja iseloomu tähistavaid sõnu leidis ainult *mees*-lõpulist liitsõnade hulgast. Füüsilistest võimetest tuuakse meeste puhul esile tugevust (*jõumees, vägimees, rammumees*). Ka iseloomuomadused saavad selles liitsõnade rühmas meeste puhul kaardistatud: tuuakse esile kõneosavust (*lõuamees*), naljahimu (*hambamees*), aga ka pahelisust (*kaklemine, joomine, suitsetamine*).

Positsiooni märkivate sõnade juures võis märgata, et kõrget ühiskondlikku positsiooni seostatakse meestega (*võimumees, pukimees*). *Mees*-lõpulisi positsiooni märkivaid sõnu on kokku 61 ja neist 21 märgivad kõrget ühiskondlikku staatust. *Naine*-lõpulisi positsiooni märkivaid sõnu on kokku 12, neist seitse märgivad positsiooni kodusfääris (*koduperenaine*) ja kaks avalikus sfääris (*esinaine, võimunaine*).

Abielulisust märkivate sõnade hulgas on *naine*-lõpulisel ülekaalus (*mehenaine, abielunaine*). Selle põhjal on alust arvata, et abielulisus on naiste puhul olulisem kategooria kui meeste puhul.

Tegevusala märkivate sõnade hulgas on ainult kuus *naine*-lõpulist, *mees*-lõpulisi on kokku 136. Meestele omistatavad valdkonnad on äri, sõjandus, teadus, sport, muusika, põllundus, transport jm. *Mees*-lõpulisi ametinimetusi leidub palju avaliku sfääriga seotud tegevusalade hulgas.

Kokkuvõte

Käesolevas töös on jälgitud meest ja naist tähistavate isikunimetuste esinemust eesti keele sõnaraamatutes ja nende kasutust ning tähendust ajakirjanduskeeles. Uuritud materjali põhjal võib öelda, et sõna *mees* on mõningal määral geneeriline. Sõna *mees* geneerilisus võib ilmnedä mitmeti. Näiteks geneerilised on liitsõnad, millele vastav naissugu sisaldav sõna puudub (*asjamees* - **asjanaine*, *naljamees* - **naljanaine*). Ka mõnedes positsiooni märkivates sõnades *linnaisa*, *esimees*, *seltsimees* ja *võimumees* on sõnal *mees* sooline tähendus taandunud ning selle sõnaga märgitakse pigem vaid ühiskondlikku positsiooni. Isiku naissugu rõhutatakse aga naissooliitega (*suurvürstinna*, *lauljatar*, *poetess*), varudes sellega liiteta alussõna tähenduse pigem meessoost isikule. Seega võib öelda, et meessugu märkiv sõna on tähendusalus, millest moodustatakse liitega naissoost isikut märkiv sõna. Mõningatel juhtudel võib *mees*-lõpulisel liitsõnal semantilise neutralisatsiooni käigus inimese tähendus olla hoopis taandunud. Näiteks sõnaga *abimees* märgitakse autot. Geneerilisus on ka üks põhjusi, miks *mees*-lõpulisi liitsõnu on tunduvalt rohkem kui *naine*-lõpulisi liitsõnu.

Eesti keele meest ja naist märkiv sõnavara peegeldab ühiskonnas levinud arusaamu mehe ja naise rollidest. Näiteks kindlad ametivaldkonnad seostuvad meestega ja teised valdkonnad naistega. Naised on sõnavarakuvandi põhjal perekesksemad, meestele kuulub avaliku elu sfäär. Meestele omistatavad valdkonnad on äri, sõjandus, teadus, sport, muusika, põllundus, transport jm. Väga suur arvuline erinevus on *mees*- ja *naine*-lõpulist tegevusala märkivate sõnade hulgas (korpusematerjalilis oli ainult kuus *naine*-lõpulist, *mees*-lõpulisi on kokku 136).

Sõnaraamatute analüüs näitab, et ema rolli hinnatakse tähtsamaks isa rollist, sest ema märkivaid sõnu on rohkem.

Mehed on olnud ühiskonnas kõrgemal positsioonil, naiste positsioon võib lähtuda aga ka nende abikaasa omast (*hertsoginna*, *õpetajaproua*). Näiteks *mees*-lõpulisi positsiooni märkivaid sõnu oli ajakirjanduskorpustes kokku 61 ja neist 21 märkisid kõrget ühiskondlikku staatust (*võimumees*, *pukimees*). *Naine*-lõpulisi positsiooni märkivaid sõnu oli seevastu ainult 12, neist seitse märkis positsiooni kodusfääris (*koduperenaine*) ja kaks avalikus sfääris (*esinaine*, *võimunaine*). Mehe positsioon võib

avalduka rahalises jõukuses (*rahamees*) ja omandis (*pooleteramees, kandimees, majaperemees*).

Naiste ja meeste puhul hinnatakse erinevaid omadusi. Naiste puhul on moraalilõtvus rangelt hukka mõistetud, meeste moraalitut käitumist aga eriti halvaks ei peeta (vähemalt ei märgi sõnaraamatutes moraalitut meest nii suur hulk negatiivse konnotatsiooniga sõnu kui moraalitut naist.) Ka ajalehekeel võimendab ühiskonnas juurdunud arusaama, et naise seksuaalne vabameelsus on teravalt vastuolus ühiskonnas kehtivate moraalinormidega. Moraali märkiva sõnavara hulk on meeste ja naiste puhul väga erinev, näiteks Saareste sõnaraamatus on 88 sõna mehe moraalil märkimiseks ja 202 sõna naise moraalil märkimiseks. Areenis leidsid sõnad *lits, hoor* ja *prostituut*, kuid mitte ühtegi vastavat sõna mehe märkimiseks. Meest ja naist märkiva sõnavara hulga analüüsist võib järeldada, et kui asja või nähtuse nimetamiseks on rohkelt sõnavara, siis on see keelekasutajate jaoks olulisem kui mõni teine nähtus, millele erinevaks nimetamiseks nii palju sõnavara ei leidu.

Abielusuhteid kajastavaid sõnu on rohkem naiste kohta. Areeni materjali üksiksõnade hulgas leidis kaheksa sõna abielunaise märkimiseks (*naisuke, proua, emand*), kui mitte ühtegi abielus mehe märkimiseks. Selle põhjal on alust arvata, et abielulisus on naiste puhul olulisem kategooria kui meeste puhul.

Vanust märkivate sõnade vaatlusel selgus, et noort naist markeeritakse väga erinevate sõnadega (*plika, tsikk, tütarlaps, neiu*), noore mehe märkimiseks on kasutusel vaid väga vähesed sõnad (*poiss, noormees*). Seega on vanuse märkimine just naisterahvaste puhul olulisem. Vana inimest märkivad sõnad on sageli pejoratiivsed (*vanaeit, taadinäss*).

Füüsilistest võimetest tuuakse meeste puhul esile tugevust (*jõumees, vägimees, rammumees*). Mehi nimetatakse *tugevamaks pooleks*, naisi *õrnemaks sooks*. Meeste iseloomuomadustest tuuakse esile kõneosavust (*lõuamees*), naljahimu (*hambamees*), tarkust (*nupumees*) aga ka pahelisust (*kaklemine, joomine, suitsetamine*). Naiste puhul tõstetakse aga esile klatšihimu (*jutumoor, ladrakai*). Huvitav on deminutiivsete sõnade *mehike, poisike* ja *memmepojake* tähendustaust. *Mehike, poisike* ja *memmepojake* on negatiivse konnotatsiooniga ning tähistavad ebaküpset või

kehvemat mees. *Naisuke* on aga hellitav nimetus oma naise kohta. Samad grammatilised võtted ei toimi meest ja naist märkiva sõnavara juures sarnaselt.

Ühiskonnaelu muutustest annab aimu *nais-* ja *mees-*eesliitega sõnade kasutuselevõtt: naised siirdusid traditsioonilistele meeste elualadele (*naislendur*) ja mehed hakkasid kaasa lööma naistele omistatavatel tegevusaladel (*meesmodell*). Andrus Saareste "Eesti keele mõistelises sõnaraamatus" selliseid sõnu ei esinenud, "Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus" oli 41 *nais-*esikomponendiga ja 18 *mees-*esikomponendiga sõna. *Nais-* ja *mees-*esikomponendiga sõnade kasutus on märk muutuvast maailmast: sõnavara peaesmärk on kaasas käia meid ümbritseva elukorralduse muutusega ning anda keelekasutajale võimalus end täpselt ja adekvaatselt väljendada. Kui *mees-*lõpuliste ja mõnel määral ka *nais-* esikomponendiga sõnade esinemus kinnitab väidet, et mees on keeles kehtestatud normina ja naine normist hälbivana, siis teisalt *nais-* ja *mees-*esikomponendiga sõnade rohkus ja hulga suurenemine viitab ühelt poolt sellele, et sooline eristus on muutunud olulisemaks, samas aga vahe vähenemist (varasematel aastakümnetel üle nelja korra, 1990ndatel umbes kaks korda naiste eritähistuse kasuks) võib tõlgendada viitena suurema poliitilise korrektsuse taotlusele.

Kirjandus

Black, Maria, Rosalind Coward 1999. Linguistic, social and sexual relations: a review of Dale Spender's *Man made language*. - The feminist critique of language: a reader. Ed. Deborah Cameron. London : Routledge, 1999. pp. 100-118.

Bolinger, Dwight 1975. Aspects of language. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Buck, Janet L. 1990. Nonsexist language: successes, neologisms, and barbarisms. - Teaching of Psychology, vol. 17, No. 3, pp. 198-199.

Cameron, Deborah 1992. Feminism and linguistic theory. Basingstoke : Macmillan.

Chalmers, Alan 1978. What is this thing called science?. Milton Keynes: Open University Press.

Chodorow, Nancy 1978. The reproduction of mothering : psychoanalysis and the sociology of gender. Berkeley: University of California Press.

Clark, Kate 1999. The linguistics of blame : representations of women in The Sun's reporting of crimes of sexual violence. - The feminist critique of language: a reader. Ed. Deborah Cameron. London: Routledge, pp. 183-197.

Daly, Mary 1987. Webster's first new intergalactic wickedary of the English language. London: Women's Press.

Doyle, Margaret 1999. Introduction to the A-Z of non-sexist language. - The feminist critique of language: a reader. Ed. Deborah Cameron. London: Routledge, pp. 149-154.

Elgin, Suzette Haden 1985. *Native tongue*. London: Women's Press.

Elgin, Suzette Haden 1987. *Native tongue II*. New York: DAW.

Encyclopedia of feminist theories 2002. Ed. Lorraine Code. London: Routledge.

Erinevad, aga võrdsed 2003. Toim. Kadi Mänd. Tallinn: Sotsiaalministeerium.

Fairclough, Norman, Ruth Wodak 1998. *Critical discourse analysis. – Discourse as social interaction. Discourse studies: a multidisciplinary introduction. Vol. 2.* Ed. Teun A. van Dijk. London: Sage, 258-284.

Fairclough, Norman 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, Norman 2003. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London: Routledge.

Gal, Susan 1995. *Language, gender, and power: an anthropological review. - Gender articulated: language and the socially constructed self.* Ed. Kira Hall and Mary Bucholtz. London: Routledge, pp. 169-182.

Goddard, Angela, Lindsey Mean Patterson 2000. *Language and gender*. London: Routledge.

Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1994. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.

Henley, Nancy, Cheris Kramarae 1991. *Gender power and miscommunication. – „Miscommunication” and problematic talk.* Ed. Nikolas Coupland. Newbury: Sage.

Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikool.

Karlsson, Fred 1974. Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. - Sananjalka, nr 16, s 24-33.

Kasik, Reet 2002. Lingvistiline tekstianalüüs. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. Renate Pajusalu. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 74-88.

Keller, Evelyn Fox 2001. Mõtisklusi soost ja teadusest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kennison, Sheila M., Jessie L. Trofe 2003. Comprehending pronouns: a role for word-specific gender stereotype information. – Journal of Psycholinguistic Research, vol 32, No. 3, pp. 355-378.

Koivunen, Anu 2003. Rõhumine. – Võtmesõnad: 10 sammu feministliku uurimuseni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk. 35-76.

Kress, Gunther 1985. Linguistic processes in sociocultural practice. Victoria: Deakin University Press.

Langer, Susanne 1976. Philosophy in a new key. Cambridge: Harvard University Press.

Leue, Elisabeth 2000. Gender and language in Germany. - Debatte: Review of Contemporary German Affairs, vol. 8, No. 2, pp, 163-176.

Nuolijärvi, Pirkko 1992. Naisen kielet: nouseva ja laskeva vesi, rajaton tila. – Yhteiskunta muuttuu - kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja. Toim. Valma Yli- Vakkuri, Maija Länsimäki ja Aarre Nyman. Porvoo: WSOY, s. 46-65.

Olt, Kerli 2003. Mees ja naine sõnaraamatutes. Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Olt, Kerli 2004a. Sooliselt markeeritud sõnavara trükiajakirjanduses. – Tekstid ja taustad III: lingvistiline tekstianalüüs. Toim. Reet Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 90-107.

Olt, Kerli 2004b. Meest ja naist märkiv leksika sõnaraamatutes. – Ariadne Lõng, nr 1/2, lk. 58-65

Parks, Janet B.; Robertson, Mary Ann. 2004. Attitudes toward women mediate the gender effect on attitudes toward sexist language. - Psychology of Women Quarterly, No. 28, pp. 233-239.

Peegel, Juhan 1982. Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides: sõnastik.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 15. Tallinn: Eesti Raamat.

Piits, Liisi 2004. Sõnade *mees*, *naine* ja *inimene* esinemisümbrusest ja stiilivärvingust. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Pilvre, Barbi 2000. Construction of gender in the cover-column "Person" in the Estonian weekly Eesti Ekspress. Master's thesis. Tallinn: Tallinn Pedagogical University.

Puna, Kerli 2005. *Mees-* ja *nais-*alguliste liitsõnade kasutuse dünaamika. – Tekstid ja taustad IV: tekstiliigivaatlusi. Toim. Reet Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 82-99.

Põldsaar, Raili 2001. Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. - Ariadne Lõng nr. 1-2, lk. 99-106.

Ross, Kristiina 1996. Naine eesti keele grammatikas. - Vikerkaar nr. 11-12, lk. 102-106.

Spender, Dale 1999. Extracts from *Man made language*. - The feminist critique of language: a reader. Ed. D. Cameron. London : Routledge. pp. 93-99.

Sunderland, Jane, Litosseliti, Lia 2002. Gender identity and discourse analysis: theoretical and empirical considerations. - Gender identity and discourse analysis. Amsterdam: Benjamin, pp. 3-33.

Tragel, Ilona 2002. Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. - Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. Renate Pajusalu. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 272-286.

Wareing, Shan 1999. Language and gender. - Language, society and power: an introduction. Ed. Linda Thomas and Shan Wareing. London: Routledge, pp. 65-81.

Summary

Use of gender-specific nouns for people in dictionaries and texts

The main purpose of the present master thesis is to give an overview of the use and semantic background of words referring to men and women in the press texts.

Feminine linguistics serves as the theoretical basis for the thesis. The feminine linguistics surveys the linguistic inequality. Presumption is the fact that language is never neutral: it reflects valid power relations and stereotypes. The language does not only help to name things, but also helps to communicate different attitudes and form manners.

The current study examines the vocabulary which indicates to men and women used in the cultural extra Areen of Eesti Ekspress and the Corpus of Estonian Literary Language of Tartu University.

Noun *mees* (man) is generic in the Estonian language. It appears especially in numerous *mees*-suffixed compound words. In generally speaking, nouns such as *kalamees* (fisherman), *müügimees* (salesman) or *esimees* (chairman) may also refer to women in reality. In this way, woman remains linguistically concealed.

The process of adding *mees*- and *nais*-prefixed compound words like *naisarst* (female doctor) and *meesüliõpilane* (male student) into language indicates to the linguistic development. Such nouns cannot be found in "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" (Thesaurus of the Estonian language) by Andrus Saareste, but "Eesti kirjakeele seletussõnaraamat" (Explanatory dictionary of the Estonian language) includes 41 nouns with *nais*-prefix and 18 nouns with *mees*-prefix. In case a woman or a man has taken over the traditional opposite gender occupation, he or she has to be marked correspondingly with the nouns referring to occupation (position title). In that way nouns like *meesmodell* (male model), *naislendur* (female pilot) etc have been formed.

Feminine affixes such as *-tar* (lauljatar/female singer) and *-nna* (õpetajanna/mistress) exist in the Estonian language. The occurrence of affixes indicates that the original form of a noun has primarily male reference, e.g *sõber* (friend). One can form nouns with

female reference by adding feminine affix to a noun, e.g. *sõbranna* (girlfriend). Male affixes do not occur in Estonian.

The study reveals that two acceptable statuses for women are a virgin or a married woman. Sexual freedom is severely condemned. For example, in the “Eesti keele mõisteline sõnaraamat” 124 words mark an immoral woman and 17 words an immoral man. A high social status is more important for men. A woman’s position sometimes depends on her husband’s profession, descent and wealth (*miljonäriproua* is a married woman whose husband is millionaire). A man’s position, on the other hand, does not depend on that of his wife. Men are characterized by physical strength, women by physical weakness.

Professions attributed to women relate to housekeeping and taking care of people. Professions belonging to men relate to communicative skills and use of words (court of law, business), also aggressiveness (military affairs, public order). Men have historically been the active supporters of family (having been fishermen, hunters, smiths). The transition of women to the traditional male fields of activity is expressed in the “Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” where there are words marking aviatrix, female soldier and female professor.